

66.4 (7 стп.)

П 32

США —

Велика Британія:

**"особливі
відносини"**

С.М. Пик

С. М. Пик

США — Велика Британія: "особливі відносини"

Київ

"Знання"

2006

НБ ПНУС

695859

УДК 341.238(73+410)
ББК 66.4(7США+4Вл)
ПЗ2

Рекомендовано до друку вченою радою Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 32/5 від 25 травня 2005 р.)

Рецензенти:

О. Я. Красівський — доктор історичних наук, професор;
М. М. Криль — доктор історичних наук, професор

This monograph is dedicated to the analysis of the essence of the “Special Relationship” between the United States of America and Great Britain in the process of its transformation and development. The essence of the phenomenon of the “Special Relationship” between the USA and Great Britain is defined, as well as characteristics and qualities. Critical periods of evolution of British-American “Special Relationship” are investigated. Deep interaction and interdependence of interests of the USA and Great Britain are proved.

This paper is particularly intended for politicians, diplomats, researchers, teachers, students of higher school and others interested in international relations.

Пик С. М.

ПЗ2 США — Велика Британія: “особливі відносини”. — К.: Знання, 2006. — 283 с.

ISBN 966-346-111-X

Монографія присвячена аналізу сутності “особливих відносин” Сполучених Штатів Америки і Великої Британії у процесі їх трансформації та розвитку. Визначено сутність феномена “особливих відносин” США і Великої Британії, виокремлено його характеристики і властивості. Досліджено критичні етапи еволюції англо-американських “особливих відносин”. Доведено глибоку взаємопов’язаність і взаємозалежність інтересів США і Великої Британії.

Призначено для політиків, дипломатів, науковців, викладачів, студентів вищих навчальних закладів і всіх, хто цікавиться міжнародними відносинами.

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

код 02125266

УДК 341.238(73+410)
ББК 66.4(7США+4Вл)

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

ISBN 966-346-111-X

© Видавництво “Знання”, 2006

Інв. №

695859

ЗМІСТ

Вступ	5
РОЗДІЛ 1. “Особливі відносини” США і Великої Британії як феномен міждержавних взаємин	12
1.1. Поняття “особливих відносин” США і Великої Британії: сутність та особливості	12
1.2. Проблема англо-американських “особливих відносин” у світовій політичній науці	18
РОЗДІЛ 2. Становлення “особливих відносин” США і Великої Британії	42
2.1. Зародження “особливих відносин” між США та Великою Британією і зміцнення англо-американського союзу в роки Другої світової війни	44
2.2. Повоєнна економічна та військово-політична співпраця двох держав: здобутки і проблеми	89
РОЗДІЛ 3. Еволюція “особливих відносин” США і Великої Британії та їх сучасний вимір	122
3.1. Особливості англо-американської співпраці в умовах загострення міжблокового протистояння	122

3.2. Розквіт англо-американського партнерства в період кризи світової комуністичної системи	159
3.3. “Особливі відносини” США і Великої Британії на зламі ХХ—ХХІ ст.	179
Висновки	226
Список використаних джерел	234
Документи	234
Мемуари	236
Дослідження	238
Хронологія подій	252
Brief contents	280

ВСТУП

Глобальні зміни у світовій політиці, що відбулися внаслідок розпаду СРСР і припинення міжблокового протистояння, на початку ХХІ ст. набули нового виміру через ескалацію терористичної діяльності міжнародних екстремістських угруповань. На порядку денному стало завдання формування відмінної від попередніх системи міжнародної безпеки, здатної ефективно відповідати на нові виклики та загрози, забезпечувати стабільність світового розвитку. Її підґрунтям має бути якісно новий рівень співпраці між державами, що прагнуть створити безпечні умови політичного, економічного та культурного розвитку. В цьому контексті заслуговує на увагу унікальний досвід тісної співпраці Сполучених Штатів Америки і Великої Британії в політичній, економічній, військовій та інших життєво важливих галузях, який вони демонструють упродовж останніх кількох десятиріч. “Особливі відносини”, що склалися між цими двома державами, стали незаперечним фактом сучасного міжнародного життя і свідчать про високу ефективність їхньої спільної діяльності, спрямованої на реалізацію важливих національних завдань, як вони їх бачать у різні історичні періоди. Вивчення становлення, розвитку та сутності феномена цих “особливих відносин” є, відтак, актуальним завданням політичної науки. Водночас провідні держави світу — США і Велика Британія — посідають особливе місце в системі зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних пріоритетів України. Дослідження англо-американських відносин важливе для відповідного адаптування зовнішньої

політики нашої держави до реалій сучасного міжнародного життя.

Наукова актуальність дослідження проблеми “особливих відносин” США і Великої Британії полягає і в недостатній вивченості цього різновиду міждержавних взаємозв’язків, характерних рис його еволюції у світовій науковій літературі. Фундаментальні праці істориків і політологів, присвячені двостороннім відносинам Сполучених Штатів Америки і Великої Британії, описують переважно події періоду Другої світової війни і першого повоєнного десятиріччя або ж розглядають лише окремі аспекти англо-американської співпраці. Усе це спонукає до подальшого дослідження феномена англо-американських “особливих відносин”.

Метою пропонованого дослідження є аналіз сутності “особливих відносин” Сполучених Штатів Америки і Великої Британії у процесі їх трансформації та розвитку. Досягнення поставленої мети стало можливим унаслідок з’ясування сутності феномена “особливих відносин” як нового типу міждержавних взаємозв’язків і визначення його впливу на двосторонню співпрацю США і Великої Британії; розкриття особливостей зародження і процесу становлення “особливих відносин” США і Великої Британії; доведення взаємопов’язаності інтересів обох держав на міжнародній арені крізь призму існування “особливих відносин”; дослідження англо-американських “особливих відносин” у хронологічному розвитку.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять праці М. З. Мальського і М. М. Мацяха¹, М. Хмая і М. Жмігородського², О. Н. Бикова³, Г. Лундестада⁴, А. І. Уткіна⁵, З. Бжезінського⁶, колективу авторів за редакцією В. І. Гантмана⁷, які сприяють формуванню

¹ Мальський М. З., Мацях М. М. Теорія міжнародних відносин. — Л., 2002. — 392 с.

² Chmaj M., Zmigrodzki M. Wprowadzenie do teorii polityki. — Lublin, 2001. — 256 s.

цілісного уявлення про світову міжнародну систему, принципи її функціонування, що дає змогу визначити місце і роль “особливих відносин” США і Великої Британії в цій системі. Англо-американські “особливі відносини” ефективно функціонують як підсистема міжнародної системи на глобальному рівні її структури.

Оскільки офіційні зовнішньополітичні документи США і Великої Британії не висвітлюють особливості і механізм англо-американських “особливих відносин”, базовими для дослідження стали праці відомих американських, британських і радянських авторів: Дж. Комптона⁸, С. Емброуза⁹, Дж. Петтерсона¹⁰, Дж. Робінсона¹¹, А. Семпсона¹², А. М. Шлесінджера¹³, Г. А. Воронцова¹⁴, Н. Н. Іноземцева¹⁵, Г. В. Колосова¹⁶, А. Лебедева¹⁷,

³ *Быков О. Н.* Международные отношения: Трансформация глобальной структуры / О. Н. Быков; Ин-т МЭиМО. — М., 2003. — 573 с.

⁴ *Людестад Г.* Восток, Запад, Север, Юг. Основные направления международной политики. 1945—1996: Пер. с англ. — М., 2002. — 360 с.

⁵ *Уткин А. И.* Американская футурология международных отношений в XX веке. — М., 1990. — 176 с.

⁶ *Бжезінський З.* Велика шахівниця. — Л.; Івано-Франківськ, 2000. — 236 с.

⁷ Система, структура и процесс развития современных международных отношений / Отв. ред. В. И. Гантман. — М., 1984. — 422 с.

⁸ *Compton J.* The Swastika and the Eagle. Hitler, the United States, and the Origins of World War II. — Boston, 1967. — 297 p.

⁹ *Ambrose S. E.* Rise to Globalism. American Foreign Policy Since 1938. — N. Y., 1991. — 413 p.

¹⁰ *Patterson J. T.* America in the Twentieth Century. A History. — N. Y., 1983. — 516 p.

¹¹ *Robinson J.* The End of the American Century. Hidden Agendas of the Cold War. — London, 1997. — 429 p.

¹² *Sampson A.* Anatomy of Britain. — N. Y., 1962. — 662 p.

¹³ *Schlesinger A. M.* The Cycles of American History. — Boston, 1986. — 498 p.

¹⁴ *Воронцов Г. А.* США и Западная Европа: новый этап отношений. — М., 1978. — 344 с.

¹⁵ *Іноземцев Н. Н.* Внешняя политика США. — М., 1960. — 48 с.

¹⁶ *Колосов Г. В.* Военно-политический курс Англии в Европе. — М., 1984. — 240 с.

¹⁷ *Лебедев А.* Очерки Британской внешней политики (60—80-е годы). — М., 1988. — 304 с.

І. М. Леміна¹⁸, Р. С. Овіннікова¹⁹, Л. В. Поздеевої²⁰, В. Г. Трухановського²¹ та багатьох інших. Корисний для монографії матеріал міститься у мемуарах лідерів і відомих державних діячів США і Великої Британії, а також у працях їхніх біографів.

У сучасній українській політичній науці проблема тика “особливих відносин” США і Великої Британії безпосередньо відображена у монографії Н. Л. Яковенко²², в якій один із розділів присвячено дослідженню політики Британії крізь призму відносин зі США, а також приділяється увага сучасній діяльності Вашингтона і Лондона у боротьбі проти міжнародного тероризму. З точки зору дослідження еволюції англо-американських “особливих відносин” вартісною є стаття Б. М. Гончара і Н. Л. Яковенко²³. Водночас корисними для монографії були праці таких авторів, як М. Б. Басараб²⁴, Я. О. Варивода²⁵, І. Д. Дудко²⁶, В. Ю. Крушинський²⁷,

¹⁸ Лемин И. М. Англо-американские противоречия после Второй мировой войны. — М., 1955. — 487 с.

¹⁹ Овинников Р. С. Зигзаги внешней политики США. От Никсона до Рейгана. — М., 1986. — 400 с.; Хозяева английской политики. Финансовая олигархия и внешняя политика Англии после Суэца, 1957—1966 гг. — М., 1966. — 432 с.

²⁰ Поздеева Л. В. Англо-американские отношения в годы Второй мировой войны 1939—1941 гг. — М., 1964. — 454 с.

²¹ Трухановский В. Г. Внешняя политика Англии в период Второй мировой войны 1939—1945 гг. — М., 1965. — 638 с.; Внешняя политика Англии после Второй мировой войны (краткий очерк). — М., 1957. — 335 с.

²² Яковенко Н. Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство. — К., 2003. — 227 с.

²³ Гончар Б., Яковенко Н. Сполучені Штати в системі зовнішньополітичних пріоритетів Великої Британії — еволюція “особливості” // Дослідження світової політики: Зб. наук. пр. — Вип. 13. — К., 2000. — С. 3—12.

²⁴ Басараб М. На противагу російському впливу. Роль ЄС і США у формуванні майбутньої системи євроатлантичної безпеки та місце України у цьому процесі // Політика і час. — 2003. — № 5. — С. 70—75.

²⁵ Варивода Я. О. Інформаційна політика США в кризові періоди на прикладі антитерористичної операції // Актуальні пробл. міжнар. відносин: Зб. наук. пр. — Вип. 36. — Ч. I. — К., 2002. — С. 114—119.

²⁶ Дудко І. Д. Національні інтереси США у постбіполярному світі. — К., 2003. — 208 с.

Т. В. Купренюк²⁸, Є. А. Макаренко²⁹, А. Ю. Мартинов³⁰, М. А. Миронова³¹, А. О. Овчаренко³², Д. В. Склярєнко³³, О. В. Феденко³⁴, Є. М. Федченко³⁵, Н. Л. Яковенко³⁶, в яких розглядаються важливі аспекти зовнішньої політики як Вашингтона, так і Лондона.

Вагоме значення у вивченні особливостей англо-американських відносин мали дослідження, присвячені конкретним сюжетам повоєнного міжнародного життя,

²⁷ Крушинський В. Ю. Британська Європа чи європейська Британія. Великобританія в європейських інтеграційних процесах. — К., 2003. — 214 с.; “Бермудський трикутник” для “залізної леді” (Маргарет Тетчер і Європейське Співтовариство) // Актуальні пробл. міжнар. відносин: Зб. наук. пр. — Вип. 33. — Ч. II. — К., 2002. — С. 196—201.

²⁸ Купренюк Т. Старі узи і нові виклики. Трансатлантичне партнерство в концепціях і системі національної безпеки США // Політика і час. — 2003. — № 12. — С. 33—43.

²⁹ Макаренко Є. А. Глобальна інформаційна безпека: нові виклики і нові стратегії // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. — Вип. 28. — Ч. I. — К., 2001. — С. 222—248; Особистість і зовнішня політика (гендерні аспекти проблеми) // Актуальні пробл. міжнар. відносин: Зб. наук. пр. — Вип. 39. — Ч. I. — К., 2003. — С. 3—6.

³⁰ Мартинов А. Ю. Спільна зовнішня й оборонна політика Європейського Союзу в умовах боротьби проти міжнародного тероризму // Вісн. Київ. міжнар. ун-ту. Сер. міжнар. відносини. — Вип. 1. — К., 2002. — С. 61—80.

³¹ Миронова М. А. Роль Конгресу США в еволюції трансатлантичного співробітництва // Актуальні пробл. міжнар. відносин: Зб. наук. пр. — Вип. 34. — Ч. II. — К., 2002. — С. 20—23.

³² Овчаренко А. О. Зовнішньополітична стратегія адміністрації Р. Рейгана (1981—1988). — К., 2000. — 87 с.

³³ Склярєнко Д. В. Концепція гегемонії в зовнішньополітичній стратегії США по закінченні холодної війни та її європейська складова // Актуальні пробл. міжнар. відносин: Зб. наук. пр. — Вип. 34. — Ч. I. — К., 2002. — С. 66—72.

³⁴ Феденко О. В. Оцінка впливу геостратегічних концепцій НАТО на воєнно-політичну ситуацію у Європі // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. міжнар. відносини. — 2000. — № 2. — С. 61—72.

³⁵ Федченко Є. Що видно у вікно можливостей? Близькосхідна політика Ізраїлю та США після війни в Іраку // Політика і час. — 2004. — № 2. — С. 55—62.

³⁶ Яковенко Н. Л. Британське головування в ЄС — випробування лідерства // Актуальні пробл. міжнар. відносин: Зб. наук. пр. — Вип. 33. — Ч. I. — К., 2002. — С. 54—63.

зокрема ті, що стосуються двосторонньої співпраці США і Великої Британії. До них належать праці П. Артура³⁷, В. Ю. Крушинського³⁸, Д. Неффа³⁹, П. А. Ніколаєва⁴⁰ та багато інших.

Цілісне вивчення “особливих відносин” США і Великої Британії можливе лише в контексті розвитку всієї системи міжнародних відносин. Тому в монографії було використано й такі фундаментальні праці, як “Всемирная история”⁴¹, “Вторая мировая война: Два взгляда”⁴², “Історія дипломатії від 1919 року до наших днів”⁴³, “Холодна війна”⁴⁴. Проблеми сучасного стану англо-американської співпраці висвітлюють зарубіжні й вітчизняні наукові періодичні видання: “Foreign Policy”, “International Affairs”, “The Economist Review”, “Актуальные проблемы Европы. ЕС на рубеже веков”, “Международная жизнь”, “Мировая экономика и международные отношения”, “США — Канада: экономика — политика — культура”, “США — экономика, политика, идеология”,

³⁷ Arthur P. Special Relationships. Britain, Ireland and the Northern Ireland Problem. — Belfast, 2000. — 334 p.

³⁸ Крушинський В. Ю. Британська Європа чи європейська Британія. Великобританія в європейських інтеграційних процесах. — К., 2003. — 214 с.; “Бермудський трикутник” для “залізної леді” (Маргарет Тетчер і Європейське Співтовариство) // Актуальні проб. міжнар. відносин: Зб. наук. пр. — Вип. 33. — Ч. II. — К., 2002. — С. 196—201.

³⁹ Neff D. Warriors at Suez: Eisenhower Takes America into the Middle East. — N. Y., 1981. — 479 p.

⁴⁰ Николаев П. А. Политика США, Англии и Франции в германском вопросе (1945—1954). — М., 1964. — 390 с.

⁴¹ Всемирная история: В 10 т. / Под ред. В. В. Курасова. — М., 1965. — Т. 10. — 727 с.

⁴² Вторая мировая война: Два взгляда. — М., 1995. — 557 с.

⁴³ Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. — К., 1995. — 903 с.

⁴⁴ The Cold War 1945—1991. Leaders and Other Important Figures in the United States and Western Europe / Ed. by B. Frankel. — Detroit; Washington, D. C.; London, 1992. — Vol. 1. — 535 p.; The Cold War 1945—1991. Resources: Chronology, History, Concepts, Events, Organizations, Bibliography, Archives / Ed. by B. Frankel. — Detroit; Washington, D. C.; London, 1992. — Vol. 3. — 354 p.

“Актуальні проблеми міжнародних відносин”, “Дзеркало тижня”, “Політика і час”, “Політична думка” та ін. Багато корисної для монографії інформації було почерпнуто з мережі Інтернет.

Монографія містить три розділи, в першому з яких розглядаються теоретичні аспекти титульної проблеми, а другий і третій присвячені дослідженню становлення й еволюції англо-американських “особливих відносин”. Вивчення сутності й розвитку “особливих відносин” США та Великої Британії розкриває важливу сторінку історії міжнародних відносин і спонукає до комплексного дослідження цього феномена порівняно з відомими коаліціями інших великих держав. Обґрунтування особливого типу міждержавної співпраці, що має назву “особливі відносини”, доповнює науку про міжнародні відносини новою категорією і дає всі підстави оперувати нею в майбутньому. Отримані у роботі результати можуть бути використані для подальшої розробки титульної проблеми, для підготовки наукових і популярних праць з історії міжнародних відносин, історії дипломатії.

Розділ 1

“ОСОБЛИВІ ВІДНОСИНИ” США І ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ЯК ФЕНОМЕН МІЖДЕРЖАВНИХ ВЗАЄМИН

1.1. Поняття “особливих відносин” США і Великої Британії: сутність та особливості

Існування між Великою Британією і США політичних відносин, які помітно відрізняються від відносин між будь-якою іншою парою великих держав, уже давно стало незаперечним фактом міжнародного життя. Вони почали складатися ще в роки Другої світової війни і, незважаючи на складний шлях еволюції, продовжують розвиватися особливим чином. Майже кожен керівник англійського уряду по-своєму визначав ці “привілейовані” відносини. У. Черчилль і Г. Макміллан називали їх “особливими”, Г. Вільсон говорив про “тісні відносини”, а М. Тетчер вважала їх “екстраординарними”. Для Т. Блера відносини зі США є “базовими” та “особливими”¹. Лише прем’єр-міністр Е. Хіт називав їх “звичайними”, проте це було в роки, коли Британія,

---

¹ Гончар Б., Яковенко Н. Сполучені Штати в системі зовнішньополітичних пріоритетів Великої Британії — еволюція “особливості” // Дослідження світової політики: Зб. наук. пр. — Вип. 13. — К., 2000. — С. 6.

після кількох невдалих спроб вступити до Європейського економічного співтовариства, зосередила зусилля на досягненні цієї мети і всіляко підкреслювала свою “європейськість”, відповідно демонструючи певне дистанціювання від США.

Справді, у стосунках з провідними державами Заходу британські правлячі кола намагалися досягнути повного взаєморозуміння, насамперед, зі США. Зацікавлена в тому, щоби зовнішньополітичний курс Сполучених Штатів Америки максимально можливо збігався з інтересами Великої Британії, британська дипломатія домагалася проведення якомога більшої кількості консультацій — на всіх рівнях та в усіх державних сферах, що прямо чи опосередковано стосуються міжнародного життя. Вашингтон, хоч і надавав меншого значення досягненню цілковитого взаєморозуміння з Лондоном, загалом розумів перевагу функціонування ефективної системи консультацій і співробітництва саме з Великою Британією, порівняно з іншими західними державами.

Неписана двостороння англо-американська домовленість, широко відома як “особливі відносини” (цей термін увійшов в обіг у 1946 р. після фултонської промови У. Черчілля), діючи поза рамками західних багатосторонніх союзів та організацій, відіграла у зовнішній політиці Британії надзвичайно важливу роль. “Особливі відносини”, що розглядаються як незафіксований на папері двосторонній політичний і військовий альянс, є досить новим і точно окресленим феноменом. Початок їх було покладено у 1940 р. після захоплення Німеччиною Бельгії, Голландії, Норвегії, Данії, Франції і вступу Італії у війну на боці “третього рейху”. Ці події за свідчили повний провал політики “умиротворення”, яку проводив уряд Н. Чемберлена стосовно Німеччини, змусили Лондон шукати допомоги у США і сприяли приходу до влади У. Черчілля та інших діячів, які чітко усвідомлювали вирішальне значення американського фактора

у боротьбі проти “третього рейху”. Водночас вони змусили Вашингтон зрозуміти, що якщо США хочуть уникнути конфронтації з Німеччиною один на один, неминучою після передбачуваного швидкого розгрому Британії, то потрібно відмовитися від політики нейтралітету на користь союзу з останньою і надати їй усю можливу допомогу для протистояння агресору. Як наслідок переорієнтації за таких обставин британської та американської політики виникли “особливі відносини”.

“Особливі відносини” можна визначити як взаємовигідний зв'язок між державами, що простежується у всіх важливих сферах життєдіяльності їхніх суспільних систем, а також виявляється у вигляді узгоджених дій на міжнародній арені внаслідок реалізації спільних інтересів. Характерною рисою таких відносин у випадку з Великою Британією і США є те, що вони ґрунтуються на спільному історичному минулому, мові та культурі, що не лише поєднує ці країни як жодні інші, а й полегшує спілкування та взаєморозуміння між їхніми лідерами і представниками керівних структур.

Унікальність англо-американських “особливих відносин” полягає у тому, що вони не були задекларовані. У жодному договорі, угоді, меморандумі чи комюніке, підписаними між Вашингтоном і Лондоном, починаючи зі зближення держав напередодні війни і дотепер, не роз'яснюється сутність цих відносин. Вони склалися історично під впливом обставин, що змусили дві держави об'єднати зусилля для протистояння спільній загрозі в особі Німеччини та її союзників, а також завдяки глибокому розумінню міжнародної ситуації, проникливості й дипломатичності тогочасних лідерів США і Великої Британії Ф. Рузвельта й У. Черчілля, які створили англо-американський союз для захисту своїх народів від ворога. Після закінчення війни відносини між Вашингтоном і Лондоном не вичерпалися, як звичайний військовий союз, і це також свідчить про їхню “особ-

ливість”. Обидві держави продовжують координувати свої дії на міжнародній арені і сьогодні.

Поняття “особливі відносини” охоплює низку складових понять — англо-американські союзники, англо-американська коаліція, англо-американське партнерство, англо-американська співпраця, англо-американські стосунки, — між якими існують певні відмінності.

Поняття “англо-американські союзники” вказує на спільний зовнішньополітичний курс обох держав стосовно інших суб’єктів міжнародних відносин, спрямований на реалізацію конкретних взаємовигідних інтересів, і застосовується здебільшого для означення діяльності США і Великої Британії у військовій сфері. З огляду на “особливі відносини”, Вашингтон і Лондон не є звичайними союзниками, оскільки обопільно користуються привілеями (постійний контакт між лідерами держав, систематичні консультації між владними структурами і спеціалізованими органами, обмін інформацією та аналітичними матеріалами з питань, які цікавлять обидві сторони тощо), які впливають з їхнього особливого статусу.

Поняття “англо-американська коаліція” набагато вужче, порівняно з попереднім, оскільки передбачає об’єднання зусиль держав для досягнення тимчасових завдань, тобто функціонування коаліції обмежується часовими рамками, необхідними для реалізації мети, наміченої її учасниками. Словник іншомовних слів визначає поняття “коаліція” як “об’єднання, союз (держав, політичних партій) для досягнення спільної мети”². Термін походить від латинського слова *coalitio*, що означає союз, однак, на відміну від учасників коаліції, відносини між якими визначаються конкретним спільним завданням, відносини між союзниками ґрунтуються

---

² Словник іншомовних слів / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. — К., 2000. — С. 531.

на глибшому рівні інтеграції та узгодженості інтересів, що виходить за межі цього завдання. Для порівняння: англо-американські союзники у Другій світовій війні та антигітлерівська коаліція у складі США, Великої Британії та СРСР.

Поняття “англо-американське партнерство” охоплює широкий спектр взаємовідносин США та Великої Британії і порівняно з поняттям “англо-американські союзники” має нейтральніший відтінок, оскільки термін “партнер” передбачає більш незалежний статус суб’єкта у відносинах, ніж термін “союзник”. У такому контексті про союз загалом говорять як про зв’язок між суверенними державами, що ґрунтується на угоді чи договорі з метою взаємодопомоги у війні чи військових діях, а термін “партнерство” вживається для означення статусу сторін у спільних фінансово-економічних чи торговельних справах³. Партнерство передбачає “асоціацію двох чи більше осіб (або суб’єктів міжнародних відносин. — С. П.) для ведення, як співвласниками, бізнесу заради прибутку”⁴ і є результатом певної контрактної угоди між сторонами, яка визначає їхні обов’язки у здійсненні спільної діяльності. Тобто для реалізації своїх інтересів партнери поступаються меншою часткою суверенітету, ніж союзники, перед якими стоять важливіші, з огляду державного значення і безпеки, завдання.

Поняття “англо-американська співпраця” (або “англо-американське співробітництво”) є складовою поняття “англо-американське партнерство” та охоплює вужче поле спільної діяльності держав, а саме, певну сферу суспільного життя. Характерною рисою “особливих відносин”, тим, що відрізняє їх від будь-яких інших взаємин між країнами, є продуктивна співпраця Вашинг-

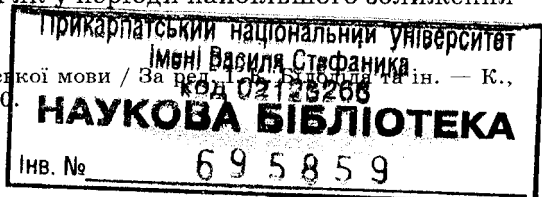
³ Standard Dictionary of the English Language, International Edition. — Chicago, 1966. — Vol. 1. — P. 39.

⁴ The Encyclopedia Americana, International Edition. — Danbury, Connecticut, 1996. — Vol. 21. — P. 479.

тона і Лондона в галузі ядерних озброєнь, яка ще наприкінці війни дала США монополію на володіння і застосування атомної бомби, а також право називатися супердержавою і диктувати свої умови у повоєнному світі. “Особливі відносини” здійснюють традиційний вплив на співробітництво Америки і Британії в економічній та військовій сферах, у дипломатичній та розвідувальній справах. На відміну від співпраці між іншими державами, англо-американська співпраця передбачає взаємодію між сторонами не лише на найвищому рівні, а й на рівні комітетів, комісій, спеціалізованих органів та інших структур, діяльність яких стосується спільних інтересів Вашингтона і Лондона.

З усіх понять, розглянутих вище, поняття “англо-американські стосунки” є найбільш загальним. Словник української мови пояснює поняття “стосунки” як “зв’язки, взаємини, які виникають між людьми в процесі спілкування, рідше відносини, зносини між країнами, товариствами”⁵. Звідси можна дійти висновку, що у процесі зародження “особливих відносин” близькі особисті стосунки між Ф. Рузвельтом і У. Черчиллем відігравали провідну роль. Налагодження постійного контакту між лідерами обох держав, численні консультації, специфічні форми і методи співпраці — все це пояснює “особливість” англо-американських відносин. Особисті стосунки між керівниками мали безпосередній вплив на відносини між США і Великою Британією (наприклад, Д. Ейзенхауер — Г. Макміллан, Р. Рейган — М. Тетчер, Б. Клінтон — Т. Блер) і водночас “особливі відносини” між країнами постійно позначаються на стосунках між їхніми лідерами. Поняття “англо-американські стосунки” охоплює всю площину контактів між Вашингтоном і Лондоном як у періоди найбільшого зближення

⁵ Словник української мови / За ред. І. С. Водоп’яна та ін. — К., 1978. — Т. 9. — С. 470.

між США і Великою Британією та розквіту у взаєминах, так і в часи непорозумінь, охолодження і криз у відносинах.

Якої б форми не набували стосунки між Америкою та Британією, чи то союз чи коаліція, партнерство чи співпраця, всі вони визначаються “особливими відносинами”, під впливом яких зобов’язання Вашингтона і Лондона один щодо одного набувають привілейованого характеру, на відміну від зобов’язань, що випливають зі стосунків з іншими державами. “Особливі відносини” виокремлюють Сполучені Штати Америки і Велику Британію з усієї сукупності зв’язків між суб’єктами міжнародної спільноти і забезпечують обом державам вагомий вплив у світовій політиці.

1.2. Проблема англо-американських “особливих відносин” у світовій політичній науці

У дослідженні “особливих відносин” США і Великої Британії, зазвичай, об’єктом вивчення була не сутність цих відносин як своєрідного феномена, а певний аспект співробітництва між країнами. Усі праці з цієї тематики констатують “особливе” партнерство між Вашингтоном і Лондоном як незаперечний факт, але рідко хто з авторів намагається пояснити, у чому саме полягає ця “особливість”. “Особливі відносини” не досліджувалися у всій своїй цілісності, тобто від виникнення і впродовж їхнього функціонування до сучасності. Фундаментальні праці, присвячені двостороннім стосункам США і Великої Британії, описують переважно події воєнного періоду і першого повоєнного десятиріччя. Американська наукова література, що досліджує процес формування, проблеми і перспективи зовнішньополітичного курсу Вашингтона, вивчає відносини Сполучених Шта-

тів Америки з країнами Західної Європи, не виділяючи Британію як привілейованого партнера. Складається враження, що для американських правлячих кіл Лондон був, є і безсумнівно залишатиметься надійним союзником. Питання прихильності Великої Британії до США не постає, ця лояльність сприймається як сама собою зрозуміла. На відміну від американської, британська наукова література приділяє велику увагу відносинам зі Сполученими Штатами і навіть деякою мірою обґрунтовує зовнішньополітичний курс Лондона крізь призму взаємин з Вашингтоном. Британія погоджується на статус партнера, залишаючи за США першість в англо-американських стосунках, і ревно оберігає його “привілейованість”. Ставлення державних лідерів США та Великої Британії і провідних політиків до “особливих відносин”, а також їхнє розуміння цього феномена висвітлюється в мемуарах і біографічній літературі. Найбільшу цінність для дослідження мають праці, присвячені зовнішній політиці та дипломатії Ф. Рузвельта та У. Черчілля як засновників “особливих відносин”, і насамперед — мемуари британського прем'єра.

У шеститомній праці “Друга світова війна” (“The Second World War”) У. Черчілля не лише показує війну у всій повноті, описує військові дії на фронтах, подає дипломатичне листування між союзниками, пояснює військову тактику і стратегію, а й обґрунтовує ідею створення “великого союзу” англомовного світу (the Grand Alliance) для успішного ведення боротьби проти спільного ворога⁶. У книзі п'ятій Черчілля наводить свою промову в Гарварді 6 вересня 1943 р. з нагоди отримання почесного вченого ступеня, в якій стверджує, що зв'язок між США і Великою Британією ґрунтується не лише на державній політиці та громадських потребах.

⁶ Churchill W. S. The Second World War, 6 vols. — Boston, 1948—1953. — Vol. 3. The Grand Alliance. — 903 p.

Великою мірою він постав на крові та історії. “Закон, мова, література — це вирішальні чинники. Спільне розуміння справедливості і порядності, дотримання правил чесної гри, особливо щодо слабких і бідних, незмінне ставлення до неупередженого правосуддя і понад усе — любов до особистої свободи, — це загальні поняття для англомовних народів по обидва боки океану”⁷. Черчілль зазначає, що таких відносин, як між Америкою і Британією, ще не мали жодні союзники, і було б цілком нерозумно припиняти цю взаємовигідну співпрацю по завершенні війни. Тому з наступником Ф. Рузвельта Г. Труменом британський прем’єр також намагався налагодити дружні стосунки і продовжувати політику в дусі англо-американського партнерства⁸.

Особистий лікар У. Черчілля лорд Моран у своїх спогадах пише, що “Уїнстон завжди відчував, що майбутнє світу пов’язане з об’єднанням англомовних рас”⁹. Прем’єр-міністр часто любив цитувати слова канцлера Німеччини Отто фон Бісмарка про те, що найважливішим фактом ХІХ ст. була спільна мова, якою розмовляють народи Британії і США. Черчілль сприймав цей безцінний дар як основу для формування у майбутньому спільного англо-американського громадянства і закликав обидві країни показати світу, що вони прямують одним шляхом, а це, своєю чергою, стало б найважливішим фактом ХХ ст.¹⁰.

Найбільш повно сутність “особливих відносин” розкривається у фултонській промові У. Черчілля 5 березня 1946 р. На його думку, уникнути війни у майбутньому, а також постійно зміцнювати роль світової організа-

⁷ Churchill W. S. The Second World War, 6 Vols. — Boston, 1848—1953. — Vol. 5. Closing the Ring. — P. 95.

⁸ Там само. — Vol. 6. Triumph and Tragedy. — P. 475.

⁹ Churchill. Taken from the Diaries of Lord Moran. The Struggle for Survival 1940—1965. — Boston, 1966. — P. 594.

¹⁰ Там само. — P. 125, 392.

ції у справі забезпечення миру можна лише за умови братерства між англомовними народами, а це означає “особливі відносини” між Британською Співдружністю та імперією і Сполученими Штатами Америки. Таке братерство, зазначав Черчілль, “вимагає не лише зростаючої дружби і взаєморозуміння між нашими величезними, але спорідненими суспільними системами, а й постійних тісних стосунків між нашими військовими радниками, що сприяло б спільному вивченню потенційних загроз, подібності зброї та військових інструкцій, а також взаємообміну офіцерами і курсантами спеціальних військових шкіл. Це могло б забезпечити підтримку взаємної безпеки за допомогою спільного використання військових баз морських і повітряних сил, якими володіють обидві країни у всьому світі”¹¹. Акцент на військовій сфері в англо-американських відносинах пояснюється послабленням Британії після війни і намаганням колишнього прем’єра використати зв’язок зі США для збереження і зміцнення положення своєї країни на міжнародній арені.

“Особливі відносини” між США і Великою Британією виникли не лише завдяки невтомним зусиллям У. Черчілля, а й завдяки глибоким переконанням Ф. Рузвельта, що підтримка Британії у боротьбі проти Німеччини та її союзників життєво необхідна для безпеки Америки. У посланнях до американського народу, відомих як “розмови біля каміна”, президент США доводить, що в разі падіння Великої Британії народи Західної півкулі безпосередньо опиняться перед загрозою гітлеризму. Зокрема, 29 грудня 1940 р. Рузвельт наголошував, що Британія провадить активну війну проти Німеччини і майбутнє Америки залежатиме від результату цієї боротьби так само, як і можливість для Вашингтона уникнути війни. “Тому я відкрито заявляю американському

---

¹¹ Winston Churchill’s Iron Curtain Speech. — <http://history1900s.about.com/library/weekly/aa082400a.htm>

народові, що існує набагато менша ймовірність залучення Сполучених Штатів до війни, якщо ми зараз зробимо все можливе для підтримки націй, які протистоять атакам країн “осі”¹².

Такі заяви водночас свідчили про поступовий відхід Вашингтона від традиційної політики нейтралітету. 27 травня 1941 р. Ф. Рузвельт, визначаючи пріоритети національної політики, поряд із забезпеченням безпеки Західної півкулі ставить необхідність надання і доставки всієї можливої допомоги Британії¹³. Президент набагато раніше, ніж решта членів його адміністрації, передбачив невідворотність вступу США у війну, чим і пояснюється його всебічна підтримка Лондона. Прихильники концепції ізоляціонізму, які переважали серед правлячих кіл Вашингтона, гостро критикували дії Рузвельта, але напад Японії на Перл-Харбор 7 грудня 1941 р. розставив усе на свої місця.

Лідери держав, провідні політики і дипломати інтерпретують “особливі відносини” між Америкою і Британією по-різному. Корделл Хелл, держсекретар США за часів адміністрації Ф. Рузвельта, присвячує стосункам з Лондоном цілий розділ у своїх мемуарах. Він пише, що будь-які зовнішні контакти Сполучених Штатів завжди супроводжувалися обговоренням і співпрацею з Великою Британією. Британський чинник був присутній у відносинах Вашингтона як з європейськими державами, так і з країнами Близького, Середнього Сходу та Латинської Америки. У військовій сфері інтеграція зусиль США і Великої Британії досягла такого рівня, якого досі не було в історії, а в сфері дипломатії ще жодні великі держави не намагалися так тісно координувати свою політику щодо інших країн, як англо-американські союзники. Держсекретар зазначає, що уніфікація

¹² Roosevelt's Foreign Policy 1933—1941. Franklin D. Roosevelt's Unedited Speeches and Messages. — N. Y., 1942. — P. 315.

¹³ Там само. — P. 401.

зовнішньополітичних курсів Вашингтона і Лондона, спрямована на розв'язання проблем безпрецедентної ваги, стала можлива як наслідок перегляду й узгодження відмінностей у національних інтересах обох держав. На думку К. Хелла, основною метою відносин США і Великої Британії були якомога тісніша співпраця та координування політичної і фінансової могутності обох держав для забезпечення та підтримки справедливого і тривалого миру. У військовому плані це означало інтеграцію стратегії, збройних сил і ресурсів, в економічному — спільне стимулювання міжнародної торгівлі, забезпечення перевезень і засобів зв'язку, у політичному — підтримку дружніх відносин між державами, а також координування політики щодо інших країн¹⁴.

Власне бачення “особливих відносин” між Сполученими Штатами Америки і Великою Британією розкриває Вільям А. Гарріман у книзі “Спеціальний посланник до Черчілля і Сталіна 1941—1946” (“Special Envoy to Churchill and Stalin 1941—1946”). У 1943 р. В. Гаррімана призначено послом США у Москві. Під час аудієнції в міністерстві закордонних справ СРСР він мав розмову з В. Молотовим про стосунки між Сполученими Штатами і Великою Британією, а також можливості налагодити подібні контакти між США та СРСР. На запитання міністра закордонних справ, чи англо-американський союз має в своїй основі певну угоду, Гарріман відповів, що не було жодної угоди, однак обидва народи, а також їхні уряди чітко усвідомлюють, що вони воюватимуть пліч-о-пліч до переможного кінця як у Європі, так і на Далекому Сході. “Це стало можливим, — пояснив посол, — завдяки близьким стосункам між Рузвельтом і Черчіллем, кульмінацією яких було призначення одного головнокомандувача, під керівництвом якого американські й британські війська боролися як єдина

¹⁴ The Memoirs of Cordell Hull, 2 vols. — N. Y., 1948. — Vol. 2. — P. 1479.

сила”¹⁵. Гарріман особисто був палким прихильником “особливих відносин” з Великою Британією і робив усе можливе для їх збереження після війни.

Дещо з іншого боку підходить до проблеми “особливих відносин” радник Білого дому з американо-радянських питань Чарльз Болен. У своїх мемуарах він пише, що вважає помилковими намагання Ф. Рузвельта дистанціюватися від позиції У. Черчілля на конференції в Тегерані (1943) з метою показати Й. Сталіну, що США не об’єднуються з Великою Британією проти СРСР, а також прагнення Г. Трумена на конференції у Потсдамі (1945) уникнути “змови” зі своїм колишнім союзником проти Москви. Ч. Болен зазначає, що радянські лідери завжди розуміли взаємозв’язок і подібність думок між Америкою і Британією, на що не міг розраховувати СРСР у відносинах з ними. Близькі стосунки між Вашингтоном і Лондоном виглядали логічними для Москви¹⁶. Звідси випливає, що “особливі відносини” між США і Великою Британією сприймали як належне не лише американські та британські правлячі кола, а й радянське керівництво.

Цікавий приклад “особливих відносин” наводить у своїх мемуарах президент США Дуайт Ейзенхауер. Коли у січні 1953 р. Д. Ейзенхауер призначив Джона Ф. Даллеса на посаду держсекретаря, міністр закордонних справ Великої Британії Е. Іден зауважив, що президент міг би призначити на цю посаду іншу людину (у Лондоні кандидатуру Даллеса не схвалювали). Ейзенхауер пише з цього приводу: “Таку пропозицію від когось іншого я сприйняв би як самовільне втручання у внутрішні справи США. Але моє тривале спілкування і дружба з ним (Іденом. — С. П.) упродовж війни і мирного часу,

¹⁵ *Harriman W. A., Abel E. Special Envoy to Churchill and Stalin 1941—1946.* — N. Y., 1975. — P. 240.

¹⁶ *Bohlen C. E. Witness to History 1929—1969.* — N. Y., 1973. — P. 152, 226.

а також відкритий обмін думками роблять зрозумілим це зауваження”¹⁷. Ейзенхауер був переконаний, що тісні англо-американські стосунки мали велике значення для колективної безпеки і забезпечення інтересів усього вільного світу. Водночас він вважав, що Вашингтон і Лондон мають діяти так, щоб не викликати звинувачень з боку інших держав у намаганні створити двосторонню коаліцію для домінування на міжнародній арені. Це було так само необхідно, як і досягти взаєморозуміння щодо позицій обох країн перед участю у міжнародних конференціях¹⁸.

Джон Болл, заступник держсекретаря США з економічних питань в адміністрації Джона Кеннеді, з “особливих відносин” між Америкою і Британією виводить небажання останньої вступати до Європейського економічного співтовариства на перших етапах його створення. У своїх мемуарах він пише, що Велика Британія вбачала у співтоваристві клуб переможених держав, а сама зі США належала до країн-переможниць. Британці зручно почувалися у стосунках з американцями, які розмовляли оригінальним варіантом їхньої власної мови. Недолюблюючи німців і не довіряючи французам, вони вважали “особливі відносини” зі Сполученими Штатами, які не мали визначення і часто заперечувалися обома сторонами, основним джерелом свого престижу і безпеки, а тому намагалися уникати будь-яких зобов’язань, які могли б порушити такий стан речей¹⁹. Це свідчить про неспроможність Лондона адекватно сприймати тогочасну реальність, а звідси правильно визначити власну позицію. Дж. Болл наводить цікавий нюанс із точки зору сутності “особливих відносин”. Після зустрічі

¹⁷ *Eisenhower D. D. The White House Years. Mandate for Change: 1953—1956.* — N. Y., 1963. — P. 142.

¹⁸ Там само. — P. 152.

¹⁹ *Ball G. W. The Past Has Another Pattern. Memoirs.* — N. Y., 1982. — P. 209.

з президентом Дж. Кеннеді в Нассау (грудень 1962 р.), британський прем'єр Г. Макміллан заявив перед представниками преси у Лондоні, що він “ніколи повністю не розумів, що означають “особливі відносини”²⁰, хоча майстерно довів, як їх можна використовувати, врегулювавши англо-американське непорозуміння з приводу ракет “Скайболт” (“Skybolt”) і отримавши натомість ракети “Поларіс” (“Polaris”).

Британський прем'єр-міністр Гарольд Вільсон вважав стосунки з Америкою “тісними”. На його думку, ті, хто говорить про “особливі відносини”, дивляться в минуле, а не в майбутнє, вони говорять про ностальгію за імперією. На обіді у Білому домі під час візиту до США (грудень 1964 р.) Г. Вільсон зазначав: “Ми вважаємо наші відносини з вами не особливими, а тісними, які керуються лише важливими речами — спільністю мети і спільністю наших цілей. Ми не приходимо до вас будь-коли з огляду на нашу колишню велич, ...ми маємо і завжди матимемо тісні відносини...”²¹.

Відомий американський державний діяч і дипломат Генрі Кіссінджер надавав великого значення “особливим відносинам” між США та Великою Британією. У книзі “Роки в Білому домі” (“White House Years”) (1979) він намагається показати сутність англо-американських стосунків. Г. Кіссінджер пише, що ці відносини не залежали від офіційно встановленого порядку, вони частково походили з пам'яті про героїчні зусилля Англії у війні й відображали факт спільності мови і культури двох братніх народів. Своїм існуванням ці стосунки завдячували досконалій самодисципліні британців, за допомогою якої Лондон зміг зберегти політичний вплив і після послаблення реальної могутності Англії. На дум-

²⁰ Ball G. W. The Past Has Another Pattern. Memoirs. — N. Y., 1982. — P. 268.

²¹ Wilson H. A Personal Record. The Labour Government 1964—1970. — Boston, 1971. — P. 50.

ку Кіссінджера, “особливі відносини” були, фактично, “особливою формою консультацій між близькими друзями, що робила психологічно неможливим ігнорування точки зору британців. Вони зробили англо-американські зустрічі настільки регулярними, що будь-які самостійні американські дії стали здаватися порушенням правил нашого спільного клубу. ...Це були екстраординарні відносини, оскільки вони не ґрунтувалися на будь-яких зобов’язаннях; вони не були формалізовані жодним офіційним документом; вони підтримувалися британськими урядами, що змінювали один одного, так, наче не існувало ніякої іншої альтернативи”²².

Доповнює зміст поняття “особливі відносини” і точка зору президента США Рональда Рейгана. У своїх мемуарах він пише, що впродовж восьми років його президентства Америка не мала сильнішого союзника, ніж Велика Британія. Не лише особиста дружба Р. Рейгана з британським прем’єром М. Тетчер, а й спільні погляди щодо керівництва державою впливали на тісні англо-американські стосунки. “Союз підсилювався, — говорить президент США, — тривалими “особливими відносинами” між нашими країнами, що були породжені спільними демократичними цінностями, англо-саксонським корінням, мовою, а також дружбою, випробуваною і зміцненою боротьбою пліч-о-пліч у двох світових війнах”²³.

Серед досліджень радянських істориків, які займалися проблематикою “особливих відносин”, варто виокремити працю Л. В. Поздєєвої “Англо-американские отношения в годы Второй мировой войны 1939—1941 гг.” (1964). У ній не розкривається сутність “особливих відносин”, однак докладно розглядаються стосунки між обома країнами в усіх сферах життєдіяльності напередодні

²² Kissinger H. White House Years. — Boston, 1979. — P. 90.

²³ Reagan R. An American Life. The Autobiography. — N. Y., 1990. — P. 357.

війни і в перші її роки, аналізується дипломатичне листування між лідерами держав, описуються події, які безпосередньо призвели до виникнення цього феномена. Поздєєва пише, що союз між Вашингтоном і Лондоном почав складатися з середини 30-х рр. ХХ ст. Після вступу США у війну офіційно оформилося англо-американське співробітництво. Саме напад Японії на Перл-Харбор був тим поштовхом, який перетворив Сполучені Штати і Британію на єдину військову машину. Постійний механізм англо-американської військово-економічної співпраці, як стверджує автор, був створений ще до початку 1942 р.²⁴.

У праці А. Уткіна “Дипломатия Франклина Рузвельта” (1990) “особливі відносини” розглядаються в дещо іншому ракурсі. Автор пише, що на зламі 1941—1942 рр. Ф. Рузвельт і його оточення відчули критичну значущість часу, в який вони жили. Лише тоді, не раніше і не пізніше, США мали змогу створити тісний союз з Великою Британією і зарезервувати для себе головування в ньому²⁵. Формування “особливих відносин” з Англією стало певним містком для американської дипломатії у період переходу США від політики ізоляціонізму до залучення у справи світового масштабу. Незвична форма відносин, на яку погодився Лондон через смертельну загрозу національній незалежності держави, стала трампліном для поширення американського впливу за межі Західної півкулі. Тобто, у ситуації, що склалася, Сполучені Штати врятували Велику Британію від поневолення, а вона, своєю чергою, допомогла Вашингтону стати світовим лідером. США під керівництвом англійців почали створювати розгалужену розвідувальну мережу. Незвичайний союз із Британією дозволив Америці до-

²⁴ Поздеева Л. В. Англо-американские отношения в годы Второй мировой войны 1939—1941 гг. — М., 1964. — С. 426.

²⁵ Уткин А. И. Дипломатия Франклина Рузвельта. — Свердловск, 1990. — С. 207.

сити швидко розвинути і вдосконалити свою військово-технічну базу, а також поширити вплив на стратегічно важливі території²⁶. Звідси можна дійти висновку, що “особливі відносини” США і Великої Британії були взаємовигідними і максимально використовувалися Вашингтоном для досягнення власної мети.

У праці І. М. Леміна “Англо-американские противоречия после Второй мировой войны” (1955) чітко простежується процес переходу Британії в ранг “молодшого партнера” в англо-американських стосунках. Тут основну роль відіграло значне послаблення Великої Британії після війни, а також перетворення США на світового лідера. Першим повоєнним актом підкорення Англії Америкою була фінансово-економічна угода, підписана у Вашингтоні наприкінці 1945 р., за якою Лондон отримав для відбудови країни позику у розмірі понад 4 млрд доларів²⁷. Це свідчило про посилення залежності Великої Британії від Сполучених Штатів, порівняно з роками війни, і змушувало Лондон робити поступки Вашингтону у суперечках, які виникали з приводу валютно-фінансових питань, системи імперських преференцій, суперництва між стерлінговою і доларовою зонами, торгівлі з країнами соціалістичного блоку, конкуренції щодо контролю над нафтовими ресурсами, проникнення американського капіталу в країни Британської імперії та багатьох інших. Економічна залежність Англії від США автоматично робила Лондон залежним від Вашингтона і в політичній сфері.

Р. С. Овінніков у праці “Хозяева английской политики. Финансовая олигархия и внешняя политика Англии после Суэца, 1957—1966 гг.” (1966) розглядає відносини між США і Великою Британією крізь призму фінансово-економічних взаємозв'язків. Однією з найважливіших

---

²⁶ Уткин А. И. Дипломатия Франклина Рузвельта. — Свердловск, 1990. — С. 272.

²⁷ Лемин И. М. Англо-американские противоречия после Второй мировой войны. — М., 1955. — С. 46.

основ англо-американського військово-політичного блоку, зазначає автор, є та обставина, що він виріс із тісної співпраці, яка склалася історично між низкою провідних груп фінансового капіталу обох держав. Важливою сполучною ланкою між монополістичними групами Британії і Сполучених Штатів є значний двосторонній рух капіталу між країнами, що свідчить про високий рівень взаємопроникнення інтересів англійських і американських монополій. Це, своєю чергою, робить тіснішими міждержавні стосунки США і Великої Британії в інших сферах. Взаємне інвестування багатомільярдних сум на територію один одного, зацікавленість у ринках один одного, патентні та інші угоди між американськими і британськими компаніями — все це створює економічні ланки, які зміцнюють англо-американський союз на міжнародній арені, що виник переважно на основі політичних факторів. Таке взаємопроникнення пов'язує Велику Британію зі США, а США з Великою Британією, і протистоїть відцентровим силам в англо-американських відносинах²⁸. Основні суперечки між союзниками виникають в економічній сфері і є досить серйозними. Однак, Лондон поступається Вашингтону у цих питаннях не лише через слабкість англійських монополій порівняно з американськими чи військово-політичну залежність Великої Британії від США, а й унаслідок об'єктивного розрахунку англійської фінансової олігархії, яка розуміє, що зберегти частину своїх прибутків вона може лише в союзі з Америкою, а не самотужки. Поступки Британії, пише автор, це, так би мовити, ціна, яку вона платить за співпрацю зі США. Лише разом з Америкою Англія може ефективно протистояти комунізму, а в цьому полягає її основна мета²⁹.

²⁸ Овинников Р. С. Хозяева английской политики. Финансовая олигархия и внешняя политика Англии после Суэца, 1957—1966 гг. — М., 1966. — С. 235.

²⁹ Там само. — С. 256.

Це свідчило про те, що Лондон погоджувався на роль “молодшого партнера” і намагався будь-що зберегти “особливі відносини” з Вашингтоном на майбутнє.

А. Лебедев у праці “Очерки Британской внешней политики” (1988) досліджує розвиток “особливих відносин” США і Великої Британії впродовж 60—80-х рр. ХХ ст. Він зазначає, що традиційна близькість між двома країнами, яка ґрунтується на етнічній та особливо мовній спільності, — це незаперечний факт. Близькість культур, змішані шлюби, інтенсивна торгівля, транспортні зв’язки, що склалися ще в ті часи, коли основним засобом пересування були вітрильні кораблі, — все це робило союз двох держав і народів сам по собі зрозумілим³⁰. Однак, стверджує Лебедев, культурна спорідненість США і Великої Британії ще не є запорукою тісних стосунків між ними. Серед факторів, що визначають близькі відносини двох країн, на першому місці стоїть їхня узгоджена загалом політика щодо СРСР і решти соціалістичних держав. Тут позиції Лондона і Вашингтона в основних питаннях збігаються. На стосунки між США та Великою Британією впливають і європейські справи, ситуація у країнах третього світу і, безумовно, економічна, валютно-фінансова ситуація у сфері капіталу³¹. Звідси випливає, що “особливі відносини” між Вашингтоном і Лондоном, які ґрунтуються на культурній і мовній спільності обох держав, продовжують функціонувати на основі узгоджених інтересів і політичних цілей США і Великої Британії, усвідомлення ними своєї провідної ролі у світі, а також взаємодії та взаємодопомоги в інших сферах.

Власне бачення “особливих відносин” Америки і Британії подає Г. В. Колосов у праці “Военно-политический курс Англии в Европе” (1984), присвяченій англо-американській

³⁰ Лебедев А. Очерки Британской внешней политики (60—80-е годы). — М., 1988. — С. 96.

³¹ Там само. — С. 98.

співпраці у військово-політичній сфері. Автор пише, що, розглядаючи відносини між США і Великою Британією, потрібно враховувати складність і багатоступеневість цього комплексу взаємозв'язків, що створювався не одне десятиріччя. Ці стосунки передбачають не лише національну і культурну близькість, але й близькість зовнішньополітичних курсів, єдність у протистоянні соціалізму і, звичайно, здатність надавати один одному допомогу і сприяння. У військово-політичній сфері їх стрижнем є тісна двостороння співпраця, насамперед, у галузі ядерних озброєнь³². Для американських керівних кіл значення “особливих відносин” з Британією у військово-політичній сфері, що дозволяє останній займати привілейоване положення в НАТО порівняно з іншими західноєвропейськими країнами, вимірюється реальним внеском “молодшого партнера” у спільну справу забезпечення безпеки, його корисністю для США. Тісна англо-американська співпраця у військовій сфері та галузі ядерних технологій не лише приносить взаємну вигоду, а є також однією з найважливіших складових “особливих відносин” між двома країнами.

Вагомий внесок у дослідження проблематики “особливих відносин” США і Великої Британії зробили американські і британські вчені. Серед величезної кількості праць, присвячених зовнішній політиці обох держав, важко виокремити засадничі для пропонованого дослідження, оскільки вони не охоплюють англо-американські стосунки у всій цілісності, а матеріал, який пропонують автори, безпосередньо пов'язаний з різними аспектами двосторонньої співпраці між країнами і його не можна розглядати незалежно від подій, що не описуються у цих працях. Важливими для монографії виявилися праці таких авторів, як С. Емброуз³³, Дж. Петтер-

³² Колосов Г. В. Военно-политический курс Англии в Европе. — М., 1984. — С. 41.

³³ Ambrose S. E. Rise to Globalism. American Foreign Policy Since 1938. — N. Y., 1991. — 413 p.

сон³⁴, Дж. Робінсон³⁵, А. Семпсон³⁶, А. Шлесінджер³⁷, що охоплюють проблеми формування і здійснення зовнішньополітичних курсів Британії і США, міжнародні відносини цих держав з іншими країнами, їхню діяльність на міжнародній арені впродовж певних періодів.

Серед праць загального спрямування важливим для монографії стало енциклопедичне дослідження “Холодна війна 1945—1991” (“The Cold War”) (1992) за редакцією американського історика Б. Френкела³⁸. Тут не лише подаються біографії лідерів, відомих політичних діячів і дипломатів Сполучених Штатів і країн Західної Європи, а й описуються історичні події, зовнішньополітичні концепції і доктрини держав, створення і діяльність міжнародних організацій, тобто все, що безпосередньо стосувалося “холодної війни”. Дослідження містить вичерпний хронологічний, бібліографічний та архівний матеріал. Такі праці, хоч і не розглядають конкретно “особливі відносини” США і Великої Британії, дають змогу охопити цей феномен у його повноті, побачити англо-американські стосунки у всіх взаємозв’язках і взаємозалежності, отримати цілісну картину двостороннього партнерства.

Британський історик Дж. Комптон у праці “Свастика та орел. Гітлер, Сполучені Штати і причини Другої світової війни” (“The Swastika and the Eagle. Hitler, the United States, and the Origins of World War II”) (1967)

³⁴ *Patterson J. T.* America in the Twentieth Century. A History. — N. Y., 1983. — 516 p.

³⁵ *Robinson J.* The End of the American Century. Hidden Agendas of the Cold War. — London, 1997. — 429 p.

³⁶ *Sampson A.* Anatomy of Britain. — N. Y., 1962. — 662 p.

³⁷ *Schlesinger A. M.* The Cycles of American History. — Boston, 1986. — 498 p.

³⁸ *The Cold War 1945—1991. Leaders and Other Important Figures in the United States and Western Europe / Ed. by B. Frankel.* — Detroit; Washington, D. C.; London, 1992. — Vol. 1. — 535 p.; *The Cold War 1945—1991. Resources: Chronology, History, Concepts, Events, Organizations, Bibliography, Archives / Ed. by B. Frankel.* — Detroit; Washington, D. C.; London, 1992. — Vol. 3. — 354 p.

зазначає, що серед правлячих кіл Німеччини йшлося про “особливі відносини” США і Великої Британії ще напередодні війни. Телеграми, які надходили до Берліна з німецьких посольств у Вашингтоні й Лондоні, попереджали генеральний штаб про зміцнення англо-американського союзу і засвідчували негайний вступ Сполучених Штатів у війну, якщо Британію буде підкорено. Посол Німеччини у США Ганс Лютер заявляв без жодних сумнівів ще у 1937 р., що “Сполучені Штати завжди стоятимуть на боці Англії”³⁹. Дії Вашингтона напередодні війни, що однозначно виходили за межі політики нейтралітету, а також заяви американського керівництва пояснювалися лише в контексті зближення США і Великої Британії і свідчили про фактичне утворення англо-американського союзу. Однак А. Гітлер не вважав зростаючу співпрацю Вашингтона і Лондона загрозою. Він був переконаний, що США не готові до війни⁴⁰.

Стосунки Сполучених Штатів і Великої Британії впродовж воєнного періоду докладно досліджує генерал американської армії і дипломат Дж. Ейзенхауер (син президента Д. Ейзенхауера. — С. П.) у книзі “Союзники: від Перл-Харбора до дня “Д” (“Allies: Pearl-Harbor to D-Day”) (1982). Він підкреслює, що англо-американський союз зародився ще до вступу США у війну. Сполучені Штати були віддані британській справі протистояння ворогові ще до того, як Ф. Рузвельт передав американські есмінці своєму союзнику у вересні 1940 р. та оголосив закон про ленд-ліз на початку 1941 р.⁴¹ Дж. Ейзенхауер наводить дві характерні риси англо-американського союзу: узгодження спільної стратегії щодо розгрому Німеччини, Італії та Японії, а також визнання незалежності обох партнерів. Жодна нація за великим рахунком не посту-

³⁹ *Compton J.* The Swastika and the Eagle. Hitler, the United States, and the Origins of World War II. — Boston, 1967. — P. 78.

⁴⁰ Там само. — P. 117.

⁴¹ *Eisenhower J.* Allies: Pearl Harbor to D-Day. — N. Y., 1982. — P. XX.

палася суверенітетом. Британські підрозділи боролися в британських арміях, а американські майже завжди воювали у складі армій США. Питання щодо верховного командування союзницькими силами розв'язували обидві сторони за взаємною згодою⁴². Автор вважає, що англо-американський союз був найбільш вдалим у сучасній історії і залишається ефективним надалі.

На окрему увагу заслуговує праця відомого американського історика У. Манчестера “Останній лев. Уїнстон Спенсер Черчїлл. Один (1932—1940)” (“The Last Lion. Winston Spencer Churchill. Alone (1932—1940)”) (1988), в якій досліджується процес переорієнтації британського зовнішньополітичного курсу, перехід під керівництвом У. Черчїлла від політики “умиротворення” до зближення зі Сполученими Штатами. Автор стверджує, що ініціатива налагодження контакту між США і Великою Британією ще на початку жовтня 1939 р. належала Ф. Рузвельту. Незважаючи на офіційний нейтралітет Сполучених Штатів, в обхід британського міністерства закордонних справ і посольства США в Лондоні, президент встановив прямий зв'язок з людиною, яка єдина, на його думку, могла врятувати Європу від Гітлера. І відколи Рузвельт здійснив цей екстраординарний крок на власний розсуд, Черчїлл був покірним партнером у будівництві найважливіших відносин у своєму житті⁴³. Це вкотре доводить, що взаєморозуміння і взаємоповага між Рузвельтом і Черчїллем відіграли основну роль як у створенні англо-американського союзу, так і в розвитку вільного світу в майбутньому.

Американський історик Р. Шервуд у праці “Рузвельт і Гопкінс. Глазами очевидця” (1958) називає англо-американські відносини “незаконним шлюбом” і пише, що

⁴² *Eisenhower J.* Allies: Pearl Harbor to D-Day. — N. Y., 1982. — P. XXI.

⁴³ *Manchester W.* The Last Lion. Winston Spencer Churchill. Alone (1932—1940). — Boston; Toronto; London, 1988. — P. 549—550.

таке визначення якраз підходило до союзу, що існував між США і Великою Британією після прийняття закону про ленд-ліз. Цей союз не був визнаний конгресом, і якби ізоляціоністи знали про нього все, то їхні вимоги щодо притягнення президента Рузвельта до судової відповідальності (за порушення конституції. — С. П.), як стверджує Шервуд, були б набагато наполегливішими⁴⁴. Однак, англо-американський союз відіграв надзвичайно важливу роль не лише для підтримки Британії, а й у процесі підготовки США до війни. Американці розуміли, що означала для їхньої безпеки боротьба Великої Британії проти Німеччини. Як казав особистий радник Ф. Рузвельта Гаррі Гопкінс, “у цій війні англійці одні утримували фортецю, і вони утримували її для нас тією ж мірою, що й для себе, оскільки ми не мали б жодної змоги розгромити Гітлера, якби Англія була підкорена...”⁴⁵.

Проблемі Суецької кризи (1956) присвячена праця американського публіциста Д. Неффа “Завойовники Суєца: Ейзенхауер веде Америку на Середній Схід” (“Warriors at Suez: Eisenhower Takes America into the Middle East”) (1981), в якій докладно розглядаються дипломатичні стосунки між США та Великою Британією в означений період, непорозуміння у позиціях сторін не лише щодо Близького Сходу, а й з інших питань (відносини з комуністичним режимом Китаю, допомога французам в Індокитаї, створення Багдадського пакту тощо). Суецька криза вважається однією з критичних точок в “особливих відносинах” Вашингтона і Лондона. Після неї, пише автор, Велика Британія і Франція перестали бути світовими державами⁴⁶. Незважаючи на прихильність і захоплення “особливими відносинами” з Британією,

⁴⁴ Шервуд Р. Рузвельт и Гопкинс. Глазами очевидца: В 2 т.: Пер. с англ. / Под ред. В. И. Павлова. — М., 1958. — Т. 1. — С. 448.

⁴⁵ Там само. — Т. 2. — С. 660.

⁴⁶ Neff D. Warriors at Suez: Eisenhower Takes America into the Middle East. — N. Y., 1981. — P. 25.

президент Д. Ейзенхауер не підтримав свого союзника у цій авантурі з огляду на реальну ситуацію на міжнародній арені, що склалася на той час, чим показав неспроможність Лондона самостійно здійснювати зовнішньополітичний курс, що суперечить поглядам Вашингтона. Провал політики британського кабінету на чолі з Е. Іденом у зоні Суецького каналу був яскравим підтвердженням абсолютної необхідності для англійців координувати свої дії з американцями. Як часто наголошував У. Черчілль своєму наступникові, який, на жаль, не прислухався до його порад, “без Сполучених Штатів Британія одинока”⁴⁷.

На особливу увагу заслуговує праця А. Хорна “Гарольд Макміллан” (“Harold Macmillan”) (1991), біографіа прем’єр-міністра Великої Британії. Перед Г. Макмілланом стояло складне завдання відновити дружні стосунки з Америкою, які переживали критичний період після Суєца. Прем’єр відкрито і свідомо визнавав пріоритетними відносини з Вашингтоном, а не з Європою, і аксіомою для нього було те, що Британія ніколи більше не повинна допускати розходжень зі США в основних політичних питаннях⁴⁸. Завдяки гнучкій політиці, дипломатичному таланту й особистим якостям, а також близьким дружнім стосункам із президентом Д. Ейзенхауером, Г. Макміллану досить швидко вдалося відновити “особливі відносини” зі Сполученими Штатами. Свідченням цього став візит Ейзенхауера в Лондон під час світового турне наприкінці серпня 1959 р., якраз напередодні виборів до британського парламенту. Президент виступив по телебаченню на підтримку Макміллана, наголосив на їхній давній дружбі і на якісно новому

⁴⁷ *Neff D. Warriors at Suez: Eisenhower Takes America into the Middle East.* — N. Y., 1981. — P. 154.

⁴⁸ *Horne A. Harold Macmillan. Volume II: 1957—1986.* — N. Y., 1991. — P. 22.

рівні “особливих відносин” між США і Великою Британією, якого вдалося досягти обом лідерам⁴⁹. З наступником Ейзенхауера Дж. Кеннеді британський прем'єр також налагодив близькі стосунки, що безпосередньо відображалося на англо-американському партнерстві. Звідси можна зробити висновок, що роль Макміллана в еволюції “особливих відносин” Вашингтона і Лондона була без перебільшення вирішальною.

Вагомий внесок для аналізу проблематики “особливих відносин” зробила праця відомого американського вченого і політика А. Шлесінджера “Тисяча днів: Джон Ф. Кеннеді у Білому домі” (“A Thousand Days: John F. Kennedy in the White House”) (1965). Тут розглядається не лише зовнішня і внутрішня політика адміністрації Дж. Кеннеді загалом, а й конкретні питання, що безпосередньо стосуються найближчого союзника США. Наприклад, усебічно досліджується проблема вступу Великої Британії до Європейського економічного співтовариства і можливі наслідки для Вашингтона після приєднання Лондона до “Спільного ринку”. Президент розумів, які економічні труднощі для США могло спричинити входження Британії до ЄЕС, однак, з огляду на політичні переваги у майбутньому, вважав за потрібне підтримати ініціативу кабінету Макміллана і навіть вів переговори з цього приводу з президентом Франції Ш. де Голлем⁵⁰. Значну увагу Шлесінджер приділяє непорозумінню між США і Великою Британією, що виникло внаслідок відмови Вашингтона продовжувати розробку ракет “Скайболт” (“Skybolt”) і могло призвести до кризи в англо-американському партнерстві. Але завдяки зусиллям правлячих кіл обох держав, близьким

⁴⁹ Horne A. Harold Macmillan. Volume II: 1957—1986. — N. Y., 1991. — P. 148.

⁵⁰ Schlesinger A. M. A Thousand Days: John F. Kennedy in the White House. — Boston; Cambridge, 1965. — P. 355—357, 845.

стосункам і взаєморозумінню між Кеннеді та Макмілланом, а також під безпосереднім впливом “особливих відносин” на політику Вашингтона і Лондона, суперечку було врегульовано і водночас збережено інтереси кожної зі сторін⁵¹. Таким чином, можна констатувати, що “особливі відносини” — це не пасивний елемент міждержавних стосунків. Це активний чинник, який здійснює постійний вплив на країн-партнерів і відіграє важливу роль у їхній співпраці.

На окрему увагу заслуговує праця американського історика П. Шарпа “Дипломатія Тетчер. Відродження британської зовнішньої політики” (“Thatcher’s Diplomacy. The Revival of British Foreign Policy”) (1997), в якій американській політиці прем’єр-міністра Великої Британії Маргарет Тетчер присвячено два розділи. Відомо, що впродовж перебування при владі у Сполучених Штатах Р. Рейгана, а в Британії М. Тетчер, англо-американські стосунки досягли свого розквіту. Автор підкреслює, що “особливі відносини” — це не лише культурна близькість між країнами і безпрецедентно високий рівень двосторонньої співпраці за стандартами міжнародної політики. Такі взаємини спонукають уряди обох держав спільно визначати конкретні міжнародні проблеми, власні інтереси в них і реакцію на них. І питання не в тому, чи ґрунтуються англо-американські відносини на ідеалах чи корисливості сторін, а в тому, яким чином інтереси обох держав визначаються в межах допомоги одна одній⁵². Стрижнем “особливих відносин” США і Великої Британії, на думку Шарпа, є співробітництво в ядерній галузі. Без цього інші виміри — традиційні консультації чи об’єднання розвідувальних служб — були б недостатніми для означення стосунків

⁵¹ *Schlesinger A. M.* A Thousand Days: John F. Kennedy in the White House. — Boston; Cambridge, 1965. — P. 864—865.

⁵² *Sharp P.* Thatcher’s Diplomacy. The Revival of British Foreign Policy. — London, 1997. — P. 101—102.

як “особливих”⁵³. Заради власної безпеки британці будь-що намагатимуться підтримувати англо-американські відносини. Це вдало продемонструвала Тетчер, успіхи якої, вважає Шарп, за стандартами повоєнної англійської дипломатії можна прирівняти до досягнень дипломатії Г. Макміллана⁵⁴. Британський прем’єр усвідомлювала, що “особливі відносини” більше потрібні її країні, ніж США, вона розуміла місце своєї держави в англо-американському союзі й робила все можливе для того, щоб бути корисним для “старшого партнера”.

* * *

“Особливі відносини” з самого початку не були рівноправним партнерством, оскільки зароджувалися у період послаблення могутності Британської імперії і виходу Сполучених Штатів на міжнародну арену як світового лідера. Цим і пояснюється їхня асиметричність. “Особливі відносини” ґрунтуються на спільності мови, історії, традицій, культурних і духовних чинників, що сприяли зміцненню двосторонніх стосунків між американським і британським народами. Ці взаємини виникли внаслідок потреби обох держав у протистоянні агресії і збереженні власної безпеки, поглибилися завдяки взаємовигідній співпраці в економічній, військовій сферах, роботі дипломатичних і розвідувальних служб і продовжують ефективно функціонувати з огляду на спільні політичні та ідеологічні переконання Вашингтона і Лондона, узгодженість національних інтересів. Стрижнем “особливих відносин” є співробітництво США і Великої Британії в галузі ядерних озброєнь, аналогів якого не знає світ.

Феномен двосторонніх стосунків Америки і Британії полягає у тому, що вони не були декларовані в доку-

⁵³ *Sharp P. Thatcher's Diplomacy. The Revival of British Foreign Policy.* — London, 1997. — P. 123.

⁵⁴ Там само. — P. 137.

ментах, ніде не записані відповідні права чи зобов'язання кожної з держав у проведенні зовнішньополітичного курсу. Ці відносини виникли внаслідок життєво необхідних потреб США та Великої Британії і, не конкретизовані й не обмежені певними рамками, виявилися набагато міцнішими та продуктивнішими, ніж тогочасне партнерство чи співробітництво країн, що здійснювалося через укладання і підписання різних договорів та угод. Такі стосунки є прикладом відносин якісно вищого рівня, вони не потребують затвердження на папері, а вимагають довіри і взаємоповаги між партнерами.

Розділ 2

СТАНОВЛЕННЯ “ОСОБЛИВИХ ВІДНОСИН” США І ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

Після Першої світової війни Британська імперія стала поступово втрачати провідну роль на світовій арені. За Вашингтонським договором, підписаним у 1922 р., Англія була змушена погодитися на рівновагу морських озброєнь і паритет лінійних флотів зі США. У 1929 р. Сполучені Штати Америки перегнали Британію за експортом товарів і посіли перше місце у світовій торгівлі. У цей період Вашингтон закріпив за собою лідерство у виробництві промислової продукції капіталістичного світу, тоді як позиції Лондона у світовій економіці продовжували швидко слабнути. У 30-х рр. ХХ ст. Англія за основними економічними показниками, крім суднобудування, поступалася перед США¹. Якщо раніше могутня Британська імперія не потребувала постійних союзників, оскільки у будь-який момент, коли виникала загроза її безпеці, могла створити коаліцію держав проти свого ворога, то напередодні Другої світової війни Лондон був змушений шукати більш чи менш постійного, але надійного союзника, вбачаючи у зростаючій агресивності Німеччини безпосередню загрозу власним інтересам в Європі та колоніальному світі.

---

¹ Поздеева Л. В. Англо-американские отношения в годы Второй мировой войны 1939—1941 гг. — М., 1964. — С. 5.

Майбутній прем'єр-міністр Великої Британії Ентоні Іден ще на початках своєї політичної кар'єри був переконаний, що співпраця зі США дуже важлива для Англії. “Досягнення вищого рівня взаєморозуміння між нашою країною і Сполученими Штатами, — зазначав він у 1929 р., — найважливіша мета, яку уряд Британії може поставити перед нами. ...Це найбільш надійна гарантія збереження міжнародного миру в майбутні роки”². З думкою Ідена погоджувався і його попередник на найвищій державній посаді Уїнстон Черчилль, який писав у своїй книзі “Народження Британії. Історія англомовних народів” (“The Birth of Britain. A History of the English-Speaking Peoples”) (1956), що союз Сполучених Штатів і Британської імперії, започаткований на унікальній спільності мови, законів і процесів розвитку обидвох країн, міг би мати вирішальний вплив на долю всього світу³. Однак, уряд Невіла Чемберлена не вважав за потрібне налагоджувати контакти зі США навіть напередодні Другої світової війни. Як засвідчував постійний заступник міністра закордонних справ Александр Кадоган (1938—1946), у прем'єра була “майже інстинктивна зневага до американців”⁴. Чемберлена дратували претензії США на керівну роль у світових справах, тобто на ту роль, яку — він був у цьому абсолютно переконаний — мала відігравати Британія. Політичний курс англійського прем'єра, що ґрунтувався на беззастережному лідерстві Британії на міжнародній арені, призвів до того, що у 1940 р. перед лицем німецької загрози Лондон залишився без союзників.

² Трухановский В. Г. Антони Иден. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 1983. — С. 43.

³ Churchill W. S. The Birth of Britain. A History of the English-Speaking Peoples. — Toronto, Canada, 1956. — P. VII.

⁴ Трухановский В. Г. Антони Иден. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 1983. — С. 67.

2.1. Зародження “особливих відносин” між США та Великою Британією і зміцнення англо-американського союзу в роки Другої світової війни

Підстави для зближення Великої Британії і Сполучених Штатів Америки були закладені в міжнародній ситуації, що склалася напередодні Другої світової війни. Незважаючи на політику “умиротворення”, яку проводив уряд Британії щодо Німеччини, а також позицію американської адміністрації на чолі з Франкліном Рузвельтом, що ґрунтувалася на політиці ізоляціонізму, яка сягає своїм корінням доктрини Монро, очевидним було одне — агресора необхідно спинити. На той час правлячі кола як Великої Британії, так і США плекали надії на відвернення війни. Дотримуючись свого політичного і стратегічного курсу, який згодом увійшов в історію під назвою Мюнхена, Н. Чемберлен сподівався домовитися з А. Гітлером, поступово задовольняючи його претензії, а Ф. Рузвельт, надсилаючи численні листи німецькому лідерові, закликав докласти всіляких зусиль для розв’язання існуючих проблем мирним шляхом. Як засвідчили подальші події, такі спроби британського прем’єра та американського президента не увінчалися успіхом.

Перші кроки до створення англо-американського союзу проти Німеччини та її сателітів зробив Рузвельт. У січні 1938 р. він надіслав телеграму Чемберленові, в якій пропонував європейським лідерам зібратися у Вашингтоні для обговорення розбіжностей у своїх позиціях щодо Німеччини. Однак, британський прем’єр відхилив пропозицію президента США, будучи певним, що як з Гітлером, так і, насамперед, з італійським лідером Беніто Муссоліні, можна домовитись. Невідступність від

політики “умиротворення” перекреслювала останній шанс для Великої Британії уникнути війни. Запеклий критик курсу кабінету Чемберлена Уїнстон Черчилль говорив прем’єрові, що відвернутися від Америки було повним безглуздом. Він передбачав, що невдовзі Британія відчайдушно потребуватиме такого союзника, як США⁵.

У вересні того ж року Ф. Рузвельт через британського посла у Вашингтоні сера Рональда Ліндсея знову запропонував скликати конференцію світових лідерів для обговорення міжнародної ситуації, але Н. Чемберлен не погодився і цього разу. Президент США розумів, що західні демократії не зможуть протистояти Німеччині без американської допомоги, однак британський прем’єр, на відміну від У. Черчилля і його поки що нечисленних прихильників, ще не усвідомлював усієї серйозності ситуації. Складається враження, що Чемберлен більше довіряв Гітлерові, ніж Рузвельту. Серед британських правлячих кіл панувала думка, що німецький лідер — блискучий, але вразливий геній, якого можна втішити добротою і поступливістю. Таке помилкове розуміння поведінки диктатора, що лежало в основі політики Лондона, призвело до трагічних наслідків для Британської імперії⁶.

Ініціатива Ф. Рузвельта була досить ризикованою з огляду на переважаючі ізоляціоністські настрої серед правлячих кіл США. Хоча ізоляціонізм ніколи не означав відмежування Сполучених Штатів від світу, його суть полягала у відмові від будь-яких зобов’язань стосовно інших країн, що давало повну свободу дій Вашингтона. Обмежений американським законодавством, а також залежний від конгресу та громадської думки, переконаних, що війна в Європі не розпочнеться, президент

⁵ *Manchester W. The Last Lion. Winston Spencer Churchill. Alone (1932—1940). — Boston; Toronto; London, 1988. — P. 254.*

⁶ Там само. — P. 470.

не міг зробити нічого більше, крім обережних натяків на прихильність до Англії і Франції та можливе залучення США для стримування Німеччини. Під час чеської кризи 1938 р. Рузвельт запевнив сера Ліндсея, що Сполучені Штати нададуть Британії обмежену допомогу в разі війни та водночас попередив посла, що оприлюднення їхньої розмови може призвести до його імпичменту⁷. Відомий американський учений А. Шлесінджер писав, що політика конгресу США, який намагався керувати зовнішньополітичним курсом держави, спрямована на узалежнення діяльності адміністрації президента від своїх рішень, була повним провалом. Це довів Перл-Харбор, після якого ніхто вже не міг довіряти конгресу щодо основних засад зовнішньої політики⁸.

Упевненість Ф. Рузвельта в тому, що виживання людства залежить від знешкодження гітлерівської Німеччини, повністю поділяв У. Черчілль. У своїх радіопромовах він намагався донести до американських слухачів думку про те, що нацизм є ворогом свободі людини. Черчілль проводив вражаючу паралель між тим, як американський і британський народи завжди боялися одноосібної влади, і наголошував на необхідності виробити таку систему відносин у майбутньому, в якій життя всього людства не залежало б від вчинків однієї людини⁹. Поступове зближення Рузвельта і Черчілля, налагодження співпраці між ними на основі глибокої взаємоповаги і спільних переконань стало вирішальним фактором для виникнення “особливих відносин” між США та Великою Британією.

⁷ *Stein A. Domestic Constraints, Extended Deterrence, and the Incoherence of Grand Strategy: The United States, 1938—1950. — The Domestic Bases of Grand Strategy / Ed. by R. Rosecrance, A. Stein. — N. Y., 1993. — P. 102.*

⁸ *Schlesinger A. M. The Imperial Presidency. — Boston, 1973. — P. 98—99.*

⁹ *Manchester W. The Last Lion. Winston Spencer Churchill. Alone (1932—1940). — Boston; Toronto; London, 1988. — P. 489—490.*

Після нападу Німеччини на Польщу та ігнорування британського ультиматуму від 3 вересня 1939 р. Н. Чемберленові нічого не залишалось, як переглянути свою політику та оголосити стан війни з агресором. Сталося те, від чого застерігав У. Черчилль ще з 1933 р., але так і не був почутий. Через два дні після вторгнення Німеччини у Польщу Ф. Рузвельт у своїй “розмові біля каміна” висловив сподівання, що США уникнуть війни. Він запевнив американський народ, що уряд докладе всіляких зусиль у цьому напрямі¹⁰. 5 вересня Сполучені Штати оголосили світові про свій нейтралітет, хоча його важко назвати безстороннім. На наполегливі прохання Лондона Рузвельтові вдалося схилити конгрес до перегляду закону про нейтралітет від 1 травня 1937 р. Оновлений закон про нейтралітет від 4 листопада 1939 р. скасував ембарго на озброєння воюючих сторін. Це була перша перемога політики Рузвельта щодо підтримки Британії. Оскільки за новим законом про нейтралітет американським суднам заборонялося перевозити військові вантажі в Європу, набув сили закон “cash & carry”, за яким Англія і Франція мали змогу замовляти товари в США, платили за них готівкою і вивозили на власних суднах¹¹. Таким чином, Сполучені Штати, будучи нейтральними у війні, постачали воюючим проти Німеччини сторонам усе необхідне. Закон “cash & carry” символізував дружбу і прихильність Вашингтона до західноєвропейських демократій і водночас свідчив про те, що США не мали намірів платити високу ціну, щоб зупинити А. Гітлера¹². Це підтверджувалося й переважаючими ізоляціоністськими настроями серед американського населення. Перше громадське опитування у воєнний

¹⁰ Roosevelt's Foreign Policy 1933—1941. Franklin D. Roosevelt's Unedited Speeches and Messages. — N. Y., 1942. — P. 184.

¹¹ Уткін А. И. Дипломатия Франклина Рузвельта. — Свердловск, 1990. — С. 88.

¹² Ambrose S. E. Rise to Globalism. American Foreign Policy Since 1938. — N. Y., 1991. — P. 3.

час, проведене у вересні 1939 р., показало, що відразу вступити у війну на боці Англії, Франції і Польщі погоджується лише 2,5 % населення, а решта — займає позицію невтручання¹³.

Період з вересня 1939 р. по травень 1940 р. відомий в історії як період “дивної війни”, коли Британія офіційно перебувала у стані війни з Німеччиною, але по суті війни не вела. Англію влаштовував прихильний нейтралітет США, військові дії велися далеко від її території, а уряд Чемберлена все ще шукав шляхи замирення з Гітлером. Посередником у цій справі могли б виступити Сполучені Штати, як натякав на початку війни американським дипломатам Семюель Хор, лорд-хранитель державної печатки. У звіті про розмову з Хором посол США в Англії Джозеф Кеннеді повідомляв, що правлячі кола в Лондоні розуміють, що будь-яка партія в країні, яка виступить за врегулювання відносин з Німеччиною, буде усунена від влади. Британський уряд не міг з власної ініціативи піти на угоду з Гітлером, лише президент США міг би запропонувати план “загального миру”¹⁴.

У цей період унікальної історичної паузи Ф. Рузвельт з його світоглядом і перспективним баченням доходить висновку, що починається процес різких світових змін. Він бачить нові можливості для Америки й хоче, щоб у світлі подій, що відбуваються, США зайняли достойну для себе позицію. Для орієнтування у міжнародній ситуації 11 вересня 1939 р. Рузвельт надіслав особисті листи Чемберленові і Черчіллю, якого прем’єр-міністр запросив на посаду міністра військово-морського флоту, з проханням тримати його в курсі всіх справ. Рузвельт писав Черчіллю: “Я хочу, щоб Ви і прем’єр-мі-

¹³ *Шеруд Р.* Рузвельт и Гопкинс. Глазами очевидца: В 2 т.: Пер. с англ. / Под ред. В. М. Павлова. — М., 1958. — Т. 1. — С. 244—245.

¹⁴ *Поздеева Л. В.* Англо-американские отношения в годы Второй мировой войны 1939—1941 гг. — М., 1964. — С. 68.

ністр знали, що я завжди буду радий, якщо Ви особисто будете інформувати мене про все, про що хотіли б мені повідомити”¹⁵. Так почалося листування між Черчиллем і президентом США, яке тривало до весни 1945 р., коли було перерване смертю Рузвельта.

Президент Сполучених Штатів став ініціатором налагодження контактів з воюючою стороною, незважаючи на офіційний нейтралітет своєї країни, і розвинув співпрацю з Англією до значущих масштабів. Обійшовши британського прем'єра, міністерство закордонних справ і американське посольство в Лондоні, Рузвельт встановив прямий зв'язок з єдиною, на його думку, людиною, здатною врятувати Європу від Гітлера. Для Черчилля, який спрямовував свої погляди на захід у пошуках допомоги для Британії, ініціатива американського президента мала надзвичайне значення. Вона започаткувала найважливіші стосунки в його житті.

Ф. Рузвельт намагався скористатися шансом, що випав на долю Америки. Він розумів, що війна послабить як Німеччину, так і її противників, а це давало змогу Сполученим Штатам обійняти провідні позиції у світі. Тому Вашингтону було не вигідно залишатися осторонь європейських подій, а навпаки треба було підтримувати Англію і Францію у протистоянні Німеччині, оскільки перемога останньої одразу б створила загрозу безпеці США. Водночас імовірне підписання Англією та Францією мирної угоди з Гітлером ізолювало б Сполучені Штати від світу. Для пошуку і вивчення можливостей зближення ворогуючих сторін, а також засад, на яких вони погодяться укласти мир, 9 лютого 1940 р. Рузвельт скерував Семнера Уеллеса, заступника держсекретаря США, з візитом у Європу. Уеллес провів переговори з представниками керівних кіл Італії, Німеччини, Франції та Англії, однак уже після відвідання Берліна його

¹⁵ Трухановский В. Г. Уинстон Черчилль. Политическая биография. — 2-е изд., испр. и доп. — М., 1977. — С. 307.

місія, по суті, вичерпалася, оскільки стало зрозуміло, що Гітлер не був зацікавлений у мирних ініціативах, а мав рішучі наміри продовжувати свою переможну війну. Як зазначав Уеллес, єдиною силою в світі, здатною зупинити Гітлера і його прибічників, могло стати їхнє переконання в тому, що у спустошливій війні, форсованій Німеччиною в Європі, Сполучені Штати з власних інтересів виступлять на боці західних демократій¹⁶. У Лондоні, на відміну від Франції, Уеллес упевнився, що Британія боротиметься з Німеччиною до переможного кінця. На зустрічах з ним 12 березня 1940 р. Черчілль та Іден — міністр у справах домініонів — рішуче висловилися за необхідність розгрому Гітлера. Черчілль заявив, що цілі Німеччини залишаються незмінними — військова інтервенція і світове панування, і що такі цілі ставлять під загрозу інтереси як Британії, так і США. Своєю чергою Іден зазначив, що не бачить виходу із ситуації, що склалася, за винятком розгрому Німеччини і встановлення такого режиму в країні, якому можна було б довіряти¹⁷. Чемберлен і міністр закордонних справ лорд Галіфакс погоджувалися, що тривалий мир у Європі може бути досягнений лише після заміни гітлерівського режиму, однак, на відміну від Черчілля та Ідена, сподівалися на державний переворот у Німеччині та прихід до влади опозиційних сил. Загалом місія Уеллеса довела неможливість укладення миру з Гітлером. У звіті про свою поїздку він писав, що нема жодних шансів успішного ведення переговорів між ворогуючими сторонами щодо відновлення миру¹⁸. Інформація, з якою повернувся Уеллес з Європи, допомогла зрозуміти у Вашингтоні, що війна буде тривалою, але Німеччи-

¹⁶ *Langer W. L., Gleason S. E. The Challenge to Isolation 1937—1940. The World Crisis and American Foreign Policy. — N. Y., 1952. — P. 368.*

¹⁷ *The Memoirs of Anthony Eden Earl of Avon. The Reckoning. — Boston, 1965. — P. 105.*

¹⁸ *Уткін А. И. Дипломатия Франклина Рузвельта. — Свердловск, 1990. — С. 100.*

на її не виграє. Своєю чергою Гітлер і Муссоліні, оцінивши позицію США, дійшли висновку, що можна завдати удару Заходу, не боячись вступу Сполучених Штатів у війну¹⁹.

У травні 1940 р. “дивна війна” завершилася. 10 травня — у день вторгнення гітлерівських військ у Нідерланди, Бельгію та Люксембург — кабінет Н. Чемберлена впав, що стало доказом повного провалу політики “умиротворення”. У. Черчілль сформував уряд, обійнявши посади прем’єр-міністра, міністра оборони, міністра фінансів і лідера палати громад. На відміну від Чемберлена, він усвідомлював, що Англія могла домовитися з Німеччиною про мир лише ціною своєї фактичної капітуляції і цей “мир” став би початком кінця Британської імперії. Тому Черчілль зробив вибір на користь США. З самого початку свого перебування на посаді прем’єр-міністра основні проблеми англо-американських відносин він вирішував в особистому листуванні з президентом Ф. Рузвельтом. 15 травня Черчілль звернувся до Рузвельта з проханням оголосити стан “невоюючої держави”, що дозволило б Сполученим Штатам надавати Англії всіляку допомогу у війні, за винятком участі збройних сил. У своєму посланні прем’єр-міністр черговий раз заявляв, що його країна воюватиме, навіть якщо залишиться одна проти Німеччини, і висловив сподівання, що президент усвідомлює, що затримана американська допомога не знадобиться Британії, коли вже буде пізно²⁰.

У цей важкий для Англії час Черчілль був переконаний, що його народ боротиметься, незважаючи ні на що. Ця впевненість ґрунтувалася на думці, що Сполучені Штати рано чи пізно зрозуміють, наскільки серйозною

¹⁹ Трухановский В. Г. Внешняя политика Англии в период Второй мировой войны 1939—1945 гг. — М., 1965. — С. 74—76.

²⁰ Langer W. L., Gleason S. E. The Challenge to Isolation 1937—1940. The World Crisis and American Foreign Policy. — N. Y., 1952. — P. 482.

є небезпека для їхніх інтересів унаслідок подій в Європі, і відразу нададуть необхідну допомогу західним демократіям. З перших днів перебування на посаді прем'єра Черчілль віддав наказ регулярно забезпечувати Рузвельта британськими щоденними оглядами про хід військових дій, які склалися для прем'єр-міністрів домініонів, і з цього часу й надалі Білий дім мав у розпорядженні всю важливу інформацію, якою володів Лондон.

В англійській політиці було взято курс на активне ведення війни з Німеччиною і водночас — чітку орієнтацію на Сполучені Штати. Цей курс одразу зустрів підтримку британських домініонів, насамперед Канади, Австралії і Нової Зеландії. В особистих посланнях до Рузвельта прем'єр-міністри домініонів підтримували прохання Черчілля про надання термінової допомоги Англії. Черчілль попереджав США про необхідність швидкого вступу у війну. Його листування з Рузвельтом упродовж літа 1940 р. було переповнене подібними застереженнями. “Якщо ми будемо переможені, — писав Черчілль президентові у червні 1940 р., — вам доведеться мати справу зі Сполученими Штатами Європи під нацистським пануванням, які будуть набагато переважати Новий світ своєю чисельністю, могутністю та озброєнням”²¹. Рузвельт розумів, що у випадку поразки Англії і знищення її флоту всі американські традиційні концепції безпеки в Атлантичному океані, доктрина Монро, принцип свободи морів, солідарність західної півкулі перетворяться на примару й американський народ опиниться під постійною загрозою з боку нацизму. У своїй промові в Шарлотсвіллі, штат Вірджинія, 10 червня 1940 р. — в день вступу Італії у війну на боці Німеччини — президент заявив, що симпатії американського народу на боці демократичних країн, що борються з то-

²¹ Churchill W. S. The Second World War, 6 vols. — Boston, 1948—1953. — Vol. 2. Their Finest Hour. — P. 188.

талітарними державами. Він обіцяв надати матеріальні ресурси “борцям проти насильства”²². Зобов’язання США допомогти Англії після декларації Рузвельта набуло офіційної форми.

19 червня 1940 р. У. Черчілль виступив на таємному засіданні у палаті громад з оцінкою ситуації, що виникла внаслідок невідворотного розгрому Франції. Прем’єр говорив про ставлення американців до війни і наголошував, що ніщо так сильно не вплине на них, як боротьба в Англії. Він впевнено заявив, що якщо британці вистоять упродовж наступних трьох місяців, то протримуються і в наступні три роки, і додав, що героїчна боротьба Великої Британії — це найкращий шанс залучити США до участі у війні²³.

22 червня 1940 р. Франція підписала умови капітуляції. Уряд Британії опинився перед лицем безпосередньої загрози з боку Німеччини. Англія вперше у своїй історії опинилася в стані воюючої держави без жодного союзника. При цьому їй протистояла така сила, якої вона не знала з часів Наполеона. Розгром Франції став черговим кроком до зближення США і Британії. Американська громадська думка, яка досі характеризувалася апатією і байдужістю до подій у Європі, враз кардинально змінилася. Країна відчула себе незахищеною і вразливою. Лише Англія стояла на шляху Гітлера до Америки, і якщо Німеччина продовжуватиме свій натиск з тією ж силою, яка знищила опір у Західній Європі за кілька тижнів, над Британією до кінця року майоритиме німецький прапор і Сполучені Штати залишаться віч-на-віч з ворогом.

Американські правлячі кола влітку 1940 р. передбачали швидку поразку Англії у війні, прихильники ізоляціонізму виступали за посилення обороноздатності

²² Поздеева Л. В. Англо-американские отношения в годы Второй мировой войны 1939—1941 гг. — М., 1964. — С. 141.

²³ Winston Churchill’s Secret Session Speeches / Ed. by Charles Eade. — N. Y., 1946. — P. 1—2.

власної держави, а не за надання допомоги Британії. Сенатор К. Піттмен — голова Комітету з міжнародних відносин — заявляв, що для англійців продовжувати боротьбу на своїй території є марною справою, а такий пробританський сенатор, як Дж. Бейлі, вважав, що Лондон за жодних обставин не може сподіватися позбавити А. Гітлера його завоювань на європейському континенті²⁴. Начальник штабу американської армії генерал Джордж Маршалл теж мало вірив у шанси Англії вистояти. Він застерігав, що якщо США послаблять свої оборонні позиції з метою допомогти британцям, і останні капітулюють, залишивши Америку роззброєну перед лицем німецької загрози, то політика Ф. Рузвельта ніколи не зможе бути виправдана в очах американського народу. Такі песимістичні настрої посилювалися й тим, що Сполучені Штати не були готові вести війну у 1940 р. Військові спеціалісти повідомляли про критичну відсутність протитанкових гармат і зенітних батарей. В одному з основних класів сучасних озброєнь — військово-повітряних силах — у США налічувалося лише 160 винищувачів і 52 важкі бомбардувальники. Існувала нагальна проблема переозброєння армії²⁵.

Склалася така ситуація, що, з одного боку, Вашингтон не міг допустити перемоги Гітлера над Британією, а з іншого — американці знали, що Англія без США не мала шансів на успіх у війні. Таким чином, обидві країни виявилися взаємопов'язаними спільною метою здолати Німеччину та її сателітів. І це розуміли не лише правлячі кола Британії на чолі з У. Черчиллем, а й Ф. Рузвельт зі своїм оточенням. Міністр фінансів Генрі Моргантау повністю підтримував прохання англійців про допомогу і переконував їх наполягати на її збільшенні. Військовий міністр Генрі Стімсон і міністр військово-

²⁴ *Leuchtenburg W. E. Franklin D. Roosevelt and the New Deal. 1932—1940. — N. Y., 1965. — P. 302—303.*

²⁵ *Уткин А. И. Дипломатия Франклина Рузвельта. — Свердловск, 1990. — С. 110.*

морського флоту Френк Нокс були глибоко переконані, що Сполучені Штати повинні зробити все, що в їхніх силах, щоб урятувати Велику Британію²⁶.

Упродовж червня 1940 р. в обхід закону про нейтралітет американські приватні фірми з санкції Рузвельта продали Англії озброєнь і матеріалів на суму більш ніж 41 млн доларів²⁷. Війна вимагала великих затрат і Черчілль просив президента надати Британії подальшу допомогу. Особливо гостро стояло питання про есмінці, яких катастрофічно не вистачало Лондону для захисту Британських островів й охорони торговельних комунікацій. З офіційним проханням надати Англії 40—50 американських “застарілих” есмінців часів Першої світової війни Черчілль звернувся до Рузвельта ще 15 травня 1940 р. Через місяць прем’єр повторив своє прохання. На 15 червня зі 133 англійських есмінців, що перебували у водах метрополії, лише 68 були придатні для бойових операцій. Для Англії це була досить мала цифра, якщо взяти до уваги, що у 1918 р. вона володіла 433 кораблями цього класу. Англійські есмінці зазнавали величезних втрат унаслідок підводної війни й ударів німецької авіації. Термінова допомога такими кораблями, за словами Черчілля, була “питанням життя і смерті” для Британії²⁸. Невдовзі король Великої Британії надіслав Рузвельтові особистого листа стосовно цього питання. У липні Черчілль говорив: “Пане президент, з глибокою повагою я мушу сказати Вам, що в усій історії людства це те, що необхідно зробити зараз”, а в серпні, за словами прем’єра, вартість кожного есмінця, який могли б США надати Англії, була неоціненною²⁹.

²⁶ *Langer W. L., Gleason S. E. The Challenge to Isolation 1937—1940. The World Crisis and American Foreign Policy. — N. Y., 1952. — P. 568.*

²⁷ *Яковлев Н. Н. США и Англия во Второй мировой войне. — М., 1961. — С. 84.*

²⁸ *Поздеева Л. В. Англо-американские отношения в годы Второй мировой войны 1939—1941 гг. — М., 1964. — С. 155.*

²⁹ *Schlesinger A. M. The Imperial Presidency. — Boston, 1973. — P. 100.*

Переговори про передачу есмінців затягувалися, оскільки Рузвельт не міг одноосібно зробити такий крок назустріч Британії. Потрібна була згода конгресу, в якому прихильники ізоляціонізму досі переважали. Вони стверджували, що Сполучені Штати не можуть дозволити собі продавати озброєння й необхідні матеріали іншим державам, оскільки повинні забезпечувати власну безпеку. Тому адміністрація Рузвельта була змушена постійно переконувати конгрес, що озброєння чи обладнання, яке продавалося західним демократіям, застаріле або надлишкове³⁰.

Англо-американські переговори про передачу Британії есмінців почалися 23 липня 1940 р. Коли Черчілль домовлявся з Рузвельтом, для нього було важливо не стільки отримати поповнення для англійського військово-морського флоту, скільки спонукати США зробити крок на шляху до вступу у війну. Однак, унаслідок дипломатичної боротьби і суперечок серед правлячих кіл Вашингтона Рузвельт лише 13 серпня зробив офіційну пропозицію Черчіллю про передачу Англії 50 есмінців і деяких військових матеріалів в обмін на продаж або довгострокову (99 років) оренду земельних ділянок для спорудження американських військово-морських і військово-повітряних баз у британських володіннях, а саме: Ньюфаундленд, Бермудські, Багамські острови, Ямайка, Санта-Люція, Тринідад, Британська Гвіана. Англо-американська угода була опублікована 2 вересня 1940 р. у вигляді обміну нотами між держсекретарем США Корделлом Хеллом і британським послом у Вашингтоні лордом Лотіаном. Території на Бермудських островах і Ньюфаундленді Англія передавала Сполученим Штатам “як дарунок”, а решту — в обмін на

---

³⁰ *Stein A. Domestic Constraints, Extended Deterrence, and the Incoherence of Grand Strategy: The United States, 1938—1950. — The Domestic Bases of Grand Strategy / Ed. by R. Rosecrance, A. Stein. — N. Y., 1993. — P. 105.*

есмінці³¹. Звичайно, угода не була вигідною для Британії, але ідея англо-американського союзу мала більшу цінність, ніж бази чи есмінці. Це був один з перших успіхів У. Черчилля, який започаткував активну і тісну співпрацю між обома країнами. У своїй промові в парламенті 20 серпня 1940 р. прем'єр передбачив, що обмін баз на есмінці дасть поштовх до об'єднання США і Британії для взаємовигідного розв'язання спільних справ. Він зазначив, що цей процес є невідворотним і ніхто не може його зупинити. "Як Міссісіппі, він просто продовжує текти вперед"³².

Ф. Рузвельт назвав угоду про обмін баз на есмінці "найважливішою акцією у посиленні національної оборони з часів купівлі Луїзіани"³³. Цей крок означав відмову США від традиційного нейтралітету і злиття британських та американських інтересів, він засвідчив перехід Сполучених Штатів з положення нейтральної до невоюючої сторони. Американська преса писала, що угода перетворила і без того небезсторонній нейтралітет США на відверте прикриття співпраці з Великою Британією³⁴. Передача есмінців Британії стала віховою подією в політиці Вашингтона. Незважаючи на закон про нейтралітет, Рузвельтові вдавалося знаходити шляхи для надання допомоги Англії. Дії США свідчили про поступове наближення країни до вступу у війну.

Здобувши перемогу на президентських виборах 5 листопада 1940 р., Рузвельт вперше в історії США продовжив свої повноваження на третій термін. Тепер його політика відкрито спрямовувалася на підтримку Британії.

³¹ Поздеева Л. В. Англо-американские отношения в годы Второй мировой войны 1939—1941 гг. — М., 1964. — С. 168.

³² 1940 Man of the Year: Winston Churchill. — <http://www.time.com/time/special/moy/1940.html>

³³ Leuchtenburg W. E. Franklin D. Roosevelt and the New Deal. 1932—1940. — N. Y., 1965. — P. 305.

³⁴ Langer W. L., Gleason S. E. The Challenge to Isolation 1937—1940. The World Crisis and American Foreign Policy. — N. Y., 1952. — P. 773—774.

У день переобрання Рузвельта Черчілль писав: “Я молився за Ваш успіх... Ми вступаємо у важкий період того, що очевидно буде тривалою і постійно зростаючою війною. Те, що відбувається, довго згадуватиметься доти, доки англійською мовою розмовляють у цьому світі”³⁵. Прем’єр вітав Рузвельта, готового кинути виклик ізоляціоністам усередині країни і гітлерівцям ззовні. Черчілль не розмежовував Англію і США у боротьбі з Німеччиною. Він бачив спільну мету й інтереси обох держав і знав, що для Рузвельта вихід на світову арену являв собою сенс його політичного життя, а це було можливим лише у союзі з Британією.

На момент виборів була намічена стратегія Сполучених Штатів Америки у війні. На початку листопада 1940 р. начальник американського морського штабу адмірал Гарольд Старк склав меморандум щодо національної оборони, в якому розглядалися альтернативи можливої поведінки США з огляду на ситуацію у світі, спричинену розгортанням війни в Європі. Як найбільш ефективний для Сполучених Штатів пропонувався план “Д” (або “Дог”), в якому зазначалося, що необхідно всіма силами рятувати Британію, аж до участі американських військ у сухопутних бойових діях проти Німеччини, оскільки в разі поразки Британії США чекає фактично протистояння всьому світу. Тому основними національними цілями Сполучених Штатів Америки проголошувалися оборона західної півкулі й відвернення розгрому Англії³⁶. Цей план, який ставив Європу на перше місце в американській стратегії і передбачав активні бойові дії США, мав великий вплив на Рузвельта. 7 листопада 1940 р. президент відкрито заявив, що Британія отримує половину військового обладнання, що виробляється в США, включно з останніми моделями бомбарду-

³⁵ Уткін А. И. Дипломатия Франклина Рузвельта. — Свердловск, 1990. — С. 142.

³⁶ Stark H. R. Memorandum for the Secretary. Op-12-CTB. — <http://www.fdrlibrary.marist.edu/psf/box4/a48b01.html>

вальників. Однак тоді фінансове становище Англії вже наближалось до критичного. За даними Черчілля, Лондон з початку війни до кінця 1940 р. витратив понад 4500 млн доларів на оплату своїх замовлень у США. Британія потребувала щораз більше озброєнь, але була неспроможна фінансувати військові замовлення. У середині грудня Лондон припинив укладання нових контрактів у Сполучених Штатах. З цього приводу Черчілля 8 грудня 1940 р. у листі до Рузвельта, оцінюючи воєнне положення Англії і шляхи можливої американської допомоги, поставив питання про фінансову допомогу. Він просив розглядати його послання “не як прохання допомоги, а як заяву про ті мінімальні заходи, які необхідні для досягнення нашої спільної мети”³⁷. Це був один з найважливіших листів Черчілля, який спонукав Рузвельта шукати нових способів надання допомоги Британії.

29 грудня 1940 р. президент у своїй “розмові біля каміна”, що транслювалася по радіо на весь світ, закликав Сполучені Штати Америки стати арсеналом демократії. З часів доктрини Монро, говорив Ф. Рузвельт, США та Англія стояли на варті Атлантичного океану. Між ними не було ні договору, ні “неписаної угоди”, однак історія довела, що ці сусіди можуть урегулювати будь-яку суперечку мирним шляхом, а отже, почуватися у безпеці. Але чи будуть у безпеці США, коли Німеччина завоює Британію і стане їхнім сусідом? Президент доводив, що майбутнє Америки безпосередньо залежить від результату війни в Європі, і закликав свій народ зробити все можливе для підтримки Англії³⁸. Рузвельт ще сподівався, що повномасштабна допомога Британії не дасть війні розширитися до західної півкулі, і водночас розумів, що відкрита підтримка воюючої сторони неухильно

³⁷ Поздеева Л. В. Англо-американские отношения в годы Второй мировой войны 1939—1941 гг. — М., 1964. — С. 188—190.

³⁸ Roosevelt's Foreign Policy 1933—1941. Franklin D. Roosevelt's Unedited Speeches and Messages. — N. Y., 1942. — P. 310—315.

веде США до конфлікту з Німеччиною. Політика президента була оптимальною для Америки у тогочасній ситуації.

Подальший відступ Вашингтона від політики нейтралітету продемонстрував закон про ленд-ліз. На початку 1941 р. стало очевидно, що Англія не може більше існувати без поставок зі США. За законом “cash & carry” Лондон був неспроможний оплачувати військові замовлення, оскільки використав майже всі фінансові резерви держави. У результаті обговорення цієї проблеми серед правлячих кіл Вашингтона Ф. Рузвельт почав заявляти, що Сполучені Штати повинні знайти спосіб надати британцям потрібні їм матеріали й озброєння в оренду чи навіть у позику. Звідси й виникла та широка концепція, яку У. Черчілль пізніше охарактеризував як “нову велику хартію... найбезкорисливіший і великодушний фінансовий захід в історії, коли-небудь здійснений будь-якою країною”³⁹. Проект закону про ленд-ліз передбачав умови поставок союзникам у боротьбі проти Німеччини озброєнь та інших матеріалів у позику і в оренду, без безпосередньої оплати, і був представлений на розгляд конгресу США 10 січня 1941 р.⁴⁰.

До Лондона зі спеціальною місією відбув особистий радник Рузвельта Гаррі Гопкінс з метою налагодити прямий контакт з Черчіллем і членами військового комітету Англії, оцінити воєнне положення країни, визначити розміри її потреб і необхідної матеріальної допомоги. Гопкінс, будучи прихильником англо-американського союзу, на переговорах з представниками британських правлячих кіл, а також на зустрічі з королем і королевою у Букінгемському палаці 30 січня, наголошував на твердій рішучості президента США розгромити Німеччину, підкреслював його глибоке переконання, що Аме-

³⁹ Churchill W. S. The Second World War, 6 vols. — Boston, 1948—1953. — Vol. 2. Their Finest Hour. — P. 569.

⁴⁰ Lend Lease Act, 11 March 1941. — <http://www.history.navy.mil/faqs/faq59-23.htm>

рика і Британія мають спільні інтереси стосовно цього, і стверджував, що Англія може покладатися на допомогу Сполучених Штатів. На обіді, який давав міністр авіаційної промисловості Великої Британії і магнат преси лорд Бівербрук на його честь, Гопкінс запевнив присутніх, що президент і оточення переконані, що міжнародні зобов'язання Америки стосовно всього світу можуть бути успішно виконані лише у співробітництві з Британією. На основі цього виступу склалося враження, що хоча США ще не беруть участі у війні, вони йдуть поряд з Англією, і якби Англія спіткнулася, США не дали б їй упасти⁴¹.

Місія Г. Гопкінса успішно завершилася 8 лютого. Вона показала, що перемога чи поразка Британії у війні безпосередньо залежатиме від дій Вашингтона. Того ж дня після напружених і виснажливих дебатів палата представників конгресу США прийняла закон про ленд-ліз 260 голосами проти 165. 8 березня сенат затвердив цей закон 60 голосами проти 31, а президент підписав його 11 березня, після чого він став чинним⁴². Прийняття закону про ленд-ліз означало ратифікацію конгресом політики Ф. Рузвельта. Однак не можна стверджувати, що голосуючи за ленд-ліз, конгрес голосував за війну. Адміністрація президента відстоювала політику підтримки Англії як засіб уникнення участі у війні. Дуже ймовірно, що Рузвельт сам у це вірив. Попри це, кожен, хто голосував за ленд-ліз, знав, що схвалює союз США і Британії проти Німеччини. На відміну від Вашингтона, у Лондоні закон про ленд-ліз розглядався, як видно зі слів англійського міністра інформації Дафа Купера, як прямий доказ того, що Сполучені Штати невдовзі будуть воювати⁴³.

⁴¹ *Шервуд Р.* Рузвельт и Гопкинс. Глазами очевидца: В 2 т.: Пер. с англ. / Под ред. В. М. Павлова. — М., 1958. — Т. 1. — С. 419.

⁴² *Roosevelt's Foreign Policy 1933—1941.* Franklin D. Roosevelt's Unedited Speeches and Messages. — N. Y., 1942. — P. 339.

⁴³ *Nicolson H.* The War Years 1939—1945. Diaries and Letters. — N. Y., 1967. — P. 153.

Закон про ленд-ліз був безпрецедентним актом в історії і неоціненною допомогою для Великої Британії. 15 березня 1941 р. у Білому домі на щорічному прийомі для представників преси Рузвельт заявив, що британський народ отримає зі Сполучених Штатів усе, чого потребує: кораблі, літаки, танки, гармати, необхідне озброєння і продовольство. “Наша країна стане тим, чим вона повинна бути, як проголосив наш народ, — арсеналом демократії”⁴⁴. Поставки по ленд-лізу склали основну частину всіх видатків США на фінансування війни. На кінець 1941 р. борг Лондона по таких поставках становив 762 млн доларів⁴⁵. Безвихідне становище Англії робило її залежною від Сполучених Штатів Америки. Це добре розуміли правлячі кола як Лондона, так і Вашингтона. Крім тенденцій зближення обох країн, вимальовувалися і протилежні — починалися суперечки між державами внаслідок зміни співвідношення сил не на користь Англії, особливо в економічній галузі, оскільки США, надаючи допомогу Британії по ленд-лізу, переслідували, насамперед, власну мету. Лондон був змушений іти на поступки. Недарма період з 10 травня 1940 р. по 22 червня 1941 р., як засвідчує офіційна англійська історіографія, для зовнішньої політики Британії був періодом “дипломатії виживання”, тобто зусиль, що визначалися девізом “вижити за будь-яку ціну”⁴⁶.

27 березня 1941 р. у Вашингтоні завершилися таємні англо-американські переговори представників військових штабів, під час яких затверджено “план АВС-1” (American — British Conversations), що визначав загальні принципи спільної стратегії США та Англії у війні. Основні зусилля Америки і Британії на європейському кон-

⁴⁴ The Real F. D. R. / Ed. by C. Kinnaird. — N. Y., 1945. — P. 32.

⁴⁵ Громыко А. А. Внешняя экспансия капитала: история и современность. — М., 1982. — С. 196.

⁴⁶ Трухановский В. Г. Внешняя политика Англии в период Второй мировой войны 1939—1945 гг. — М., 1965. — С. 130.

тиненті спрямовувалися проти Німеччини, а в Тихому океані й на Далекому Сході передбачалося ведення оборонної політики. Після переговорів до Англії відбула американська місія з метою вивчити питання про використання британських портів і баз військово-морськими силами США⁴⁷.

Своєю чергою, у Лондоні 27 березня У. Черчилль та американський посол Дж. Вайнант підписали угоду про надання Сполученим Штатам Америки в оренду на 99 років військово-морських і військово-повітряних баз у британських володіннях в Атлантичному океані згідно з угодою про обмін баз на есмінці від 2 вересня 1940 р. Угода чітко визначала межі юрисдикції США на британських територіях, співвідношення прав і обов'язків американських і місцевих органів влади, процедуру експлуатації військових баз, а також передбачала можливість будівництва американських баз на орендованих територіях⁴⁸. Правлячі кола Вашингтона розуміли, що безпека США залежить головним чином від їхньої обороноздатності на морі. У квітні 1941 р. Ф. Рузвельт оголосив Північну Атлантику нейтральною зоною і віддав наказ військово-морському флоту Сполучених Штатів патрулювати цю зону. Водночас США розпочали будівництво військових баз у Північній Ірландії, а також у британських володіннях у Тихому океані. Цього ж місяця Рузвельт уклав угоду з урядом Данії, яка дозволяла американським збройним силам зайняти військові бази у Гренландії, а в липні військово-морські сили США висадилися на базах в Ісландії⁴⁹. Спочатку американські судна лише повідомляли англійські про розташування

⁴⁷ *Всемирная история*: В 10 т. / Под ред. В. В. Курасова. — М., 1965. — Т. 10. — С. 82.

⁴⁸ *Agreement for the Use and Operation of the United States Bases. — Roosevelt's Foreign Policy 1933—1941. Franklin D. Roosevelt's Unedited Speeches and Messages.* — P. 352—369.

⁴⁹ *Patterson J. T. America in the Twentieth Century. A History.* — N. Y., 1983. — P. 252.

німецьких підводних човнів, але до осені 1941 р. вони вже топили ворожі човни, а ті топили їх. Насправді США вели неоголошену війну, а справжній війні запобігла лише рішучість А. Гітлера не допустити, щоб дії американців її спровокували⁵⁰.

Успіхи Німеччини та її сателітів, що становили смертельну небезпеку для Лондона і серйозну загрозу для Вашингтона, спонукали до поглиблення англо-американської співпраці. Після розв'язання Гітлером війни проти СРСР стратегія США і Британії дещо змінилася. Основні сили німецьких армій тепер спрямовувалися на схід, що полегшувало становище англійців. Радянсько-німецька війна стала своєрідним перепочинком для Лондона і Вашингтона, тому було вирішено надати допомогу СРСР для протистояння німецькій агресії. 12 липня у Москві представники британського та радянського урядів підписали угоду про спільні дії у війні проти Німеччини, а на початку серпня С. Уеллес повідомив радянському послу в Вашингтоні К. Уманському, що США нададуть усю можливу економічну допомогу СРСР, оскільки це "відповідає інтересам державної оборони Сполучених Штатів"⁵¹. Таким чином було здійснено перші кроки до формування антигітлерівської коаліції.

На початку серпня 1941 р. на борту американського військового корабля "Оґаста" в гавані Арджентія (о. Ньюфаундленд) відбулася перша за війну зустріч Ф. Рузвельта й У. Черчілля, що відверто демонструвала англо-американську солідарність. Ця зустріч стала початком унікальних особистих стосунків між двома великими людьми, які відіграли вирішальну роль як у створенні англо-американського союзу, так і для майбутнього обох держав. Основна мета зустрічі в Арджентії полягала в тому, щоб оцінити події у світі, спричинені широкомасштабною

⁵⁰ Вторая мировая война: Два взгляда. — М., 1995. — С. 433.

⁵¹ Всемирная история: В 10 т. / Под ред. В. В. Курасова. — М., 1965. — Т. 10. — С. 128—129.

війною та нацистською агресією. Незважаючи на те, що президент наперед висловив своє небажання зачіпати тему вступу США у війну, прем'єр уже в перший день переговорів наголосив, що “віддасть перевагу насамперед оголошенню Вашингтоном війни, ніж подвоєнню американських поставок”⁵². Рузвельт відповідав, що він краще вестиме війну, але не буде її оголошувати. Президент мав намір спровокувати агресивні дії Німеччини проти Америки, тоді вступ США у війну був би виправданим⁵³. Під час нарад обговорювалися цілі обох держав у війні, плани стосовно повоєнного світу. Черчілль наполягав на якнайшвидшому залученні Сполучених Штатів до бойових дій, оскільки це було справою першочергової ваги для Британії на той час. Своєю чергою, Рузвельт будував плани на перспективу. Він був переконаний, що майбутній світовий порядок має ґрунтуватися на рівноправ'ї всіх народів, і висловлювався за зняття торговельних бар'єрів і відміну британських імперських торговельних угод. На що Черчілль реагував у своєму стилі: “Пане президент, мені здається, що Ви намагаєтеся покінчити з Британською імперією. Це впливає з Ваших думок стосовно повоєнного світу. Але незважаючи на це, ми знаємо, що ви — єдина наша надія. І Ви знаєте, що ми це знаємо. Ви знаєте, що ми знаємо, що без Америки нашої імперії не вистояти”⁵⁴. Цим прем'єр-міністр визнав, що мир можна здобути лише на основі умов, поставлених Сполученими Штатами, і що британська колоніальна політика добігає кінця.

У результаті переговорів було підписано “Атлантичну хартію”, що містила загальні принципи національної

⁵² Уткін А. И. Дипломатия Франклина Рузвельта. — Свердловск, 1990. — С. 175.

⁵³ Stein A. Domestic Constraints, Extended Deterrence, and the Incoherence of Grand Strategy: The United States, 1938—1950. — The Domestic Bases of Grand Strategy / Ed. by R. Rosecrance, A. Stein. — N. Y., 1993. — P. 106.

⁵⁴ Рузвельт Э. Его глазами / Пер. с англ. А. Д. Гуревича, Д. Э. Куниной. — М., 1947. — С. 56—57.

політики Вашингтона і Лондона, які мали стати підґрунтям майбутнього світового порядку: роззброєння всіх країн-агресорів, відмова миролюбних народів від накопичення озброєнь, крім США і Великої Британії, які стоятимуть на варті мирного співіснування держав, відміна системи торговельних преференцій, проголошення свободи мореплавства, а також суверенного права народів на обрання власного уряду. Факт приєднання нейтральної сторони до воюючої держави у такій декларації був вражаючим. Фраза “після остаточного розгрому нацистської тиранії” у шостому пункті хартії, а також готовність США забезпечувати мир і безпеку у світі разом з Британією після війни, висловлена у восьмому пункті, були прямим викликом Німеччині з боку Вашингтона⁵⁵. І хоча Атлантична хартія не розглядалася як договір між Сполученими Штатами Америки і Великою Британією — на цьому наполягав Рузвельт, оскільки тоді їй довелося б подати сенатові для ратифікації, — вона стала історичним документом світового значення і засвідчила зміцнення англо-американського союзу.

Уряд Британії тривалий час був занепокоєний зростаючою агресивністю Японії на Далекому Сході. У Лондоні боялися, що Японія атакує англійські чи голландські володіння, не зачіпаючи американські інтереси. Тоді Британії довелося б воювати ще й на Далекому Сході, на що країна просто не була спроможна. У. Черчилль намагався заручитися підтримкою Сполучених Штатів на випадок війни з Японією. 10 листопада 1941 р. на щорічному бенкеті в Гілдхоллі (Лондон) прем'єр публічно заявив, що Англія “впродовж години” оголосить війну Японії, якщо остання атакує США⁵⁶. Однак, таких

⁵⁵ Joint Declaration by the President and the Prime Minister. August 12, 1941 / Churchill W. S. The Second World War, 6 vols. — Boston, 1948—1953. — Vol. 3. The Grand Alliance. — P. 443.

⁵⁶ Churchill W. S. The Second World War, 6 vols. — Boston, 1948—1953. — Vol. 3. The Grand Alliance. — P. 594.

самих запевнень у відповідь, на що сподівався Черчілль, американська сторона Британії не дала. Ситуація розв'язалася сама собою, коли 7 грудня 1941 р. Японія здійснила масований напад на американську військову базу Перл-Харбор на Гавайях, що було повною несподіванкою як для військово-морського флоту США, так і для правлячих кіл Вашингтона. Японці задіяли 360 літаків, з яких було збито лише 29. За дві години операції американці втратили понад дві тисячі солдатів і моряків, 19 військових кораблів, серед яких 5 лінкорів, було знищено близько 150 літаків і майже стільки ж пошкоджено або виведено з ладу⁵⁷. Це була найбільша втрата в історії США. 8 грудня Сполучені Штати, а з ними і Велика Британія, оголосили війну Японії. Через три дні США вже перебували у стані війни з Німеччиною та Італією.

Британські правлячі кола не приховували радості з приводу вступу США у війну, чого вони так довго чекали. Тепер Англія була врятована. Як зазначав Черчілль, долю Гітлера і Муссоліні вирішено, японці будуть стерті на порошок, залишається лише правильно застосувати нездоланну силу⁵⁸. Е. Іден, міністр закордонних справ у кабінеті У. Черчілля, писав у своїх мемуарах: "Все, що тепер станеться, буде лише питанням часу. Досі ми вірили у перемогу, але не бачили засобів її досягнення, а зараз усе зрозуміло. США і Велика Британія стали союзниками..."⁵⁹. Таким чином, скінчився період непевності для англійського народу. Маючи на своєму боці Сполучені Штати Америки, Лондон був упевнений у перемозі над Німеччиною. Невтомні зусилля Черчілля

⁵⁷ An Outline of American History / Ed. by H. Cincotta. — Washington, 1994. — P. 268.

⁵⁸ Kennedy P. The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000. — London, 1988. — P. 447.

⁵⁹ The Memoirs of Anthony Eden Earl of Avon. The Reckoning. — Boston, 1965. — P. 331.

і безпосередньо історичні події того часу дали початок таким відносинам між США і Великою Британією, які й досі є визначальним фактором у політиці обох держав.

Військова співпраця США і Великої Британії офіційно оформилася на конференції у Вашингтоні, що проходила з 22 грудня 1941 р. по 14 січня 1942 р. під кодовою назвою “Аркадія”. Відбулося близько восьми розширених нарад за участю президента, прем’єр-міністра, військових і морських міністрів, начальників військових штабів обох держав. Найважливішим досягненням конференції було створення Виконавчого комітету начальників штабів США і Великої Британії зі штаб-квартирою у Вашингтоні, який діяв відповідно до спільної стратегії, розробленої союзниками. Усі важливі рішення приймали Ф. Рузвельт та У. Черчилль. У березні Виконавчий комітет за пропозицією Рузвельта був перетворений на Об’єднаний комітет, який проіснував до 1949 р., коли після створення Організації Північноатлантичного договору його функції взяли на себе відповідні комітети в межах НАТО⁶⁰. За війну під егідою Об’єданого комітету відбулося близько 200 зустрічей американських і британських військових. На вимогу Аверелла Гаррімана, який виконував функції особистого представника Ф. Рузвельта у Лондоні, був прийнятий принцип уніфікованого командування. Головнокомандувачем Далекосхідного театру воєнних дій, так званого ABDA (American, British, Dutch, Australian) став британський генерал Вейвелл. Пізніше цей принцип поширився на європейський театр воєнних дій, яким командував американський генерал Ейзенхауер⁶¹. Водночас було створено об’єднані органи, що охоплювали коло питань, пов’язаних з війною: Комітет з розподілу озброєнь, Комітет

⁶⁰ Яковлев Н. Н. США и Англия во Второй мировой войне. — М., 1961. — С. 139.

⁶¹ *Harriman W. A., Abel E. Special Envoy to Churchill and Stalin 1941—1946.* — N. Y., 1975. — P. 118.

з врегулювання питань судноплавства, Комітет з питань сировини, Комітет з продовольства, Комітет з виробництва і ресурсів. Военна стратегія союзників передбачала ведення оборонних дій проти Японії, а головним завданням на 1942 р. представники Британії вважали висадку англо-американських збройних сил у Північній Африці з метою встановити контроль над північним узбережжям африканського континенту від Тунісу до Єгипту. План Лондона втілював англійську військову доктрину “непрямих дій”. США погодилися з пропозицією Британії, а Об’єднаний комітет начальників штабів розробив операцію “Джимнаст” для вторгнення у Північну Африку⁶².

Такі дії обох держав свідчили про перетворення їх на єдину силу у боротьбі з агресорами на чолі з Німеччиною. Тепер У. Черчілль уже не мусив просити Америку про допомогу і докладати всіх можливих дипломатичних зусиль для залучення США на свій бік. Це стало доконаним фактом. У Вашингтоні британський прем’єр мав унікальну можливість виступити перед обома палатами американського конгресу. Він усвідомлював усю значущість того, що відбувається, а також величезну відповідальність перед англійським народом і всім світом, яка лежала на його плечах. У день промови 26 грудня Черчілль сказав своєму лікареві лорду Морану: “Ви розумієте, що ми творимо історію?”⁶³. Виступаючи перед конгресом, прем’єр-міністр відверто заявляв про свою непохитну віру у те, що “в прийдешній час британський та американський народи задля власної безпеки і безпеки всього світу йтимуть пліч-о-пліч у величі, справедливості і мирі”⁶⁴. На конференції у Вашингтоні

⁶² Всемирная история: В 10 т. / Под ред. В. В. Курасова. — М., 1965. — Т. 10. — С. 194.

⁶³ Churchill. Taken from the Diaries of Lord Moran. The Struggle for Survival 1940—1965. — Boston, 1966. — P. 16.

⁶⁴ Churchill W. S. The Second World War, 6 vols. — Boston, 1948—1953. — Vol. 3. The Grand Alliance. — P. 672.

розпочався процес створення універсальної міжнародної організації, покликаної забезпечувати мир і стабільність у світі. Було підготовано Декларацію Об'єднаних Націй — великої коаліції з 26 держав у боротьбі проти Німеччини та її сателітів, у якій проголошувалася готовність докласти всіх зусиль для перемоги.

США продовжували вести війну у Тихому океані і разом з Британією розробляли плани відкриття другого фронту в Європі. 8 квітня 1942 р. до Лондона прибула американська делегація на чолі з Г. Гопкінсом і генералом Дж. Маршаллом для обговорення планів наступу на Німеччину. Американці пропонували у 1943 р. здійснити вторгнення союзницьких армій на європейський континент з Британських островів (операція “Болеро — Раундап”), а в разі різкого погіршення справ на радянсько-німецькому фронті навесні-влітку 1942 р. провести висадку шести англо-американських дивізій у Франції у вересні-жовтні того ж року (операція “Следжхеммер”). Англія погодилася з планами США, але вже 17 червня У. Черчілль вилетів у Вашингтон з метою переконати Ф. Рузвельта відмовитися від операції “Следжхеммер” і замінити її висадкою союзницьких військ у північно-західній Африці (операція “Джимнаст”). Британський прем'єр доводив президентові й американським військовим, що штурм через Ла-Манш, передбачений операцією “Следжхеммер”, не був відповідно підготовлений і міг стати “рікою крові” для союзників. Черчілль стверджував, що якщо США та Англія зазнають катастрофічної поразки на французькому узбережжі, то лише так вони і можуть програти цю війну⁶⁵. Остаточне рішення здійснювати висадку англо-американських дивізій на африканському континенті і перенести відкриття другого фронту в Європі на 1943 р. було узгоджено 24 липня 1942 р. в Лондоні під час другої місії Г. Гопкінса

⁶⁵ *Шервуд Р.* Рузвельт и Гопкинс. Глазами очевидца: В 2 т.: Пер. с англ. / Под ред. В. М. Павлова. — М., 1958. — Т. 2. — С. 218.

і Дж. Маршалла до британської столиці. Операцію “Джим-наст” з міркувань безпеки перейменували на “Торч” і призначили на 30 жовтня 1942 р.⁶⁶

Яскравим проявом англо-американської солідарності була поїздка у липні 1942 р. У. Черчілля та А. Гаррімана як представника Ф. Рузвельта до Москви з метою пояснити лідерові СРСР Й. Сталіну причини відкладення відкриття другого фронту в Європі. На думку Гаррімана, особистий візит Черчілля, без американських представників, переконав би Сталіна у тому, що британці односторонньо заблокували відкриття другого фронту. Тому він запропонував свої послуги. Присутність американського дипломата з повноваженнями представляти уряд своєї держави свідчила про узгоджену позицію США і Великої Британії як з політичних, так і з військових питань. Після переговорів з радянським лідером Черчілль дякував Гарріману за допомогу: “Жоден прем’єр-міністр не мав кращої підтримки від представника іншої країни”⁶⁷.

22 вересня 1942 р. в Лондоні на нараді за участю Черчілля, генерала Ейзенхауера і представників військових штабів обох держав було вирішено перенести операцію “Торч” на 8 листопада. У визначений день американські й британські солдати висадилися в Алжирі, розпочалося вторгнення у Північну Африку. Загалом до кінця 1942 р. організаційний механізм англо-американського військового союзу був повністю відрегульований.

На конференції Ф. Рузвельта й У. Черчілля в Касабланці (Марокко), яка відбувалася 14—25 січня 1943 р. під кодовою назвою “Символ”, було вирішено відкласти

⁶⁶ Churchill. Taken from the Diaries of Lord Moran. The Struggle for Survival 1940—1965. — Boston, 1966. — P. 49.

⁶⁷ Harriman W. A., Abel E. Special Envoy to Churchill and Stalin 1941—1946. — N. Y., 1975. — P. 155.

операцію “Раундап” і здійснити вторгнення англо-американських військ у Східну Європу через Балкани, а не через протоку Ла-Манш, як планувалося раніше. Черчілль побоювався, що успіхи СРСР призведуть до швидкого розгрому Німеччини й до поширення комунізму в країнах Європи, тому треба було завадити просуванню радянських військ углиб на заході, в чому він переконував американців. Американські військові неодноразово звинувачували англійців у затягуванні відкриття другого фронту в Європі. Розбіжності у стратегії обох держав пояснювалися тим, що у Вашингтоні переоцінювали можливості британських військ для висадки на укріпленому узбережжі Франції і прагнули будь-що розпочинати наступ у Європі, тоді як Черчілль очікував нагоди здійснити вирішальну операцію⁶⁸. На пропозицію Рузвельта союзники проголосили принцип “беззастережної капітуляції”, за яким зобов’язалися не підписувати перемир’я з Німеччиною та її сателітами на інших умовах, крім беззастережної капітуляції. Цей принцип, на думку президента, не давав змоги укласти сепаратний мир з Німеччиною одним із членів антигітлерівської коаліції (йшлося, передусім, про СРСР. — С. П.)⁶⁹.

Розбіжності у курсах США і Великої Британії щодо ведення війни, побудови повоєнного світового порядку чи відносин з іншими країнами, що виникали через намагання Вашингтона і Лондона забезпечити власні національні інтереси, у тому чи іншому аспекті виявлялися на кожній зустрічі лідерів обох держав. Їх вдавалося подолати завдяки високому рівню дружби і партнерства Америки і Британії, а також готовності обох держав досягнути взаємовигідного порозуміння з проблемних питань. Основний документ конференції в Касабланці —

⁶⁸ *Harriman W. A., Abel E. Special Envoy to Churchill and Stalin 1941—1946.* — N. Y., 1975. — P. 216.

⁶⁹ *Bohlen C. E. Witness to History 1929—1969.* — N. Y., 1973. — P. 164—165.

Меморандум про зустріч, підписаний 23 січня, був своєрідним компромісом між американською та англійською лініями у світовій дипломатії. Конференція засвідчила розуміння союзниками того, що необхідно берегти сили для вирішальних подій, оскільки війна вступала в кульмінаційну стадію. Як зазначав Черчілль: “Це ще не кінець, і навіть не початок кінця. Це, можливо, уже кінець початку”⁷⁰.

На нараді Ф. Рузвельта та Е. Ідена, що відбулася у Вашингтоні в березні 1943 р., обговорювалися методи підготовки зустрічей між урядами Об’єднаних Націй для розгляду повоєнних питань. Що стосується світового устрою після війни, то сторони, як заявив президент, на 95 % дійшли згоди з усіх проблем. Решта 5 %, за словами Г. Гопкінса, стосувалися Франції⁷¹. Англія підтримувала Шарля де Голля, лідера Комітету національного визволення Франції, вбачаючи у ньому соратника у відновленні могутності Західної Європи після війни. Своєю чергою, США заважали утвердженню де Голля при владі, визнавши спершу пронимецький уряд Віші, а пізніше підтримуючи генерала Жіро на чолі французької Північної Африки. Понад усе прагнучи зберегти привілейовані стосунки з Рузвельтом, Черчілль мусив думати про майбутню роль Західної Європи у світі і йому зовсім не хотілося зводити Францію до становища керованої американською військовою адміністрацією країни. Як наслідок за підтримки британського прем’єра де Голль став співпрезидентом (разом із Жіро) французької Північної Африки, а згодом, незважаючи на зусилля Рузвельта, йому вдалося витіснити Жіро з уряду. До кінця 1943 р. де Голль вже одноосібно був при владі⁷².

⁷⁰ Уткін А. И. Дипломатия Франклина Рузвельта. — Свердловск, 1990. — С. 308.

⁷¹ Шервуд Р. Рузвельт и Гопкинс. Глазами очевидца: В 2 т.: Пер. с англ. / Под ред. В. М. Павлова. — М., 1958. — Т. 2. — С. 395.

⁷² Ambrose S. E. Rise to Globalism. American Foreign Policy Since 1938. — N. Y., 1991. — P. 23—26.

З 12 по 25 травня 1943 р. в американській столиці відбувалася чергова зустріч У. Черчілля і Ф. Рузвельта під кодовою назвою “Трайдент”. Переговори завершилися рішенням спільними зусиллями продовжувати війну в Атлантиці, підготувати до 1 травня 1944 р. вторгнення військ у північно-західній частині Франції (операція “Оверлорд”), продовжувати бомбардування Німеччини та Італії. Прем’єр-міністр підкреслював, що необхідно через Балкани не допустити СРСР в Європу, а американці вважали, що слід контролювати Західну Європу, а не Східну⁷³. Тут Черчілль розвинув ідею “повоєнного співробітництва США і Британської Співдружності націй у братському співтоваристві”. Він пропонував, щоб громадяни Сполучених Штатів та Англії могли без втрати свого громадянства вільно приїжджати, поселятися і торгувати на рівних умовах на територіях обох країн, а також ввести спільний паспорт і виробити спільну форму громадянства. Британський прем’єр пропонував зберегти після війни Об’єднаний комітет начальників штабів, систематично вести переговори між штабами обох країн і застосовувати заходи забезпечення спільної лінії у зовнішній політиці. Щоб зробити цю ідею привабливою для США, Черчілль заявляв, що таким чином вони зможуть користуватися військовими базами на території Британської імперії. За задумом прем’єр-міністра, союз із Америкою мав допомогти Лондону зберегти на тривалий час контроль над колоніальними володіннями⁷⁴. Однак, Сполучені Штати мали власну думку на повоєнний устрій світу і роль Британської імперії у ньому. На цій конференції Рузвельт вперше ставився до Англії як до “менш рівного” союзника і Черчілль це відчув. Президент і прем’єр склали спільного листа до Й. Сталіна, в якому роз’яснювали причини затримки відкриття

⁷³ Всемирная история: В 10 т. / Под ред. В. В. Курасова. — М., 1965. — Т. 10. — С. 287.

⁷⁴ Трухановский В. Г. Уинстон Черчилль. Политическая биография. — 2-е изд., испр. и доп. — М., 1977. — С. 359—360.

другого фронту. І хоча Рузвельт не хотів, щоб у радянського лідера склалося враження, що США і Британія постійно радяться між собою, а вже потім ведуть переговори з СРСР, вироблення союзниками спільної стратегії у війні не могло інакше відбуватися. Проте, у Москві близькі відносини Вашингтона і Лондона сприймалися як історично зумовлений незаперечний факт.

На конференції Ф. Рузвельта й У. Черчілля у Квебеці, яка відбувалася з 14 по 24 серпня 1943 р. під кодовою назвою “Квадрант”, було остаточно вирішено здійснити висадку англо-американських військ на північно-західному узбережжі Франції 1 травня 1944 р., а в разі капітуляції Німеччини до того часу передбачалося негайне вторгнення на європейський континент і зайняття якомога більшої території (план “Рекінг”). Черчілль погодився з Рузвельтом, що “союзницькі війська мають бути готові увійти в Берлін не пізніше від російських”⁷⁵. Обговорювалося питання Італії. США і Велика Британія ще в липні розпочали висадку військ на острові Сіцилія, а після державного перевороту в країні 24—25 липня та арешту Муссоліні Рузвельт і Черчілль вели таємні переговори з урядом маршала Бадольо, щоб схилити Італію на свій бік. Британська сторона ставила питання своєї належної участі у війні проти Японії після розгрому Німеччини. Як союзник США Англія не могла залишатися осторонь. Інакше, як вважав Черчілль, американські критики звинуватили б її у використанні Сполучених Штатів задля власної вигоди⁷⁶.

Загалом, конференція засвідчила зростаючу увагу американської зовнішньої політики до європейських проблем, а також поглиблення взаєморозуміння і співпраці між США і Великою Британією. На обіді у президента Черчілль висловив надію, що братерські відносини між

⁷⁵ Уткин А. И. Дипломатия Франклина Рузвельта. — Свердловск, 1990. — С. 358.

⁷⁶ Churchill W. S. The Second World War, 6 vols. — Boston, 1948—1953. — Vol. 5. Closing the Ring. — P. 70.

обома країнами триватимуть і в мирний час. Йому набагато більше імпонувала ідея вільної асоціації між Америкою і Британією, ніж офіційної угоди, як він зазначав, асоціації, достатньо гнучкої для пристосування до нових історичних обставин⁷⁷. Цю ідею Черчілль розвинув у своїй промові в Гарварді, штат Массачусетс, з нагоди отримання почесного вченого ступеня 6 вересня 1943 р., в якій наголосив на необхідності продовжувати і поглиблювати англо-американську співпрацю після війни. Прем'єр заявляв, що братерська асоціація американського і британського народів спрямована не на здобуття матеріальної вигоди, розширення території чи домінування у світі, а покликана служити почесній справі забезпечення безпеки всього людства. “Коли ми разом, — підкреслював Черчілль, — нема нічого неможливого”⁷⁸.

Цікавим і справді незвичним підтвердженням близьких взаємовідносин між США і Великою Британією стала конференція за участю представників Об'єднаного комітету начальників штабів, а також американських і британських офіційних осіб, скликана У. Черчіллем 11 вересня, якого Ф. Рузвельт залишив господарем Білого дому на час своєї відсутності (президент перебував у своїй заміській резиденції в Гайд-Парку). На конференції обговорювали поточний стан справ на фронтах, зокрема питання активного ведення бойових дій в Італії. Для британського прем'єра було великою честю головувати на цій конференції. Як писав Черчілль у своїх мемуарах, така неординарна подія стала “визначним фактом в англо-американській історії”⁷⁹. Поведінка Руз-

⁷⁷ *Harriman W. A., Abel E. Special Envoy to Churchill and Stalin 1941—1946.* — N. Y., 1975. — P. 222.

⁷⁸ Churchill. Taken from the Diaries of Lord Moran. *The Struggle for Survival 1940—1965.* — Boston, 1966. — P. 125.

⁷⁹ *Churchill W. S. The Second World War, 6 vols.* — Boston, 1948—1953. — Vol. 5. *Closing the Ring.* — P. 106.

вельта свідчила про небувало високий рівень взаємодовіри між лідерами обох держав.

На конференції у Каїрі, що відбувалася з 22 по 26 листопада 1943 р. і мала кодову назву “Секстант”, між Рузвельтом, Черчіллем і китайським лідером Чан Кайші було досягнуто домовленості, що після війни чотири великі держави — США, Велика Британія, СРСР і Китай контролюватимуть світовий розвиток. Англо-американські союзники розглядали Китай як протизвагу СРСР в Азії, а також як реальну силу для стримування у майбутньому Японії. Рузвельт і Черчілль обговорили питання для винесення на розгляд Тегеранської конференції зі Сталіним, запланованої на 28 листопада. У розв’язанні проблем повоєнного світового устрою залежність Англії від США ставала дедалі відчутнішою, однак демонстрація дружби і прихильності між країнами нівелювала її негативний відтінок. 26 листопада на прийомі з нагоди Дня подяки Рузвельт розповідав гостям про походження цього свята і казав, що воно завжди вважалося сімейним. Виголошуючи тост, президент підкреслив: “Великі сім’ї, зазвичай, тісніше поєднані, ніж малі... У цьому році разом з представниками Великої Британії ми утворюємо велику сім’ю, більш згуртовану, ніж будь-коли раніше. Пропоную тост за цю єдність”⁸⁰.

З Каїра Рузвельт і Черчілль вирушили до Тегерана на зустріч зі Сталіним. На конференції “Великої трійки”, що проходила з 28 листопада по 1 грудня 1943 р. і мала кодову назву “Евріка”, обговорювалися питання майбутньої долі Німеччини та її сателітів, проблеми відновлення завойованих Гітлером держав, а також розроблявся план створення універсальної Організації Об’єднаних Націй. Найважливішим результатом конференції було затвердження рішення про відкриття другого фронту у травні 1944 р. Американцям, а саме Г. Гопкінсові,

⁸⁰ Уткин А. И. Дипломатия Франклина Рузвельта. — Свердловск, 1990. — С. 380.

врешті вдалося переконати британського прем'єра більше не відтягувати висадку союзних військ на узбережжі Франції. У ході переговорів щодо повоєнного врегулювання і відновлення порядку в Європі виявилися перші розбіжності у поглядах Рузвельта і Черчілля з одного боку, і Сталіна — з іншого, що вилилося в глибоке ідеологічне протистояння між країнами після війни. З Тегерана лідери США і Великої Британії повернулися до Каїра. Тут з 3 по 6 грудня відбувалася друга Каїрська конференція, на якій Рузвельт та Черчілль вели переговори з президентом Туреччини І. Інєню про вступ у війну на боці союзників. Однак, турецька сторона відхилила англо-американську пропозицію.

Співпраця між Америкою і Британією визначалася не лише веденням війни проти Німеччини та її сателітів, численними конференціями Ф. Рузвельта й У. Черчілля і нарадами представників військових штабів. Держдепартамент США і Форін офіс Великої Британії активно розробляли узгоджену позицію обох держав у відносинах з іншими країнами, які певним чином впливали на хід війни. Упродовж 1944 р. Вашингтон і Лондон вели переговори з нейтральними Швецією і Швейцарією з наполегливими вимогами припинити експорт військових матеріалів агресорам. 8 серпня 1944 р. у телеграмі до американського посла у Лондоні Дж. Вайнанта виконуючий обов'язки держсекретаря Едвард Стеттініус писав, що Сполучені Штати мають рішучі наміри припинити торгівлю шведів з ворогом і готові вжити для цього всіх заходів, що є в їхньому розпорядженні. Водночас зазначалося, що американці мають спільну позицію з британцями у цьому питанні й готові відстоювати її пліч-о-пліч зі своїм союзником скільки буде потрібно⁸¹.

⁸¹ Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers. Europe 1944. — Vol. 4. — Washington, D. C., 1966. — P. 598.

Основною подією 1944 р. для Вашингтона і Лондона було відкриття другого фронту в Європі. У січні американські і британські військові остаточно відкоригували операцію “Оверлорд”, перенесли її початок на червень, а також визначили масштаби наступу. 6 червня за наказом головнокомандувача союзних військ вторгнення генерала Ейзенхауера американські, британські та канадські дивізії висадилися на узбережжі Франції. Почалося звільнення Європи. Німеччина не могла протистояти переважаючим силам союзників. 15 серпня англо-американські війська почали наступ на півдні Франції (операція “Дрегун”) і до кінця місяця союзники вже форсували річку Сену⁸². Війна в Європі підходила до завершення.

Важливі рішення були прийняті Ф. Рузвельтом та У. Черчіллем на другій конференції в Квебеці, що відбувалася з 13 по 16 вересня 1944 р. (кодова назва “Октагон”). Лідери обох держав дійшли згоди щодо зон на території Німеччини, які планувалося окупувати американськими і британськими військами після її розгрому. Було домовлено про продовження дії програми лендлізу для Британії протягом війни з Японією. Черчілль ставив питання про небезпечне поширення російського впливу на Балканах і необхідність “стримування” СРСР у Європі, з чим повністю погоджувався Рузвельт. Президент зазначав, що на кожній наступній конференції лідерів США і Великої Британії зростає солідарність у поглядах і однастайність основних думок. Крім цього, зустрічі завжди відбуваються в задушевній, дружній атмосфері⁸³.

15 вересня Рузвельт і Черчілль підписали меморандум стосовно повоєнної Німеччини, так званий план

⁸² Вторая мировая война: Два взгляда. — М., 1995. — С. 334—335.

⁸³ Churchill W. S. The Second World War, 6 vols. — Boston, 1948—1953. — Vol. 6. Triumph and Tragedy. — P. 118.

Моргентау⁸⁴. Президент погоджувався з думкою міністра фінансів США, яка полягала в тому, що уряди держав, які постраждали від гітлерівської агресії, мають право вивезти з Німеччини будь-яке обладнання, необхідне для відшкодування їхніх втрат. Як зазначалося у меморандумі, досвід минулих років показав, що такі галузі промисловості, як металургійна, хімічна та електроенергетика, можуть бути переведені з мирного виробництва на потреби воєнного часу, тому їх необхідно закрити. Держсекретар США К. Хелл не погоджувався з цим планом, на що президент відповідав, що не може допустити економічного краху Британської імперії, коли Німеччина в цей час відбудовуватиме військовий потенціал для нової війни, можливої через 20 років⁸⁵. Рузвельт відстоював ідею, що Сполученим Штатам у повоєнному світі потрібна сильна Британія з відновленими економікою та експортом. “Єдиною надією на тривалий мир, — підкреслював президент, — є угода між США та Англією про відвернення міжнародної війни за допомогою використання об’єднаних збройних сил”⁸⁶.

У міру того як війна, яку проводила антигітлерівська коаліція у складі США, Великої Британії та СРСР, підходила до завершення, політичні питання набували щораз важливішого значення. Роль наддержави для Сполучених Штатів Америки була новою і тому вони не мали чітких і послідовних цілей на майбутнє. Англія, хоч і залишалася ще досить сильною, проте самостійно діяти на міжнародній арені вже не могла. Вашингтон і Лондон розуміли важливість і взаємовигідність англо-американського союзу, а також те, що вони не могли не рахуватися з позицією СРСР у питаннях повоєнного облаштування світу. 1 лютого 1945 р., напередодні

---

⁸⁴ Plan Morgenthau. Top Secret. — <http://www.aaargh-international.org/fran/revu/jhr/jhr9/jhr9kubek.html>

⁸⁵ *Byrnes J. F. Speaking Frankly.* — N. Y., 1947. — P. 184—185.

⁸⁶ *Уткин А. И. Дипломатия Франклина Рузвельта.* — Свердловск, 1990. — С. 437.

Ялтинської конференції “Великої трійки”, Черчілль і Рузвельт, якого американський народ учетверте обрав своїм президентом, зустрілися на Мальті, де дійшли згоди з усіх основних питань, що планувалося обговорити зі Сталіним. Досить важливим було рішення надати Франції зону окупації в Німеччині, що кардинально змінювало її статус. Загалом, позиція Великої Британії щодо СРСР виглядала більш реалістичною, ніж позиція США. Великою мірою це пояснювалося тим, що Лондон і Москва, з огляду на розбіжність своїх інтересів щодо розподілу балансу сил у Європі, були змушені шукати компроміс у розв’язанні територіальних питань європейського континенту, зокрема питання Польщі, а Вашингтона такі проблеми безпосередньо не стосувалися⁸⁷.

Конференція Ф. Рузвельта, У. Черчілля і Й. Сталіна в Ялті, що проходила з 4 по 11 лютого 1945 р. (кодова назва “Аргонавт”), позначила перші розходження щодо питань повоєнного облаштування світу між США і Британією з одного боку, та СРСР — з іншого. Черчілль був серйозно занепокоєний поширенням радянського впливу в Європі, тому виступав за відновлення Польщі і проведення в країні вільних виборів, створюючи таким чином перешкоду на шляху СРСР в Європу. Водночас британський прем’єр розумів, що рано чи пізно американські війська покинуть європейський континент і без Франції Англія не зможе стримувати натиск відновленої Німеччини. За словами Е. Ідена, сильна Франція була географічною необхідністю. Черчілль наполягав на наданні Франції окупаційної зони в Німеччині, і з цим, не без переконливого впливу Гопкінса, погодився Рузвельт⁸⁸. Стосовно розподілу сфер впливу

⁸⁷ *Bohlen C. E. Witness to History 1929—1969.* — N. Y., 1973. — P. 178.

⁸⁸ *Churchill W. S. The Second World War, 6 vols.* — Boston, 1948—1953. — Vol. 6. *Triumph and Tragedy.* — P. 264.

в Європі американські дипломати розглядали два варіанти. Як зазначав помічник посла Сполучених Штатів у Москві Дж. Кеннан, замість намагання дійти згоди з питань, з яких неможливо домовитись, раціонально було б чесно розділити Європу на дві сфери впливу і не відповідати за діяльність росіян у їхній сфері, оскільки США і Британія ослабкі, щоб їй перешкодити. Американський посол у Москві А. Гарріман не погоджувався з такою думкою. Він вважав, що Рузвельт і Черчілль мають докласти всіляких зусиль, щоб забезпечити прихід до влади в країнах Східної Європи вільнообраних урядів, а не маріонеток СРСР⁸⁹. Лідери США і Британії розуміли, що необхідно будь-яким чином перешкодити поширенню і зміцненню комуністичного впливу Москви не лише на європейському континенті, а й у всьому світі. Зіткнення англо-американського і радянського політичних курсів щодо повоєнного світу, що виявилось на конференції в Ялті, вилилося у тривале протистояння між державами, відоме в історії як “холодна війна”. Це передбачив Черчілль, який володів майже безпомилковим політичним чуттям. 6 лютого британський прем'єр говорив своєму лікареві лорду Морану: “Наступна війна буде ідеологічною”⁹⁰.

Конференція остаточно не розв'язала питання майбутнього Польщі, репарацій, окупаційних зон Німеччини та багато інших, а ті пункти, з яких було досягнуто згоди, Сталін відкрито порушував. Конкретні акції Москви, такі як саботаж виконання ялтинських домовленостей стосовно формування польського коаліційного уряду, швидке перетворення керуючих “народних фронтів” у країнах Східної Європи на комуністичні уряди, претензії на території Туреччини та Ірану, насто-

⁸⁹ *Harriman W. A., Abel E. Special Envoy to Churchill and Stalin 1941—1946.* — N. Y., 1975. — P. 414—415.

⁹⁰ Churchill. Taken from the Diaries of Lord Moran. *The Struggle for Survival 1940—1965.* — Boston, 1966. — P. 241.

жували Лондон і Вашингтон⁹¹. 11 березня 1945 р. Рузвельт писав Черчіллю: “Я сповнений рішучості, і знаю — Ви теж, не допустити, щоб рішення, яких ми досягли в Криму, вислизнули з наших рук, і я зроблю все можливе, щоб примусити Сталіна їх чесно виконувати”⁹². Однак, з розгромом Німеччини зник спільний ворог антигітлерівської коаліції, і тепер СРСР не бачив перешкод поширенню свого впливу. Претензії Москви на лідерство у світі не змусили себе довго чекати.

12 квітня 1945 р. помер Рузвельт. Це стало великою втратою як для американського, так і для британського народів. Президента США не стало в кульмінаційний момент війни, коли його авторитет був надзвичайно необхідний для керування американською політикою. Черчілль підрахував, що з травня 1940 р. по квітень 1945 р. він писав Рузвельтові кожні 36 годин. Усі зустрічі британського й американського лідерів — Арджентія, три у Вашингтоні, Касабланка, дві у Каїрі, Тегеран, дві у Квебеці, Мальта, Ялта — об’єднують понад 120 днів близьких особистих стосунків двох політиків, і переважну більшість з цього часу Черчілль прожив у Білому домі чи замиській резиденції президента у Гайд-Парку. Безпрецедентним в історії законом про ленд-ліз Рузвельт урятував Англію від неминучого краху. В особі президента США, — писав Черчілль, — Британія втратила найбільшого американського друга і поборника свободи, який приніс підтримку і допомогу Старому світові з Нового⁹³.

Після смерті Рузвельта президентом США став віцепрезидент Гаррі Трумен. Черчілль у листі до нового керівника американської держави висловив співчуття з приводу

⁹¹ Трофименко Г. А. Новый передел мира? // США — экономика, политика, идеология. — 1998. — № 3. — С. 21.

⁹² Harriman W. A., Abel E. Special Envoy to Churchill and Stalin 1941—1946. — N. Y., 1975. — P. 425.

⁹³ Churchill W. S. The Second World War, 6 vols. — Boston, 1948—1953. — Vol. 6. Triumph and Tragedy. — P. 361.

смерті Рузвельта, а також сподівання, що стосунки між США і Британією розвиватимуться, як і раніше, в дусі партнерства. Трумен запевнив прем'єра, що близькі відносини між країнами залишаться такими й надалі. “Ви можете розраховувати на мене у продовженні відданої і тісної співпраці, яка на благо всього світу існувала між Вами і нашим великим президентом”⁹⁴.

8 травня 1945 р. англо-американські союзники святкували день перемоги над Німеччиною та її сателітами в Європі. Війна залишила багато нерозв'язаних проблем, Сталін продовжував порушувати домовленості Ялтинської конференції, а Черчілль з тривогою спостерігав за розширенням території на континенті з домінуванням радянського впливу. Конференція Г. Трумена, У. Черчілля і Й. Сталіна з кодовою назвою “Термінал”, що проходила з 17 липня по 2 серпня 1945 р. у Потсдамі, була наслідком наполегливих дипломатичних зусиль британського прем'єра зібрати лідерів трьох держав за одним столом для розв'язання питань повоєнного врегулювання в Європі. 16 липня, наступного дня по приїзді до Потсдама, Трумен зустрівся з Черчіллем і запевнив його у своїх намірах продовжувати політику Рузвельта. Президент захоплювався британським прем'єром, який так багато зробив для своєї країни, а також для спільної справи союзників. Трумен і Черчілль сперечалися з різних питань, але між ними ніколи не було серйозних розбіжностей у думках. Прем'єр був дуже вдячний Америці за те, що вона підтримала Англію. Трумен зазначав після зустрічі: “Я певен, ми зможемо співпрацювати, якщо він (Черчілль. — С. П.) не намагатиметься занадто мені лестити”⁹⁵. 18 липня президент і прем'єр снідали разом і узгоджували позиції своїх дер-

⁹⁴ *Truman H. S. Memoirs, 2 vols. — Garden City, N. Y., 1955. — Vol. 1. Year of Decisions. — P. 20.*

⁹⁵ *McCullough D. Truman. — N. Y., 1992. — P. 412.*

жав з питань, які планувалося обговорити зі Сталіним. Черчілль писав у мемуарах, що у цій розмові Трумен висловив надію на продовження таких відносин між лідерами США і Великої Британії, які існували між Черчіллем і Рузвельтом. Британський прем'єр зазначав, що побачив у Трумені людину виняткового характеру і можливостей, впевненого і рішучого лідера, зовнішньополітичний курс якого повністю відповідав принципам англо-американського партнерства⁹⁶. Своїм захопленням американським президентом Черчілль ділився з лордом Мораном: “Ми не лише розмовляємо однією мовою, ми маємо однакові думки”⁹⁷. У переговорах з радянською стороною Трумен невідступно дотримувався власної точки зору, що СРСР не може встановлювати ту форму уряду, яку хоче, у країнах, визволених прямо чи опосередковано всіма членами антигітлерівської коаліції, та очікувати, що США і Британія визнають ці уряди. Таку позицію, без сумніву, схвалював і Черчілль.

Інтерес до пленарних засідань “Великої трійки” зник, коли британський прем'єр залишив конференцію. 26 липня в Англії відбулися вибори до парламенту і на превеликий подив світової громадськості перемогу здобула лейбористська партія на чолі з Клементом Еттлі, який сформував уряд. Еттлі і новий міністр закордонних справ Анайрін Бевін повернулися до Потсдама 28 липня, однак з британською делегацією вже так не рахувалися, як з Черчіллем. Без нього Труменові і Сталіну було легше домовитися. 1 серпня сторони остаточно узгодили сфери впливу в Європі. Німеччину було поділено на Західну, що складалася з трьох зон: американської, британської та французької, і Східну — під керівництвом СРСР. Лідери держав-переможниць оголосили про повну

⁹⁶ Churchill W. S. The Second World War, 6 vols. — Boston, 1948—1953. — Vol. 6. Triumph and Tragedy. — P. 475.

⁹⁷ Churchill. Taken from the Diaries of Lord Moran. The Struggle for Survival 1940—1965. — Boston, 1966. — P. 299.

демільтаризацію Німеччини і визначили розміри репарацій⁹⁸. 2 серпня конференція завершила роботу. Вона засвідчила зменшення ролі Великої Британії у світових справах і вихід на міжнародну арену двох великих держав — США та СРСР.

10 серпня 1945 р., після атомних бомбардувань Сполученими Штатами міст Хіросіми (6 серпня) і Нагасакі (9 серпня), японський імператор оголосив про припинення війни. 2 вересня держави-переможниці підписали акт про беззастережну капітуляцію Японії. Друга світова війна завершилася. Вона внесла кардинальні зміни у світовий простір і, насамперед, на європейський континент, який став площиною зіткнення економічних, соціально-політичних і військових інтересів капіталістичної і комуністичної систем.

Після війни США перетворилися на основний політичний та економічний “центр сили” на міжнародній арені, а Велика Британія прагнула закріпити за собою провідні позиції в Європі. Вашингтон і Лондон розуміли небезпеку поширення комуністичного впливу та ідеології у світі, що загрожувало основним принципам і цінностям демократичного суспільства. Ялтинська і Потсдамська конференції засвідчили, що СРСР можна стримати не інакше, як з позиції сили. США і Велика Британія бачили, що успішно відстоювати свої інтереси й ефективно протидіяти радянській експансії, зокрема ідеологічній, можна лише разом. Відомий англійський історик, професор Лондонського університету Г. Аллен писав, що у повоєнний період протистояння соціалістичним країнам перетворилося на “основний мотив продовження англо-американської співпраці”⁹⁹. Як стверджував ідеолог британської олігархії Дж. Кетлін, “англо-американ-

⁹⁸ *Мее С. L. Meeting at Potsdam.* — N. Y., 1975. — P. 231.

⁹⁹ *Воронцов Г. А. США и Западная Европа: новый этап отношений.* — М., 1978. — С. 221.

ський союз завжди буде означати, що Росія не зможе стати панівною силою на міжнародній арені”¹⁰⁰.

Як напередодні війни об’єктивні причини призвели до створення англо-американського союзу, так і після війни міжнародна ситуація сприяла продовженню взаємовигідного партнерства між державами. Поєднання інтелектуальної еліти Великої Британії і могутності Сполучених Штатів Америки створило величезний потенціал для встановлення глобального домінування у світі. Спільна мета протистояння радянському впливу тісно пов’язувала обидві держави і давала імпульс до поглиблення співпраці в усіх життєво важливих сферах. Статус англо-американських відносин був визначений у промові У. Черчілля у Вестмінстерському коледжі (м. Фултон, США) 5 березня 1946 р. Для колишнього прем’єр-міністра Великої Британії, який відпочивав у Флориді, запрошення президента виступити перед академічною аудиторією в його рідному штаті Міссурі було великою честю. Представляючи экс-прем’єра, Г. Трумен сказав, що Черчілль — один з найвизначніших діячів епохи і він має що повідомити світові. Президент знав зміст промови, і запевнив экс-прем’єра, що вона стане сенсацією¹⁰¹. Черчілль перед сорокатисячною аудиторією запропонував створити “асоціацію народів, що розмовляють англійською мовою. Це означатиме особливі відносини між Британською Співдружністю націй та імперією з одного боку, і США — з іншого”¹⁰². Виступ колишнього прем’єр-міністра Великої Британії являв собою широку політичну програму, яка передбачала перспективи англосаксонського панування у світі. Черчілль стверджував, що Вашингтон і Лондон не позбудуться труднощів

¹⁰⁰ Давыдов В. Ф., Оберемко Т. В., Уткин А. И. США и западноевропейские “центры силы”. — М., 1978. — С. 11.

¹⁰¹ McCullough D. Truman. — N. Y., 1992. — P. 488.

¹⁰² Winston Churchill’s Iron Curtain Speech. — <http://history1900s.about.com/library/weekly/aa082400a.htm>

і небезпеки, проводячи політику умиротворення СРСР. Він пропонував об'єднати збройні сили США і Британської Співдружності націй, а відтак мобілізувати всі ресурси капіталістичного світу для боротьби з комуністичною експансією. Екс-прем'єр говорив від свого імені, однак було зрозуміло, що він озвучував позицію англійського парламенту. Для Трумена та американських політичних діячів ця промова стала мандатом західних держав узяти на себе керівництво “боротьби з комунізмом”¹⁰³.

Саме після виступу У. Черчілля в політичному лексиконі з'явився термін “особливі відносини”, який стали застосовувати як характеристику стосунків між Англією і Сполученими Штатами, незважаючи на те, що інколи зміст цього епітета відчутно змінювався. Серед факторів, що визначали близькість двох держав, на перше місце слід поставити їхню узгоджену політику стосовно СРСР¹⁰⁴. Спочатку обидві країни поєднувала боротьба проти Німеччини та її сателітів, тепер — спільна ідея протистояння поширенню радянського впливу. Збіг позицій Лондона і Вашингтона щодо основних політичних питань був ядром “особливого партнерства” між державами. Завдяки США британським дипломатам вдалося у повоєнний період зберегти вплив своєї країни на міжнародній арені. Як писав у спогадах відомий американський державний діяч і дипломат Генрі Кіссінджер, “коли Англія вийшла з Другої світової війни надто ослабленою, щоб відстоювати власні погляди, вона не витрачала дарма часу на оплакування безповоротного минулого. Замість цього її лідери почали наполегливо розвивати “особливі відносини” з нами”¹⁰⁵. Стосунки між США і Британією будувалися на високому рівні

¹⁰³ *Дмитриев Б.* США: политики, генералы, дипломаты. Четверть века политики “с позиции силы”. — М., 1971. — С. 14.

¹⁰⁴ *Лебедев А.* Очерки Британской внешней политики (60—80-е годы). — М., 1988. — С. 98.

¹⁰⁵ *Kissinger H.* White House Years. — Boston, 1979. — P. 90.

довіри, яка збереглася і донині. Звичайно, вплив Лондона на зовнішньополітичну стратегію Вашингтона через “особливі відносини” часто був незначним. Але Англія могла сподіватися на успіх, переконуючи свого “старшого партнера” утриматися від тих чи інших ризикованих акцій.

2.2. Повоєнна економічна та військово-політична співпраця двох держав: здобутки і проблеми

Основи економічного та військового співробітництва між Сполученим Штатами Америки і Великою Британією закладалися у період з вересня 1939 р. по грудень 1941 р. Саме тоді Вашингтон, залишаючись осторонь війни і керуючись міркуваннями національної безпеки, визначив пріоритетом своєї зовнішньої політики надання всілякої можливої допомоги Англії у боротьбі з Німеччиною та її сателітами. Ця допомога, а також безпосередня участь США у війні після нападу Японії на Перл-Харбор стали підґрунтям для формування англо-американського союзу. Матеріали, які отримувала Британія в Америці за законом “cash & carry”, угода про обмін баз на есмінці, яка свідчила про відмову США від традиційного нейтралітету і дала поштовх до об’єднання двох країн у боротьбі проти Німеччини, а також безпрецедентний в історії закон про ленд-ліз, за яким Сполучені Штати постачали Англії озброєння, військові матеріали і продовольство без безпосередньої оплати — все це дало змогу британському народові вистояти проти гітлерівських ударів до вступу США у війну. З березня 1941 р. і до кінця серпня 1945 р. вартість поставок Вашингтона всім державам по ленд-лізу склала 43 615 млн доларів. З цієї суми 30 073 млн доларів (майже 70 %)

було витрачено на потреби країн Британської імперії. Англія безпосередньо отримала озброєнь, матеріалів і продовольства на суму 27 025 млн доларів, що склало 1/5 частину її загальних потреб. Решту британський народ виробив самостійно¹⁰⁶.

Як економічна, так і військова співпраця Лондона і Вашингтона була вирішальною для перемоги союзників у війні. Обмін науковою і військово-розвідувальною інформацією, тісна співпраця між американськими і британськими органами безпеки, обмін військовими і технічними спеціалістами для запозичення досвіду, випробування американської військової техніки в реальних бойових умовах, ремонт пошкоджених англійських військових кораблів на американських корабельнях і, найважливіше, розробка спільної стратегії ведення війни, а також окремих операцій в межах Об'єднаного комітету начальників штабів США і Великої Британії свідчили про такі глибокі відносини між союзниками, яких ще не було в історії. Ефективна співпраця Лондона і Вашингтона після війни не припинилася. Однак, якщо з основних політичних питань інтереси США і Британії збігалися, то в економічній сфері англо-американські відносини визначалися законами економічної конкуренції.

28 серпня 1945 р. Г. Трумен відмінив дію закону про ленд-ліз, мотивуючи це тим, що війна завершилася, а відтак зникла мета, задля якої було розроблено закон¹⁰⁷. Англія опинилася перед серйозними фінансовими труднощами. Видатки Британії у війні склали 25 млрд фунтів стерлінгів, внутрішній борг держави зріс утричі, а зовнішня заборгованість досягла 3,3 млрд фунтів стерлінгів. Англія втратила значну частину своїх золотих резервів і чверть закордонних інвестицій. Лондон був зму-

¹⁰⁶ Поздеева Л. В. Англо-американские отношения в годы Второй мировой войны 1939—1941 гг. — М., 1964. — С. 231.

¹⁰⁷ Truman H. S. Memoirs, 2 vols. — Garden City, N. Y., 1955. — Vol. 1. Year of Decisions. — P. 475—476.

шений вкотре звертатися по допомогу до США. Англо-американська фінансова та економічна угода, підписана 6 грудня 1945 р. у Вашингтоні, передбачала надання Британії позики на суму 4400 млн доларів, за що Лондон зобов'язувався збільшити замовлення американських товарів, послабити валютний контроль у стерлінговій зоні, знизити митні тарифи¹⁰⁸. Однак, насправді Англія отримала лише 3750 млн доларів, оскільки 650 млн були зараховані на погашення її зобов'язань по ленд-лізу. Ця позика різко посилила залежність Британії від Сполучених Штатів. Через послаблення системи митних преференцій експорт США в країни Британської імперії (не беручи до уваги Англію) вже в 1947 р. склав 3,9 млрд доларів і на 70 % перевищив англійський експорт у ці країни¹⁰⁹. Таким чином, користуючись послабленням Британської імперії, американський капітал розширював сферу свого впливу в її домініонах, що призводило до гострих суперечок між Вашингтоном і Лондоном.

Англо-американське економічне суперництво віддзеркалювалося у боротьбі між доларом і фунтом стерлінгів. Британська стерлінгова зона заважала безперервному руху американських товарів. На переговорах з фінансово-валютних чи економічних питань упродовж війни і після неї США вимагали від Англії послаблення валютного контролю у стерлінговій зоні та впровадження вільного обміну фунта на долари. Не менш гострим було англо-американське нафтове суперництво й боротьба між США і Великою Британією за сфери впливу в регіонах, багатих на стратегічну сировину, зокрема на Близькому Сході. У вересні 1945 р. Сполучені Штати і Британія уклали угоду з питань нафти, яка визначала загальні

---

¹⁰⁸ *Лемин И. М.* Англо-американские противоречия после Второй мировой войны. — М., 1955. — С. 46.

¹⁰⁹ *Николаев П. А.* Политика США, Англии и Франции в германском вопросе (1945—1954). — М., 1964. — С. 168.

принципи співпраці обох країн і проголошувала “однаковий доступ” до нових нафтових районів, а в 1946 р. — спеціальну англо-американську угоду про Близький Схід¹¹⁰.

Улітку 1946 р. почалися розмови про економічне об’єднання американської і британської зон окупації в Німеччині, оскільки Англія була неспроможна покрити фінансовий дефіцит у своїй зоні, що оцінювався у 400 млн доларів. 2 грудня у Нью-Йорку держсекретар США Дж. Бірнс і міністр закордонних справ Великої Британії А. Бевін підписали угоду про економічне злиття американської й британської зон і створення “Бізонії”¹¹¹.

21 лютого 1947 р. британський посол у Вашингтоні лорд Інверчепел передав держдепартаменту США ноту від свого уряду під назвою “Криза і загрозлива можливість краху”, яка закликала Сполучені Штати Америки надати 200 млн доларів грецькому коаліційному уряду для захисту від можливої комуністичної експансії з боку СРСР. Як пояснив Інверчепел, це було необхідно, оскільки британський уряд більше не міг підтримувати Грецію через економічну кризу. Посол зазначав, що Туреччина також потребує допомоги¹¹².

Заступник держсекретаря США Дін Ачесон переконав американську адміністрацію на чолі з президентом, і конгрес прислухатися до прохання британців погодитися на підтримку Греції і Туреччини. Ачесон розумів, що демократична Греція не є життєво важливою для безпеки Сполучених Штатів, однак з її переходом під радянський протекторат могла виникнути ланцюгова реакція, і такі країни, як Туреччина, Іран і навіть Іта-

¹¹⁰ Лемин И. М. Англо-американские противоречия после Второй мировой войны. — М., 1995. — С. 101.

¹¹¹ Зуев М. США, Великобритания и СССР: генезис военно-политической конфронтации в Европе (1945—1949) / Россия, СССР и междунар. конфликты первой половины XX в.: Сб. науч. тр. / Под ред. М. Горского. — М., 1989. — С. 175.

¹¹² Robinson J. The End of the American Century. Hidden Agendas of the Cold War. — London, 1997. — P. 13.

лія та Франція, ймовірно, потрапили б під комуністичний вплив СРСР через нестабільність своїх урядів та економіки¹¹³. Цього США не могли допустити. Виступаючи 12 березня 1947 р. перед обома палатами конгресу, Г. Трумен заявив, що де б у світі не виникла загроза тоталітарних режимів для вільних народів, це також загрожує безпеці США і виправдовує їхнє втручання. Особливо наголошувалося на американських інтересах у Європі. “Віднині Сполучені Штати не залишатимуться осторонь європейської політики, а візьмуть на себе роль світового лідера, сумірну з їхньою могутністю”¹¹⁴.

Так виникла “доктрина Трумена”, яка повністю відповідала британським планам залучення США у справу оборони Європи. Як зазначав К. Еттлі, проголошення цієї доктрини означало, що “Сполучені Штати зробили перший крок на шляху до союзу із Західною Європою”¹¹⁵. Британський прем’єр розумів, наскільки ослабленою вийшла з війни його країна. Без підтримки США Лондон не міг розраховувати на роль лідера в Європі, якої так прагнув. Економічна криза і проблема забезпечення безпеки потребували значних фінансових ресурсів, які Британії міг надати лише Вашингтон. Тому уряд Еттлі намагався демонструвати свою підтримку США на міжнародній арені з метою залучити Америку до європейських справ, оскільки сама Англія була неспроможна захистити Західну Європу від комуністичної експансії. Правлячі кола у Вашингтоні бачили всю важливість союзу з Британською імперією. Використовуючи її слабкість, США

¹¹³ The Cold War 1945—1991. Leaders and Other Important Figures in the United States and Western Europe / Ed. by B. Frankel. — Detroit; Washington, D. C.; London, 1992. — Vol. 1. — P. 5.

¹¹⁴ The Cold War 1945—1991. Resources: Chronology, History, Concepts, Events, Organizations, Bibliography, Archives / Ed. by B. Frankel. — Detroit; Washington, D. C.; London, 1992. — Vol. 3. — P. 58.

¹¹⁵ Зуев М. США, Великобритания и СССР: генезис военно-политической конфронтации в Европе (1945—1949) // Россия, СССР и междунар. конфликты первой половины XX вю: Сб. науч. тр. / Под ред. М. Горского. — М., 1989. — С. 177.

розширювали свою присутність у стратегічно важливих регіонах світу (Середній Схід, Іран, Південно-Східна Азія), а також мали прямий доступ до європейських ринків¹¹⁶.

Для Сполучених Штатів Америки співпраця з Великою Британією була важливою з трьох об'єктивних причин. По-перше, Британія була дружньою великою військовою і морською державою, яка контролювала багато стратегічних територій і ресурсів, життєво необхідних для безпеки США. По-друге, згуртованість вільних народів великою мірою залежала від англо-американського лідерства. І по-третє, американські і британські торговельні та економічні ресурси були надзвичайно важливими для розвитку економічного життя світової спільноти¹¹⁷. З огляду на це, Сполучені Штати допомагали Британії відновитися після війни. Як підкреслював Г. Трумен, для Америки було важливо досягти тісної співпраці з Англією, бо “лише разом з нею могутність США була б відчутна повною мірою як у Тихому, так і в Атлантичному океанах”¹¹⁸. Сполучені Штати хотіли мати в особі Британії сильного і слухняного союзника, чим і пояснюється їхня політика, спрямована на економічну допомогу Англії і водночас на узалежнення країни від Вашингтона.

Економічне оздоровлення Європи було однією з основних цілей повоєнної політики США. Потреби західноєвропейських держав в американських поставках набагато перевищували їхню платоспроможність. Європа зіткнулася з проблемою серйозного погіршення економічної, соціальної і політичної ситуації й потребувала додаткової допомоги для її розв'язання. З огляду на це,

¹¹⁶ *McCauley M.* The Origins of the Cold War 1941—1949. — N. Y., 1995. — P. 107.

¹¹⁷ Major Problems of United States Foreign Policy 1952—1953. — Washington, 1952. — P. 184.

¹¹⁸ *Овинников Р. С.* Хозяева английской политики. Финансовая олигархия и внешняя политика Англии после Суэца, 1957—1966 гг. — М., 1966. — С. 194.

правлячі кола у Вашингтоні розробили план надання економічної допомоги для відновлення промисловості західноєвропейських держав. Основні тези цього проекту публічно виклав держсекретар США Дж. Маршалл у своїй промові в Гарвардському університеті 5 червня 1947 р. Він підкреслив, що Сполучені Штати Америки мають зробити все, щоб допомогти нормалізації економіки у світі, без чого неможливо забезпечити політичну стабільність або гарантувати мир. Ідея США полягала в тому, щоб відродити функціонування світової економіки для забезпечення соціальних і політичних умов, у яких можуть існувати вільні інститути¹¹⁹. Передбачалося, що Вашингтон надасть допомогу західноєвропейським державам у розробці узгодженої програми відновлення європейської економіки, а потім сприятиме реалізації цієї програми. Як зазначав Г. Трумен, якби США не впровадили “план Маршалла”, Європу охопила б найбільша депресія в історії. “Я не знаю, скільки тисяч людей загинуло б від голоду, але ми не хотіли мати це на совісті, тим більше, що ми могли цьому перешкодити”¹²⁰. “План Маршалла”, з одного боку, був спрямований на відродження Європи, а з іншого — давав змогу США поширювати свій вплив на континенті. У реалізації плану провідна роль відводилася Великій Британії. Проект економічної реконструкції мав здійснюватися з ініціативи Англії, а США надавали б потрібну допомогу та підтримку.

Затвердження “плану Маршалла” конгресом США у квітні 1948 р. відкрило шлях для американського капіталу в країни Західної Європи, зокрема у Британію. У липні Вашингтон і Лондон уклали двосторонню угоду

¹¹⁹ The Marshall Plan. — National Archives and Records Administration. — <http://www.nara.gov/exhall/featured-document/marshall/marshall.html>

¹²⁰ Miller M. Plain Speaking. An Oral Biography of Harry S. Truman. — N. Y., 1973. — P. 246.

про здійснення цього економічного проекту на території Англії. З 1948 р. по 1951 р. Британія отримала від США 2351 млн доларів у вигляді поставок і 337 млн доларів у вигляді позик¹²¹. Американський капітал став інтенсивно захоплювати британські ринки збуту і проникати у британські колонії та сфери впливу. Зіткнення англо-американських інтересів на Середньому Сході спричинило низку суперечок у відносинах США і Великої Британії, але з огляду на слабкість своїх позицій Лондон був змушений поступатися американським претензіям. І хоча Британія ще контролювала багаті центри різних видів сировини і широку мережу баз і комунікацій в усьому світі, що допомагало їй опиратися американському економічному тиску, положення колись могутньої імперії помітно похитнулося. Якщо до війни об'єм англійської торгівлі у світі перевищував об'єм торгівлі США, то вже на 1951 р. об'єм американської торгівлі був у 1,5 раза більшим за англійські показники. З 1938 р. по 1954 р. британські капіталовкладення за кордоном зменшилися на 2/5, тоді як американські перевищили їх більш ніж у 7 разів. У 1938 р. із загальної кількості нафти, що видобувалася у світі, не беручи до уваги територію США, американські фірми контролювали 35 %, а англійські — 55 % видобутку. На 1951 р. ситуація змінилася на протилежну: тепер уже американські компанії контролювали 55 %, а англійські — лише 30 % загального видобутку нафти¹²². За таких умов Сполучені Штати могли забезпечувати власні економічні інтереси за рахунок Англії.

Боротьба між США та Великою Британією за ринки збуту, за контроль над сировинними ресурсами світу, особливо над ресурсами стратегічної сировини, конкурен-

¹²¹ Трухановский В. Г. Внешняя политика Англии после Второй мировой войны (краткий очерк). — М., 1957. — С. 74.

¹²² Датт Р. П. Кризис Британии и Британской империи. — М., 1959. — С. 165—170.

ція американських і англійських монополій у боротьбі за нафту, де найчастіше стикалися інтереси капіталів обох держав (Ірак, Єгипет, Кувейт, Латинська Америка), породжували численні суперечки у відносинах між двома країнами. Англо-американське партнерство не було безконфліктним в економічній сфері, оскільки власні інтереси кожної з держав завжди виходили на передній план. Слабша Британія поступалася тиску Сполучених Штатів, які, надавши допомогу у відновленні англійської економіки, намагалися отримати з цього максимальний зиск. Американці розуміли, що для здійснення контролю над світом їм потрібен сильний і водночас покірний союзник. Тому Вашингтон обрав своєрідну тактику: послаблював і узалежнював Британію, що змушувало її діяти в унісон з Америкою, і при цьому всіляко підтримував свого партнера, щоб мати змогу з його допомогою реалізовувати власні інтереси. Оскільки інтереси США і Великої Британії на міжнародній арені багато в чому збігалися, економічне партнерство обох держав було перспективним для кожної з них. Його можна назвати вигідним для Сполучених Штатів і необхідним для Англії. Певний підсумок політики США та її впливу на економіку Великої Британії підвів американський історик У. Маллалє, який пояснював зовнішній курс Сполучених Штатів так: "Підтримка англійської економіки була однією з основних турбот політики Вашингтона впродовж десяти повоєнних років. Причини цього можна резюмувати так: значення Британії як ринку для американського експорту, тісний зв'язок англійських та американських промислових і фінансових інтересів, роль Британії як центра світової торгівлі та обміну, а також її місце в американській системі військової безпеки"¹²³.

¹²³ Американская историография внешней политики США 1945—1970 гг. / Под ред. Г. Н. Севостьянова. — М., 1972. — С. 217.

США і Велика Британія перемогли Німеччину та її сателітів завдяки ефективній співпраці у військовій сфері, що була основою англо-американського союзу і наповнила його реальним змістом після вступу Сполучених Штатів у війну. Якщо двостороння економічна та військова співпраця Вашингтона і Лондона була необхідною для боротьби проти спільного ворога і сприяла зближенню обох держав, то співпраця в ядерній галузі стала визначальним чинником їхніх “особливих відносин”. Історія не знає подібної співпраці між іншими країнами.

Паралельно з економічною і військовою допомогою Британії з боку Сполучених Штатів у роки війни тривала спільна робота над створенням нового виду зброї. Наприкінці серпня 1940 р., зі згоди американського уряду на пропозицію Лондона організувати взаємний обмін технічною інформацією, до США прибула спеціальна англійська місія у складі представників армії, авіації і флоту на чолі з Генрі Тізардом, головою Комітету наукових досліджень у сфері протиповітряної оборони Британії. Члени місії впродовж двох місяців вели переговори з американськими вченими і військовими, мали доступ до дослідницьких лабораторій та арсеналів армії і флоту США. Британці поділилися з американцями важливими відкриттями у сфері радіолокації, а також передали цінну інформацію стосовно створення атомної зброї. З осені 1940 р. протоколи Комітету МАУД — британської організації з наукових досліджень уранової бомби — почали переправляти у Вашингтон. 27 вересня Г. Тізард і представники Національного дослідницького комітету оборони США виробили угоду про продовження обміну таємною науковою інформацією між Англією, Сполученими Штатами і Канадою. Для американської сторони цей обмін мав набагато важливіші стратегічні наслідки, ніж обмін есмінців на військово-морські бази¹²⁴.

¹²⁴ Поздеева Л. В. Англо-американские отношения в годы Второй мировой войны 1939—1941 гг. — М., 1964. — С. 170—171.

У січні-лютому 1941 р. Г. Гопкінс під час свого візиту до Лондона у переговорах з представниками британських правлячих кіл наполягав на тіснішій співпраці і більш повному обміні інформацією, що розпочалася з місії Тізарда. Як наслідок, у лютому до Британії прибув президент Гарвардського університету професор Джеймс Конент, який організував тут представництво Національного дослідницького комітету оборони США¹²⁵. Це представництво було каналом передавання у Вашингтон інформації про досягнення англійських учених, передусім про результати досліджень зі створення атомної бомби. На той час британці зробили низку важливих відкриттів у цій сфері, чим зацікавилася американська сторона. У жовтні 1941 р. Ф. Рузвельт звернувся до У. Черчілля з пропозицією розробляти нову зброю разом. Британський уряд деякий час вагався, оскільки англійські вчені набагато випереджали своїх американських колег у дослідженнях. Однак, менш ніж за рік у США були здійснені важливі кроки у розробці атомного проекту і стало очевидним, що американці здатні довести справу до завершення самостійно. У Лондоні зрозуміли, що розробка цього проекту потребуватиме щораз більших затрат, чого Британія не могла собі дозволити. Тому на другій зустрічі лідерів США і Великої Британії у Вашингтоні влітку 1942 р. Черчілль погодився на головування американців в атомному проекті. Тоді ж Рузвельт доручив військовому міністерству взяти проект у свої руки. Дослідження проводилися цілком таємно у відгороджених від зовнішнього світу лабораторіях і на полігонах. Було побудовано 37 випробувальних установок в 11 штатах США і в Канаді, в реалізації проекту брало участь близько 120 тис. осіб. Загалом проект, який отримав назву “Манхеттен”, коштував американському бюджету 2 млрд доларів¹²⁶.

¹²⁵ *Шереуд Р.* Рузвельт и Гопкинс. Глазами очевидца: В 2 т.: Пер. с англ. / Под. ред. В. М. Павлова. — М., 1958. — Т. 1. — С. 449.

¹²⁶ *Уткін А. И.* Дипломатия Франклина Рузвельта. — Свердловск, 1990. — С. 273.

Група провідних британських учених, скерована у Сполучені Штати для співпраці з американськими колегами, була усунена від розробок нового виду зброї, щойно американці побачили реальну перспективу створення атомної бомби. Проект уже пройшов стадію досліджень, розпочалися розробка креслень і виготовлення зброї. Тепер британців стали сприймати як зайвих потенційних володарів цієї зброї, що було не вигідно Вашингтону. На початку 1943 р. англійцям повідомили про зміну правил двосторонньої співпраці в ядерній галузі, на що ніяк не міг погодитися Черчілль. Завдяки його зусиллям Рузвельт у травні цього ж року на конференції “Трай-дент” погодився, що обмін інформацією щодо атомного проекту слід відновити. У серпні 1943 р. керівники обох держав на нараді у Квебеці підписали угоду про взаємну співпрацю в галузі ядерної зброї, за якою Сполучені Штати та Англія зобов’язалися ніколи не використовувати нову зброю один проти одного, не застосовувати її проти третьої сторони без взаємної згоди, не поширювати будь-яку інформацію щодо розробки зброї без взаємної згоди, а також домовилися, що у повоєнний період Британія використовуватиме атомну енергію в комерційних цілях, визначених президентом США¹²⁷. Таким чином, англо-американська співпраця в ядерній галузі отримала своє формальне втілення. Британські спеціалісти знову були допущені до розробки атомного проекту.

У вересні 1944 р., після другої конференції у Квебеці, Ф. Рузвельт та У. Черчілль обговорювали питання атомної співпраці у заміській резиденції американського президента у Гайд-Парку. Лідери обох держав підписали пам’ятну записку про співпрацю у здійсненні атомного проекту для воєнних і комерційних цілей і по завершенні війни. У записці зазначалося, що “потрібно продовжувати розглядати цей проект (“Манхеттен”). —

¹²⁷ The Quebec Conference: Agreement Relating to Atomic Energy. — <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/wwii/quebec/q002.htm>

С. П.) як справу винятково таємну. Пропозиція про інформування світу щодо проекту... неприйнятна”¹²⁸. Цей крок, як жоден інший, свідчив про надзвичайно високий рівень довіри у стосунках між обома державами. Англія, як передбачалося, отримувала доступ до надпотужної зброї, чим зберігала статус великої держави. Монополія на атомну зброю давала змогу англо-американським союзникам контролювати світ.

16 липня 1945 р. першу в історії американську атомну бомбу успішно випробувано на віддаленому полігоні військово-повітряної бази в Аламогордо, штат Нью-Мексико. Обговорюючи цю приголомшливу новину, Г. Трумен та У. Черчілль, які перебували на конференції у Потсдамі, дійшли згоди, що для перемоги над Японією союзникам уже не знадобиться допомога СРСР¹²⁹. Як писали у своїх мемуарах лідери США і Великої Британії, питання, чи застосовувати бомбу проти Японії, чи ні, навіть не виникало. Бомбу розглядали як один з видів зброї і не існувало жодних сумнівів щодо її застосування для перемоги над ворогом¹³⁰. Після того як Японія відхилила вимоги ультиматуму від 28 липня, оголошеного лідерами Сполучених Штатів, Британії і Китаю, атомні бомби потужністю понад 20 тис. тон тринітротолуолу і руйнівною силою, що дорівнювала можливостям більш ніж 2 тис. бомбардувальників “Б-29” (“В-29”), були скинуті на Хіросіму і Нагасакі. Японія капітулювала¹³¹.

Володіючи новою надпотужною зброєю, Вашингтон розраховував на монополію у трьох найважливіших сферах, що забезпечило б йому величезну військово-стратегічну

¹²⁸ Уткін А. И. Дипломатия Франклина Рузвельта. — Свердловск, 1990. — С. 469.

¹²⁹ Mee C. L. Meeting at Potsdam. — N. Y., 1975. — P. 101.

¹³⁰ Truman H. S. Memoirs, 2 vols. — Garden City, N. Y., 1955. — Vol. 1. Year of Decisions. — P. 419; Churchill W. S. The Second World War, 6 vols. — Boston, 1948—1953. — Vol. 6. Triumph and Tragedy. — P. 480.

¹³¹ Wooten J. Dasher: The Roots and the Rising of Jimmy Carter. — N. Y., 1978. — P. 145.

перевагу порівняно з іншими державами. По-перше, монополія на виробництво атомної зброї, по-друге, монополія на засоби доставки цієї зброї, і, по-третє, монополія так званої американської “неприсутності” — вигідність стратегічного та географічного положення США, відокремлених від європейського та азійського театрів військових дій Атлантичним і Тихим океанами, що забезпечувало недосяжність американської території для прямих військових атак. Завдяки цим чинникам Сполучені Штати Америки отримали змогу диктувати власну волю решті світу¹³². У 1946 р. американський конгрес схвалив проект закону, запропонований сенатором Брайаном Макмагоном — головою Комітету з атомної енергії, за яким заборонялося передавати інформацію про дослідження в ядерній галузі будь-яким країнам, серед них і Британії¹³³.

Різке одностороннє припинення англо-американської співпраці в ядерній галузі з боку США змусило Лондон самостійно налагоджувати атомне виробництво. У січні 1947 р. в Англії було схвалене рішення уряду про розробку і виробництво власної ядерної зброї¹³⁴. К. Еттли не протестував щодо дій США, оскільки вважав Британію занадто слабкою, щоб відстоювати свої права в англо-американському союзі всупереч інтересам “старшого партнера”. Пізніше, під час свого візиту у Вашингтон на початку 1952 р., У. Черчілль, обраний у 1951 р. вдруге на посаду прем’єр-міністра, мав розмову з сенатором Макмагоном. Тоді з’ясувалося, що в конгресі не знали про англо-американську Квебецьку угоду від 1943 р. про взаємну співпрацю в ядерній галузі. Ознайомившись із оригіналом угоди, підписаної Рузвельтом і Черчіллем,

¹³² *Иноземцев Н. Н.* Внешняя политика США. — М., 1960. — С. 23—24.

¹³³ Atomic Energy Act of 1946. Article 5. — <http://www.rosenbergtrial.org/docatomact.html>

¹³⁴ *Трухановский В. Г.* Английское ядерное оружие. Истор.-полит. аспект. — М., 1985. — С. 51.

Макмагон підкреслив: “Якби ми про це знали, закон не був би прийнятий. Еттлі нічого нам не казав”¹³⁵. Подолавши численні фінансові й технічні труднощі, 3 жовтня 1952 р. Британія успішно випробувала свою першу атомну бомбу біля островів Монте-Белло (південно-західне узбережжя Австралії) і стала третьою у світі ядерною державою після США та СРСР, який порушив американську монополію на надпотужну зброю у 1949 р.¹³⁶

Співпраця Сполучених Штатів Америки і Великої Британії у військовій сфері визначалася національними інтересами і потребами безпеки обох держав. У 1947 р. було підписано англо-американську угоду про стандартизацію озброєнь, а в грудні цього ж року — прийнято рішення про продовження військово-оперативного співробітництва, призупиненого після війни. Керуючись міркуваннями національної безпеки, англійський уряд погодився на розташування на британській території американських військових баз. Перші бази для бомбардувальників з ядерною зброєю на борту були збудовані на Британських островах у 1948 р. під час Берлінської кризи. За згодою уряду К. Еттлі до липня цього ж року США перевели на англійські аеродроми 60, а до вересня — 90 бомбардувальників “Б-29”¹³⁷.

Однією з найважливіших подій у повоєнний період стало створення 4 квітня 1949 р. Організації Північно-атлантичного договору (НАТО) — військово-політичного союзу західних держав на чолі зі Сполученими Штатами, покликаною забезпечувати безпеку своїх держав-членів, насамперед, у Європі. НАТО стала втіленням атлантичних концепцій США, в основі яких було обґрунтування

¹³⁵ Churchill. Taken from the Diaries of Lord Moran. The Struggle for Survival 1940—1965. — Boston, 1966. — P. 382.

¹³⁶ Лемин И. М. Англо-американские противоречия после Второй мировой войны. — М., 1955. — С. 386.

¹³⁷ Маклэйн Д. Внешняя политика Англии после Суэца. — М., 1972. — С. 71—72.

відокремленості держав Атлантичного басейну та їх взаємозалежності. Ідеї зближення Сполучених Штатів і Західної Європи виникли серед американських правлячих кіл ще у 80-х рр. ХІХ ст., причому налагодження зв'язків з Європою означало, насамперед, досягнення союзу з Британською імперією¹³⁸. Однак, їх вдалося реалізувати лише після Другої світової війни, коли США остаточно відійшли від політики ізоляціонізму. Спільність цілей Сполучених Штатів і Великої Британії у війні, зафіксована в Атлантичній хартії 1941 р., проектувалася ідеологами атлантизму на повоєнний період як основна вісь антикомуністичного блоку¹³⁹. Америка і Британія — лідери атлантичної спільноти — були провідною силою НАТО. У межах організації Вашингтон і Лондон продовжували поглиблювати взаємовигідну співпрацю у військовій сфері. У грудні 1950 р. на зустрічі Г. Трумена і К. Еттлі було досягнуто домовленості щодо розробки програми переозброєння країн НАТО, заснування посади верховного головнокомандувача збройних сил НАТО в Європі, створення запасів стратегічної сировини, прийняті рішення, які мали на меті перешкодити експорту із західних держав у соціалістичні країни так званих стратегічних матеріалів, накреслені конкретні заходи продовження війни в Кореї¹⁴⁰.

Після успішного випробування англійської атомної бомби співпраця між США і Великою Британією в ядерній галузі налагодилася. У березні 1953 р. у Вашингтоні відбулися переговори з приводу розширення будівництва американських військових баз на території Британії, а в січні 1954 р. було підписано англо-американську угоду про відшкодування Лондоном 40 % видатків на

¹³⁸ Воронцов Г. А., Уткин А. И. Атлантические союзники: новые тенденции в соперничестве. — М., 1983. — С. 177—179.

¹³⁹ Иванова И. М. Концепция "Атлантического сообщества" во внешней политике США. — М., 1973. — С. 15.

¹⁴⁰ Дипломатический словарь: В 3 т. — М., 1984. — Т. 1. — С. 27.

утримання цих баз¹⁴¹. На початку 1954 р. в Англії налічувалося 15 американських авіабаз, обслуговуваних 45 тис. американських солдатів і офіцерів. Двостороння співпраця Лондона і Вашингтона, передусім, передбачала отримання Англією від США матеріалів, інформації, обладнання, систем озброєнь для підтримання ефективності й нарощування британських ядерних сил, їх координацію з американськими, а також розміщення на території Англії різних американських систем ядерної зброї. Довіра між Сполученими Штатами і Великою Британією в межах такої співпраці справді висока. Кожна з держав може дозволити партнерові створювати таку систему озброєнь, яка здатна поставити під загрозу не лише її власну безпеку, але, ймовірно, навіть її існування. Це пояснюється впевненістю Вашингтона і Лондона в тому, що ці можливості не будуть використані таким чином. Життєво важливі інтереси обох держав достатньою мірою співзвучні, між союзниками панує виняткова злагода¹⁴².

Співпраця США і Великої Британії у військово-ядерній сфері є визначальною ознакою їхніх “особливих відносин”. Ядерне партнерство має важливе значення для англійських правлячих кіл, позаяк військово-промисловий потенціал Британії недостатній для самостійного виготовлення сучасного ядерного обладнання і засобів його доставки. Співпраця у цій галузі відкриває Великій Британії доступ до американських ядерних технологій та водночас допомагає підтримувати статус ядерної держави. Сполучені Штати, зі свого боку, мають змогу здійснювати ефективний контроль над ядерним потенціалом “молодшого союзника”.

---

¹⁴¹ Красильников А. Н. Внешняя политика Англии и лейбористская партия (1951—1964). — М., 1968. — С. 106.

¹⁴² Киссинджер Г. Ядерное оружие и внешняя политика. — М., 1959. — С. 294.

Після війни відносини між США і Великою Британією вступили в нову стадію випробувань. Спільної мети, що об'єднувала союзників у боротьбі проти Німеччини та її сателітів, було досягнуто, і тепер їхні стосунки визначалися національними інтересами, що впливали з можливостей і перспектив кожної з держав у повоєнному світі. Якщо Британія все ще залишалася імперією, однак, ослаблена війною, вже не мала достатньо сил для збереження своїх володінь, то Сполучені Штати — лідер повоєнного світу — намагалися скористатися цим для поширення власного впливу. Водночас англійські правлячі кола розуміли, що лише в союзі з Америкою їхня країна може уникнути фінансово-економічного краху і має шанс відновити свою політичну могутність, а у Вашингтоні знали, що британська підтримка дій США на міжнародній арені необхідна для демонстрації єдності західних держав в ідеологічному протистоянні СРСР. Така взаємонеобхідність пояснювала англо-американські стосунки. Лондон підтримував зовнішньополітичний курс Вашингтона і поступався своїми інтересами на його вимогу. Вашингтон підтримував британців у фінансово-економічній галузі і допомагав їм відстоювати свої інтереси, коли йому це було вигідно.

У повоєнні роки велике напруження у відносинах США і Великої Британії виникало, насамперед, стосовно колоніальних питань. У Південній Азії основними об'єктами англо-американських конфліктів були Індія, Пакистан, Цейлон і Бірма, доки ними керували з Лондона. Унаслідок посилення національно-визвольного руху і боротьби народів цих країн за самовизначення, а також під тиском Сполучених Штатів кабінет К. Еттли у 1947—1948 рр. був змушений надати їм незалежність, що усунуло причини суперечок між союзниками¹⁴³. У Південно-Східній Азії англійські дипломати були за-

¹⁴³ Маклэйн Д. Внешняя политика Англии после Суэца. — М., 1972. — С. 95.

цікавлені зберегти контроль над Малайзією та Сінгапуром, де концентрувалися основні економічні та військові інтереси Британії. Однак, Вашингтон сподівався з часом взяти цей регіон під свій контроль. Розходження точок зору керівних кіл обох держав призвели у квітні 1954 р. до прямого зіткнення у питанні про Індокитай, коли британський уряд відхилив пропозицію держсекретаря США Дж. Ф. Даллеса (1953—1959) здійснити англо-американську інтервенцію у В'єтнам для захисту французьких інтересів¹⁴⁴. У Черчілль підкреслював: “Я не розумію, чому ми маємо воювати за Францію в Індокитаї, якщо ми поступилися Індією. Я б з приємністю боровся за Британію в Індії”¹⁴⁵. Пізніше Англія підтримала американську інтервенцію, хоч і не брала участі у військових діях, однак Сполучені Штати, зі свого боку, не схилилися до сприяння англійській політиці в Малайзії та Сінгапурі. На Далекому Сході певні розбіжності у позиціях союзників виникали щодо Китайської Народної Республіки. Вашингтон не визнавав КНР до початку 70-х рр. ХХ ст., зберігаючи ембарго на торгівлю з нею і фінансуючи проамериканський режим Чан Кайші на Тайвані. Для Лондона, який більшу увагу приділяв Європі і близькосхідному регіону, було вигідніше досягнути модус вівенді з КНР. У 1950 р. Англія визнала цю державу. Г. Трумен і його наступник Д. Ейзенхауер (1953—1960) вважали Британію слабким і набридливим суперником на Далекому Сході, тому поступово витісняли “молодшого союзника” з його колишніх позицій у цьому районі¹⁴⁶. Зокрема, Вашингтон відсторонив Англію від участі в Тихоокеанському пакті безпеки

¹⁴⁴ Burns J. M., Peltason J. W. Government by the People. The Dynamics of American National, State, and Local Government. — Englewood Cliffs, New Jersey, USA, 1966. — P. 595.

¹⁴⁵ Churchill. Taken from the Diaries of Lord Moran. The Struggle for Survival 1940—1965. — Boston, 1966. — P. 578.

¹⁴⁶ Маклэйн Д. Внешняя политика Англии после Суэца. — М., 1972. — С. 82—83.

(АНЗЮС), створеному у 1951 р., і не дозволив британським спостерігачам, усупереч протестам Лондона, бути присутніми на засіданнях Ради пакту¹⁴⁷.

Британія продовжувала підтримувати Сполучені Штати у міжнародних акціях, на конференціях і при врегулюванні конфліктів міжнародного значення. 12 травня 1949 р. завершилася блокада Берліна, яка засвідчила рішучість союзників обстоювати свої права і позиції у протистоянні СРСР. Улітку 1950 р. британські війська разом з американськими взяли участь у війні в Кореї, і стало очевидно, що США готові стримувати поширення комунізму, як проголошувала “доктрина Трумена”, всіма можливими засобами. У 1953—1954 рр. відбулася низка зустрічей між президентом Сполучених Штатів Д. Ейзенхауером і британським прем’єром У. Черчиллем, а також представниками правлячих кіл обох держав, під час яких обговорювалися питання узгодженої політики і стратегії, позиції союзників у відносинах з СРСР, проблеми функціонування НАТО та її роль у збереженні безпеки Західної Європи. США розуміли, що ефективно протистояти Радянському Союзу можна за допомогою вірних союзників, тому намагалися привернути на свій бік якомога більше держав, особливо тих, які розташовані у стратегічно або сировинно важливих регіонах світу. З цією метою в Манілі 8 вересня 1954 р. було укладено договір про колективну оборону Південно-Східної Азії (СЕАТО). Сполучені Штати і Велика Британія разом з Францією і країнами регіону створили цей пакт за взірцем Північноатлантичного союзу. Вашингтон підтримував зусилля Лондона у створенні на Близькому Сході оборонної організації, аналогічної НАТО. З лютого 1955 р. набув чинності Багдадський пакт, пов’язаний з Атлантичним через британське і турецьке посередництво. Англія приєдналася до пакту 5 квітня, а США

¹⁴⁷ Лемин И. М. Англо-американские противоречия после Второй мировой войны. — М., 1955. — С. 360.

раптом відмовилися від участі у ньому¹⁴⁸. Вашингтон хотів отримати вигоду зі своєї позиції у відносинах з тими країнами регіону, які, як і Єгипет, вороже ставилися до пакту. Лише на початку червня 1957 р. Сполучені Штати вступили до військового комітету пакту.

Політика США стосовно Британії після війни спрямовувалася на відведення Лондону ролі “молодшого партнера” в англо-американському союзі. І хоча Д. Ейзенхауер стверджував у жовтні 1954 р., що, незважаючи на всі суперечки, “наші відносини з британськими друзями глибокі й міцні”¹⁴⁹, було очевидно, що стосунки між союзниками з часу війни змінилися. Важливість Великої Британії для Сполучених Штатів Америки все ще відчувалася у зовнішньополітичному курсі Вашингтона, що пояснювалося неабияким захопленням Ейзенхауера Черчіллем, однак партнерство між обома державами вже не було рівноправним¹⁵⁰.

Кульмінацією англо-американських відносин став відкритий розрив між Вашингтоном і Лондоном під час Суецької кризи, яка була найсерйознішим конфліктом післявоєнного періоду між США та Великою Британією. У 1952 р. після єгипетської революції позиції Англії в цій країні помітно похитнулися. Новий уряд на чолі з генералом Мохаммедом Нагібом на початку 1953 р. оголосив про свою рішучість звільнити країну від “ненависних імперіалістів”¹⁵¹. Упродовж 1953—1954 рр. між Каїром і Лондоном точилися суперечки щодо британської військової присутності в зоні Суецького каналу. За англо-єгипетською угодою від 1936 р. Лондон для

¹⁴⁸ Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. — К., 1995. — С. 539.

¹⁴⁹ Peace and Justice. Selected Addresses of Dwight D. Eisenhower. — N. Y., 1961. — P. 87.

¹⁵⁰ Robinson J. The End of the American Century. Hidden Agendas of the Cold War. — London, 1997. — P. 60.

¹⁵¹ Eisenhower D. D. The White House Years. Mandate for Change: 1953—1956. — N. Y., 1963. — P. 150.

захисту каналу побудував величезну військову базу, яку обслуговували 80 тис. військових. Канал становив для Британії життєву необхідність, адже вона залежала від нафти, що йшла через канал у Європу з Саудівської Аравії, Ірану, Кувейту та Іраку. Лондон був найбільшим користувачем каналу. 2/3 британського імпорту нафти надходило через Суец. Із 14 666 кораблів, що проходили каналом у 1955 р., 1/3 були англійськими, а решта належали державам-членам НАТО¹⁵². Суецький канал мав величезне стратегічне значення для Британії. Близько 60 тис. англійських військових щорічно переправлялися каналом на британські бази на схід від Адена і з баз на батьківщину. З огляду на це, Лондон не міг погодитися з вимогами уряду М. Нагіба вивести свої війська з зони Суецу і намагався заручитися підтримкою США для збереження контролю над каналом (ще у 1875 р. британський уряд викупив у тодішнього правителя Єгипту акції Суецького каналу, що йому належали)¹⁵³.

Вашингтон виступив посередником між Лондоном і Каїром для врегулювання англо-єгипетських суперечок. Лише 19 жовтня 1954 р. між британським урядом і єгипетським, очоленим новим президентом Гамалем Насером, вдалося досягти угоди, за якою передбачалися виведення англійських військ із зони каналу впродовж наступних 20 місяців, підтримання функціонування військової бази Суецького каналу британським та єгипетським технічним персоналом, свобода навігації, а в разі здійснення агресії проти однієї з восьми арабських країн чи Туреччини будь-якою з неарабських держав англійські війська могли повернутися на свою базу й активізувати її у військовому режимі. Заохотивши Каїр до підписання цієї угоди, США 7 листопада ого-

¹⁵² *Neff D. Warriors at Suez: Eisenhower Takes America into the Middle East.* — N. Y., 1981. — P. 281.

¹⁵³ *Грухановский В. Г. Антони Иден.* — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 1983. — С. 375.

лосили про надання допомоги у 40 млн доларів для економічного розвитку Єгипту¹⁵⁴. Водночас американська адміністрація відмовила президентові Г. Насеру у продажі зброї, необхідної єгипетській армії для захисту країни від ізраїльських прикордонних нападів. Через це Каїр звернувся по допомогу до Москви. Восени 1955 р. було налагоджено надходження сучасної радянської зброї в Єгипет через Чехословаччину, що дало змогу СРСР поширювати свій вплив у регіоні.

З огляду на активну співпрацю між Каїром і Москвою, США та Велика Британія вирішили у липні 1956 р. відкликати свою пропозицію щодо фінансування будівництва великої греблі в м. Асуані (південно-східна частина Єгипту), позаяк уряд Насера вже розглядав радянські пропозиції щодо участі в реалізації цього проєкту. У відповідь на рішення союзників Насер 26 липня оголосив про націоналізацію англо-французької “Всезагальної компанії Суецького каналу”¹⁵⁵. Цей крок створив серйозну загрозу для інтересів як Британії, так і Франції, яка володіла великою кількістю акцій компанії, а також значною мірою залежала від близькосхідної нафти, що надходила через канал. Наступного дня Е. Іден, який у 1955 р. після виходу у відставку У. Черчилля став прем’єр-міністром Великої Британії, надіслав телеграму Д. Ейзенхауеру, в якій йшлося про те, що Лондон і Париж не можуть допустити, щоб Насер захопив контроль над каналом, і що начальники штабів обох держав готують відповідний план застосування військової сили проти Єгипту в разі потреби.

Вашингтон поділяв жорстку позицію Лондона щодо Каїра, однак закликав урегулювати конфлікт мирним

¹⁵⁴ *Eisenhower D. D. The White House Years. Mandate for Change: 1953—1956.* — N. Y., 1963. — P. 427.

¹⁵⁵ *The Cold War 1945—1991. Resources: Chronology, History, Concepts, Events, Organizations, Bibliography, Archives / Ed. by B. Frankel.* — Detroit; Washington, D. C.; London, 1992. — Vol. 3. — P. 265.

шляхом. У відповіді Іденові Ейзенхауер наголосив, що, якщо Британія атакує Єгипет, вона не може автоматично розраховувати на допомогу американських військ, оскільки для цього потрібна згода конгресу, який був тимчасово розпущений. Крім цього, конгрес міг санкціонувати застосування сили лише за умови вичерпання всіх мирних способів розв'язання конфлікту¹⁵⁶. Президент США намагався переконати Ідена не вдаватися до збройного втручання, що могло викликати серйозний протест світової громадськості та осуд західних демократій. Ейзенхауер розумів, що британський план силового відновлення контролю над Суецьким каналом приречений на невдачу, позаяк Сполучені Штати не мали намірів надавати військову допомогу Англії. Напередодні президентських виборів Ейзенхауер, який балотувався на другий термін, не хотів ризикувати своїм становищем, оскільки добре знав, що американська громадська думка не підтримає застосування військ США в Єгипті¹⁵⁷. Виступаючи за мирне врегулювання конфлікту, Вашингтон також розраховував здобути прихильність і популярність серед країн арабського світу. У вересні 1956 р. держсекретар Сполучених Штатів Дж. Ф. Даллес запропонував створити асоціацію користувачів Суецьким каналом за участю США, Англії та Франції. Єгипет на це не погодився, розглядаючи таку пропозицію як зазіхання на його суверенітет. Тоді Лондон і Париж подали скаргу на Каїр у Раду Безпеки ООН з вимогами закликати уряд Г. Насера до співпраці. Своєю чергою, СРСР, який підтримував Єгипет, наклав вето на ці вимоги.

Тривала непоступливість сторін, відхилення Насером пропозицій західних держав, а також невдалі спроби

---

¹⁵⁶ *Neff D. Warriors at Suez: Eisenhower Takes America into the Middle East.* — N. Y., 1981. — P. 287.

¹⁵⁷ *Robinson J. The End of the American Century. Hidden Agendas of the Cold War.* — London, 1997. — P. 113—114.

Ради Безпеки врегулювати конфлікт мирним шляхом спонукали Лондон і Париж 16 жовтня розробити спільний план нападу на Єгипет (після попередніх консультацій щодо узгодження військових операцій між представниками Британії, Франції та Ізраїлю). Рішення Ізраїлю приєднатися до збройної акції пояснювалося зростаючою загрозою з боку Єгипту ізраїльській безпеці. Підтримувані Каїром палестинські федаїни щораз частіше атакували ізраїльську територію. Крім цього, Єгипет заборонив Ізраїлю користуватися каналом і заблокував Тіренську протоку для ізраїльського судноплавства. Зростаючий вплив Насера в арабському світі змінював баланс сил у регіоні не на користь Ізраїлю¹⁵⁸.

Англо-французько-ізраїльський план був занадто простий. Сторони домовилися, що Ізраїль нападе на Єгипет, а Британія і Франція вимагатимуть припинення вогню. Якщо цього не станеться, вони введуть війська у зону каналу, вдаючи, що діють як буфер між ворогуючими сторонами. Е. Іден вважав, що дії Лондона і Парижа як самопризначених міжнародних поліцаїв вітатимуть. Вони не лише утримуватимуть мир, а й гарантуватимуть відкритість Суецького каналу. Д. Ейзенхауер бачив безперспективність плану і попереджав Ідена, що операція провалиться. Однак, британський прем'єр, сповнений рішучості утримати контроль над каналом, проводив власний зовнішньополітичний курс. Іден відмовлявся визнавати факт, який диктувався тогочасними реаліями міжнародного життя, що інтереси Британської імперії вже мали менше значення, ніж "особливі відносини" між Англією і США¹⁵⁹. Переставши інформувати Ейзенхауера про англо-французькі плани

¹⁵⁸ The Cold War 1945—1991. Resources: Chronology, History, Concepts, Events, Organizations, Bibliography, Archives / Ed. by B. Frankel. — Detroit; Washington, D. C.; London, 1992. — Vol. 3. — P. 266.

¹⁵⁹ Robinson J. The End of the American Century. Hidden Agendas of the Cold War. — London, 1997. — P. 118.

в зоні Суеца, Іден свідомо розірвав ці відносини, які будувалися невтомними зусиллями Черчілля. Пізніше, у грудні 1956 р., колишній прем'єр говорив своєму лікареві лорду Морану, що неможливо з упевненістю передбачити чиїсь вчинки, однак очевидним є те, що "я б не зробив нічого без консультацій з американцями"¹⁶⁰.

29 жовтня 1956 р., згідно з планом, Ізраїль почав військові дії проти Єгипту. Наступного дня Англія і Франція оголосили ультиматум урядові Г. Насера з вимогами припинити вогонь, відвести війська на 10 миль від каналу і погодитися на окупацію англійськими і французькими збройними силами ключових позицій у Порт-Саїді, Ісмаїлії і Суеці. Водночас у Раді Безпеки ООН США запропонували резолюцію, яка закликала Ізраїль припинити військові дії і вивести війська з єгипетської території. Британія і Франція наклали вето на цю резолюцію. Своєю чергою, СРСР виступив з такою ж резолюцією, на яку теж було накладено вето представниками Лондона і Парижа¹⁶¹. Відмова Єгипту виконати вимоги ультиматуму спричинила англо-французьку інтервенцію. 1 листопада почалися бомбардування єгипетської території, а 5 листопада об'єднані війська Британії і Франції висадилися в Порт-Саїді, однак уже наступного дня головнокомандувач операції генерал Кейтлі отримав наказ з Лондона припинити вогонь.

Кабінет Е. Ідена був змушений відмовитися від продовження інтервенції, оскільки США повідомили, що в іншому випадку вони не нададуть необхідної позики британцям. З часу суецьких подій позиції фунта стерлінгів серйозно похитнулися, що призвело до різкого зменшення золотих і доларових запасів Англії. Лондон не мав коштів, щоб утримувати стабільний курс фунта без

¹⁶⁰ Churchill. Taken from the Diaries of Lord Moran. The Struggle for Survival 1940—1965. — Boston, 1966. — P. 756.

¹⁶¹ Neff D. Warriors at Suez: Eisenhower Takes America into the Middle East. — N. Y., 1981. — P. 377—378.

сторонньої допомоги. Міністр фінансів Великої Британії Гарольд Макміллан розумів, що падіння курсу національної валюти спричинить економічний хаос в країні. Цього британський уряд допустити не міг. Тому Макміллан переконав Ідена погодитися з вимогами Сполучених Штатів припинити інтервенцію в зоні Суецу в обмін на фінансову допомогу¹⁶². У ситуації, що склалася, Англія не мала іншого виходу, оскільки США її не підтримали, а СРСР заявив про свій намір втрутитися у конфлікт на боці Єгипту.

Варто зазначити, що разом з нотами американської адміністрації Лондону і Парижу з вимогами припинити інтервенцію, у Москву з Вашингтона були надіслані застереження, що будь-яка радянська військова акція проти Британії чи Франції призведе до збройної опозиції Сполучених Штатів¹⁶³. США засуджували дії Лондона і Парижа в зоні Суецу і водночас були готові виступити на їхній захист у випадку втручання СРСР у конфлікт. Це часто забувають англійські та французькі політики, які критикують позицію Вашингтона під час Суецької кризи.

7 листопада Британія і Франція припинили вогонь, а до 22 грудня вивели свої війська із зони каналу. Ця інтервенція була серйозним політичним прорахунком Е. Ідена, який не зумів передбачити розвиток подій і світову реакцію на англо-французькі дії. Єгипетська авантюра стала найбільш принизливим ударом для британської зовнішньої політики періоду “холодної війни” і довела неспроможність Англії здійснювати цю політику проти волі США. Суецька криза продемонструвала дві умови, що лежали в основі англо-американських відносин і які Іден відмовлявся визнавати. По-перше,

¹⁶² *The Cold War 1945—1991. Leaders and Other Important Figures in the United States and Western Europe / Ed. by B. Frankel. — Detroit; Washington, D. C.; London, 1992. — Vol. 1. — P. 318.*

¹⁶³ *Bohlen C. E. Witness to History 1929—1969. — N. Y., 1973. — P. 455.*

Британія була великою державою лише до тієї міри, до якої Сполучені Штати дозволяли їй такою залишатися. Якби США відмовили Англії в економічній допомозі, необхідній для забезпечення її широкомасштабних інтересів, британська могутність занепадала б упродовж декількох тижнів. По-друге, лише за допомогою США Лондон міг забезпечити власну безпеку¹⁶⁴. Провал у Суеці засвідчив, що Англія була не в змозі не тільки вести обмежену війну власними силами, а й утримати її обмеженою. Вона втратила будь-яку здатність до самостійних дій на міжнародній арені.

Суецька криза не лише стала критичною точкою в англо-американських відносинах, а й поставила під серйозну загрозу роль Британії у світовій політиці. Розцінюючи позицію Вашингтона у цьому конфлікті як зраду, правлячі кола у Лондоні розуміли, що без американської підтримки вони не мали шансів відновити престиж своєї держави. Е. Іден неодноразово звертався до Д. Ейзенхауера з пропозицією зустрітися, однак президент її відхиляв. У Вашингтоні не хотіли демонструвати світові свою солідарність із Британією після суецьких подій. Розуміючи всю серйозність тогочасної ситуації для Англії, У. Черчілль 23 листопада писав американському президентові, що союз між США і Великою Британією важливіший, ніж будь-коли після війни, і що обидві держави не можуть допустити, щоб конфлікт на Близькому Сході призвів до розриву між ними: «Ми повинні залишити для істориків суперечку, що було правильним чи неправильним за останні роки. Якщо ми не виступимо зараз разом, то можна без перебільшення сказати, що найближчим часом Близький Схід і північне узбережжя Африки опиняться під радянським контролем...»¹⁶⁵.

¹⁶⁴ The Cold War 1945—1991. Leaders and Other Important Figures in the United States and Western Europe / Ed. by B. Frankel. — Detroit; Washington, D. C.; London, 1992. — Vol. 1. — P. 152.

¹⁶⁵ *Neff D. Warriors at Suez: Eisenhower Takes America into the Middle East.* — N.Y., 1981. — P. 429.

Після Суецької кризи Британія більше не намагалася проводити зовнішню політику без попереднього узгодження зі Сполученими Штатами Америки. Пізніше, у період президентства Р. Ніксона, американці переглянули свою позицію щодо Суеца. Ніксон зазначав, що “стримування Сполученими Штатами Англії, Франції та Ізраїлю, які намагалися захистити свої інтереси в Суеці, було серйозною помилкою”¹⁶⁶. Відомий американський дипломат та історик Дж. Кеннан писав у своїх мемуарах, що стан англо-американських відносин під час Суецької кризи “знаменував найнижчу точку політики США у повоєнний період”¹⁶⁷. Так чи інакше, але завдяки невтручанню Америки у конфлікт вдалося уникнути можливої глобальної війни.

Суецька криза переконливо засвідчила, що Британія більше не є великою державою, тобто державою, яка завдяки своїм внутрішнім і міжнародним ресурсам може проводити незалежну політику світового масштабу. 9 січня 1957 р. Е. Іден подав у відставку, а посаду прем'єр-міністра Англії обійняв міністр фінансів Г. Макміллан. Основним завданням кабінету Макміллана було відновлення дружніх відносин зі США. Саме тоді завершився перехід Великої Британії від могутності до впливу у світі. Прем'єр-міністр вирішив ввести англійську політику в русло американської і розширити для Британії межі вибору, вміло будуючи відносини з Вашингтоном. Макміллан охоче поступався США центральним місцем на міжнародній арені, зате намагався опосередковано впливати на хід усіх значущих подій¹⁶⁸. Першим кроком до узгодження політичних ліній двох держав стала зустріч Г. Макміллана і міністра закордонних справ Британії С. Ллойда з Д. Ейзенхауером і Дж. Ф. Даллесом

¹⁶⁶ The Memoirs of Richard Nixon. — N. Y., 1978. — P. 179.

¹⁶⁷ Kennan G. F. Memoirs 1950—1963. — Vol. 2. — Boston; Toronto, 1972. — P. 184.

¹⁶⁸ The Memoirs of Richard Nixon. — N. Y., 1978. — P. 540.

на Бермудах у березні 1957 р. Відкрито і свідомо віддаючи пріоритет союзу Лондона і Вашингтона перед відносинами з Європою, британський прем'єр мав тверді наміри відновити колишню довіру між Англією і США. Будучи у близьких дружніх стосунках з Ейзенхауером ще з часів Другої світової війни, Макміллан міг на це розраховувати. Вже після кількох перших розмов з президентом британський прем'єр 22 березня писав своєму заступникові Р. Батлеру в Лондон, що Ейзенхауер зацікавлений у тому, щоб “забути наші суперечки і відновити наші давні відносини та співпрацю повною мірою”¹⁶⁹.

Однак, післясуецьке зближення двох держав засвідчило подальше політичне та військове узалежнення Англії від США. Тепер у розв'язанні проблем Близького Сходу — регіону, де Британія ще донедавна претендувала на виняткове становище, провідна роль належала Сполученим Штатам. Лише з їхньою підтримкою Лондон міг сподіватися досягти справедливої фінансової угоди з Каїром щодо Суецького каналу і забезпечити імпорт близькосхідної нафти. Під час переговорів на Бермудах було вирішено, що США нададуть Британії 60 американських балістичних ракет середнього радіуса дії “Тор” (“Thor”), що стало першим кроком на шляху формування англійської системи “стримування”, яка давала змогу Лондону в майбутньому протистояти СРСР у випадках, аналогічних суецькій ситуації¹⁷⁰. Загалом, перші спроби відновлення “особливих відносин” між Сполученими Штатами і Британією виявилися вдалими переважно завдяки близьким особистим стосункам між їхніми лідерами.

¹⁶⁹ *Horne A. Harold Macmillan. Volume II: 1957—1986. — N. Y., 1991. — P. 25.*

¹⁷⁰ *Овинников Р. С. Хозяева английской политики. Финансовая олигархия и внешняя политика Англии после Суэца, 1957—1966 гг. — М., 1966. — С. 197; Thor Missile Deployment in the UK. — Carpet-bagger Aviation Museum. Harrington, Northamptonshire. — <http://www.harringtonmuseum.org.uk/ThorUK.htm>*

У жовтні 1957 р. у Вашингтоні відбулися переговори Г. Макміллана та Д. Ейзенхауера, наслідком яких стало підписання Декларації про спільні цілі, що передбачала реалізацію принципу “взаємозалежності” і відновлення двосторонньої співпраці у використанні ядерної енергії у військових цілях. Принцип “взаємозалежності” полягав у зміцненні відносин між обома державами, координуванні політики з усіх міжнародних питань, виробленні спільної позиції у стосунках з СРСР¹⁷¹. Лідери США і Великої Британії домовилися про активізацію співпраці у військовій сфері як безпосередньо між обома країнами, так і в межах НАТО. Ейзенхауер пообіцяв Макмілланові переконати конгрес послабити обмеження, передбачені актом Макмагона, з метою відновлення плідної співпраці з Британією в ядерній галузі. США та Англія потребували прихильності і підтримки один одного, як ніколи. Суецька авантюра навчила британців, що у них нема майбутнього без тісної співпраці з Америкою, а Вашингтон, шокований успішним запуском Радянським Союзом першого штучного супутника Землі 4 жовтня 1957 р., зрозумів, що утримати позиції світового лідера можна лише за допомогою вірних союзників¹⁷².

Вашингтонська зустріч Макміллана та Ейзенхауера знаменувала відновлення англо-американських “особливих відносин”. Прямим доказом цього стала підписана у серпні 1958 р. угода між США та Великою Британією про співпрацю щодо використання ядерної енергії з метою взаємооборони — одна з найбільш взаємовигідних домовленостей, будь-коли досягнутих у мирний час між цими державами. Акт Макмагона втратив чинність щодо Англії. Згідно з угодою, вона стала єдиною державою,

¹⁷¹ Дипломатический словарь: В 3 т. — М., 1984. — Т. 1. — С. 28.

¹⁷² *Robinson J.* The End of the American Century. Hidden Agendas of the Cold War. — London, 1997. — P. 273.

яка отримала доступ до технічної інформації Сполучених Штатів щодо виробництва ядерних боєголовок, а також щодо отримання необхідних матеріалів. На практиці це означало, що Лондон зможе виробляти менші і простіші боєголовки для власних ракет, розбудовуючи свою систему “стримування”. Водночас це не була одностороння співпраця. Американські технологи були приємно здивовані рівнем ядерного “ноу-хау”, якого досягли британські вчені самостійно¹⁷³. Ця угода засвідчила глибокий рівень довіри між урядами США та Англії і стала основою відновлених “особливих відносин” між державами. Таким чином, конфлікт у стосунках Вашингтона і Лондона, спричинений суецькою авантюрою останнього, залишився в історії. Британія остаточно перейшла на роль “молодшого партнера” в англо-американському союзі і беззастережно перебувала у фарватері зовнішньої політики Сполучених Штатів. Після Суецької кризи “особливі відносини” США та Великої Британії стали незаперечним фактом міжнародного життя.

* * *

Англо-американські “особливі відносини”, що склалися внаслідок об’єктивних обставин міжнародної ситуації напередодні Другої світової війни, пройшли складний процес становлення. Їхнє зародження і формування відбувалося у період переплетіння життєво важливих потреб і національних інтересів обох країн. Спільна мета — подолати держави-агресорів на чолі з Німеччиною — настільки зміцнила англо-американський союз, що, досягнувши її, Вашингтон і Лондон не мали оптимальнішого варіанта, ніж будувати повоєнний світ разом. Тісна співпраця США і Великої Британії у політичній, економічній, військовій сферах, а також у галузі ядерних

---

¹⁷³ *Horne A. Harold Macmillan. Volume II: 1957—1986. — N. Y., 1991. — P. 58.*

озброєнь зробила обидві країни взаємозалежними до такої міри, що навіть відкритий конфлікт у стосунках між Вашингтоном і Лондоном під час Суецької кризи був ними подоланий. Зазнавши чимало випробувань, апогеєм яких стали суецькі події, “особливі відносини” Америки і Британії врешті утвердилися як історичний феномен і вступили в якісно нову фазу — розвитку, поглиблення і вдосконалення.

Розділ 3

ЕВОЛЮЦІЯ “ОСОБЛИВИХ ВІДНОСИН” США І ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА ЇХ СУЧАСНИЙ ВИМІР

3.1. Особливості англо-американської співпраці в умовах загострення міжблокового протистояння

Здатність Великої Британії пристосовуватися до мінливих обставин політичного життя, сформована впродовж століть її урядами, стала важливим чинником, що дав змогу вибудувати міцний зв'язок між Лондоном і Вашингтоном. Можливо, Британія надто довго трималася за імперську ілюзію, однак після Суецької кризи стало очевидно, що розширювати і посилювати свій вплив на міжнародній арені необхідно іншим шляхом. Г. Макміллан остаточно відмовився від претензій на рівноправне становище в англо-американському дуєті та обрав роль “мудрого радника” Сполучених Штатів Америки.

У 1958 р. США і Велика Британія ввели війська в Ліван та Йорданію з метою допомогти цим країнам протистояти посиленому тиску прорадянських держав Єгипту та Сирії. У Лівані та Йорданії виникла небезпека антидержавних переворотів і захоплення влади антизахідними силами, що призвело б до переходу обох країн під вплив СРСР. Цього Вашингтон і Лондон не могли

допустити. Після успішного врегулювання ситуації в обох країнах, наприкінці серпня Г. Макміллан і Д. Ейзенхауер обмінялися телеграмами із взаємною подякою за розуміння і підтримку. Британський прем'єр писав у своїй телеграмі, що поки США та Англія “діятимуть разом у помислах і у справах, як це було впродовж останніх місяців, я переконаний, ми зможемо успішно протистояти будь-яким непередбаченим обставинам”¹. Готовність Лондона виступати в унісон з Вашингтоном на міжнародній арені пояснювалася бажанням переконати старшого партнера у своїй лояльності, а також показувала, наскільки важливо для Британії зберегти “особливі відносини” зі США у післясуецький період.

Г. Макміллан вважав Англію сполучною ланкою між Сходом і Заходом і здійснював позитивні кроки з метою пом'якшити напруження у стосунках між лідерами біполярного світу. Візит британського прем'єра до Москви у лютому-березні 1959 р. суттєво зміцнив авторитет його країни у світі. Взявши на себе роль посередника між США та СРСР, Англія посилила власні позиції на міжнародній арені, які помітно похитнулися через суецьку авантюру. У радянській столиці Макміллан висловився за підписання між світовими лідерами договору про ненапад. Прем'єр-міністр розумів, що Британія як стратегічна база США в разі війни між Сполученими Штатами та СРСР потрапляла під пряму загрозу з боку останнього, а в ядерний час це означало повне знищення держави. Радянсько-американський договір про ненапад змінив би ставлення Москви до Англії, яку перестали б сприймати як “американський супер-авіаносець” у Західній Європі². Керуючись міркуваннями безпеки всього світу і, зокрема, своєї держави,

¹ *Horne A. Harold Macmillan. Volume II: 1957—1986. — N. Y., 1991. — P. 98.*

² *Хьюз Э. Визит Макмиллана в Советский Союз. — М., 1959. — С. 178—179.*

Макміллан наполягав на необхідності підписання такого договору, в чому переконував радянських лідерів. Однак, у Москві прем'єр-міністр виступав лише від імені Британії. Д. Ейзенхауера дратували спроби Макміллана відігравати важливу роль в американо-радянських відносинах. Восени цього ж року президент запросив лідера СРСР Микиту Хрущова до своєї резиденції в Кемп-Девід для розв'язання необхідних питань у міждержавних стосунках без посередників. Таким чином, Великій Британії вкотре вказали на її положення “молодшого партнера” в англо-американських відносинах.

Задля забезпечення британських інтересів і лейбористи, і консерватори, незважаючи на незначні суперечки, що час від часу виникали між Лондоном і Вашингтоном, не відмовлялися від політики зміцнення англо-американського союзу. У маніфесті, виданому консерваторами у жовтні 1959 р. напередодні парламентських виборів, зазначалося, що таке партнерство має ґрунтуватися на “взаємному, хоч і неохочому визнанні того факту, що разом Англія і США можуть досягти більшого, ніж самотужки”³. Вибори стали повним тріумфом для консервативної партії на чолі з Макмілланом. Без сумніву, з перевагою у сто місць у палаті громад, він став одним з найсильніших прем'єр-міністрів в історії Британії. Такою переконливою перемогою Макміллан багато в чому завдячував Ейзенхауеру, який на наполегливі прохання прем'єра наприкінці серпня відвідав Лондон у рамках свого світового турне. Так тепло американського президента в Англії ще не приймали. Цей візит став гучним і зворушливим успіхом не лише для передвиборчої кампанії британського прем'єра. Ейзенхауер виступив разом з Макмілланом на телебаченні, наголошуючи на їхній давній дружбі і підкреслюючи

³ Красильников А. Н. Внешняя политика Англии и лейбористская партия (1951—1964). — М., 1968. — С. 99—100.

нову якість “особливих відносин” між обома державами⁴. Це була не лише відверта демонстрація незвичайних стосунків між Вашингтоном і Лондоном, а й доказ їхньої “особливості” — американська адміністрація не хотіла приходу до влади у Британії лейбористів на чолі з Хью Гейтскеллом, тому консерваторам, позиції яких похитнулися через суецькі події, було надано підтримку в такий невимушений спосіб.

Наслідки виявилися вдалими для обох сторін. Після чергової зустрічі з Д. Ейзенхауером у Вашингтоні в грудні 1959 р. Г. Макміллан повідомляв міністрові закордонних справ С. Ллойдю, що завдання відновлення англо-американського союзу в його “попередній міцній формі” виконано. Президент США, за словами прем’єра, цілком очевидно “бажає збереження особливих англо-американських відносин”⁵. Таким чином, Макміллан, завдяки політичному досвіду, дипломатичним здібностям і особистій дружбі з Ейзенхауером, зумів знівелювати негативний вплив Суецької кризи на стосунки Сполучених Штатів Америки і Великої Британії і розпочав нову сторінку історичного розвитку феномена “особливих відносин”.

Зустріч Д. Ейзенхауера і Г. Макміллана у Кемп-Девіді, що відбувалася 28—29 березня 1960 р., стала початком нового етапу англо-американської співпраці в ядерній галузі. Це саме та галузь, рівень співробітництва в якій свідчить про найвищий рівень довіри між сторонами. Таке можливе лише серед найближчих союзників. У ході переговорів сторони домовилися про продаж Британії американських ракет “Скайболт” (“Skybolt”). Ці ракети мали стати основою англійських ядерних сил, оскільки зусилля Макміллана створити самостійну

⁴ *Horne A. Harold Macmillan. Volume II: 1957—1986. — N. Y., 1991. — P. 147—148.*

⁵ *Лебедев А. Очерки Британской внешней политики (60—80-е годы). — М., 1988. — С. 17.*

систему “стримування” виявилися невдалими — британська ракета “Блу Стрік” (“Blue Streak”) наприкінці 1959 р. не пройшла випробувань і англійські вчені припинили роботу над її вдосконаленням⁶. Своєю чергою, Макміллан обіцяв надати для американських атомних підводних човнів з ракетами “Поларіс” (“Polaris”) на борту військово-морську базу на території Британії. Переговори між урядами обох держав щодо технічних і політичних аспектів дислокації американських підводних човнів на Британських островах тривали близько 10 місяців. У листопаді 1960 р. прем’єр-міністр у парламентських дебатах заявив, що база для підводних човнів США буде створена в шотландській затоці Холі-Лох на відстані 46 км від м. Глазго (район гирла р. Клайд), і що перший американський човен прибуде в англійські води у березні наступного року⁷. Це стало важливим кроком в інтенсифікації співпраці двох держав в ядерній галузі.

Не менш важливим проявом “особливих відносин” між США і Великою Британією залишалася співпраця у розвідувальній справі. Інцидент з американським шпигунським літаком “У-2” (“U-2”), збитим Радянським Союзом над своєю територією напередодні саміту глав держав Великої четвірки (США, Великої Британії, Франції та СРСР) у Парижі, запланованого на травень 1960 р., звів нанівець усі зусилля Макміллана врегулювати проблеми у стосунках між лідерами біполярного світу. Зрив саміту британський прем’єр сприйняв як особисту невдачу, провал у зовнішньополітичному курсі держави, що спонукало його визнати у щоденнику, що Лондон також неодноразово і досить успішно здійснював розвідувальні польоти над територією СРСР на аме-

⁶ The Cold War 1945—1991. Leaders and Other Important Figures in the United States and Western Europe / Ed. by B. Frankel. — Detroit; Washington, D. C.; London, 1992. — Vol. 1. — P. 319.

⁷ Красильников А. Н. Внешняя политика Англии и лейбористская партия (1951—1964). — М., 1968. — С. 113.

риканських літаках. Ці операції мали назву “Олдстер” (“Oldster”), однак були припинені за наказом Макміллана з наближенням дати такого значущого, особливо для британського прем’єра, саміту⁸. Американці мали зробити те саме, але цього не сталося. Така необачність пояснюється тим, що на висоті 21 км, якої сягав “У-2”, його не можна було перехопити чи збити ракетами “земля — повітря”, тому ніхто не сподівався, що операція провалиться.

Слід зазначити, що саме Ейзенхауер улітку 1957 р. переконав Макміллана відновити участь Британії у програмі розвідувальних польотів, яка відмовилася від таких операцій ще у 1953 р., коли англійці мало не втратили літак “Б-57” (“В-57”). Керуванню американськими літаками “У-2” британські пілоти навчалися у США, звідки їх переправляли на військову базу в м. Адана у Туреччині, з якої безпосередньо здійснювалися розвідувальні польоти. За англо-американською угодою про спільні операції, виробленою директором Центрального розвідувального управління США Аленом Даллесом і його першим заступником Річардом Бісселом, польоти санкціонував або президент Сполучених Штатів Америки, або прем’єр-міністр Великої Британії⁹. Безпрецедентно високий рівень довіри між Лондоном і Вашингтоном у такій надзвичайно важливій для функціонування держави сфері, як розвідувальна, не підлягає сумніву. 16 травня у Парижі Макміллан запевнив Ейзенхауера, що Велика Британія беззастережно залишається зі Сполученими Штатами і зрив саміту не вплине на англо-американський союз. “Більша частина нашої розвідувальної роботи була спільною, і сталася просто неприємність,

⁸ *Horne A. Harold Macmillan. Volume II: 1957—1986. — N. Y., 1991. — P. 226.*

⁹ *Robinson J. The End of the American Century. Hidden Agendas of the Cold War. — London, 1997. — P. 317.*

що американці, після стількох успішних операцій, зазнали такої невдачі”¹⁰.

Безперспективність зусиль Макміллана перетворити Велику Британію на посередника у стосунках між лідерами біполярного світу змусила прем'єра переглянути основні засади зовнішньополітичного курсу своєї держави і визначити нові пріоритети у відносинах з країнами Західної Європи. Якщо раніше, у 50-х рр., британські правлячі кола будували стосунки з “об'єднаною Європою” з позиції привілейованого союзника США, а Лондон намагався зберегти свою “вічну” роль регулятора балансу сил на континенті, не беручи участі в інтеграційних процесах, то тепер стало очевидним, що лише разом з Європою Англія може посилити свою значущість на міжнародній арені і, зокрема, для Сполучених Штатів.

Імперські амбіції тривалий час заважали британським правлячим колам тверезо оцінити ситуацію, в якій опинилася їхня країна після війни, що перешкоджало зближенню Лондона з Європою, який, насамперед, покладався на союз з Вашингтоном. Однак, Велика Британія вже не була могутньою імперією і Сполучені Штати не мали намірів відновлювати її колишній вплив у світі. Основні ресурси для зростання престижу і ваги Лондона у міжнародних справах містилися в Європі. Проте, Англія стояла осторонь інтеграційних процесів, що відбувалися на континенті, оскільки не хотіла поступатися частиною національного суверенітету, чого вимагало членство в Європейському економічному співтоваристві (ЄЕС). Спроби британських правлячих кіл поширити і зміцнити свій вплив серед західноєвропейських країн через Європейську асоціацію вільної торгівлі (ЄАВТ), створену у 1960 р. за ініціативою Лондона на противагу ЄЕС у складі Великої Британії, Австрії, Данії, Норвегії, Португалії, Швейцарії та Швеції (пізніше членами ЄАВТ стали Іс-

---

¹⁰ *Horne A. Harold Macmillan. Volume II: 1957—1986. — N. Y., 1991. — P. 228.*

ландія та Фінляндія), не виправдали себе, позаяк асоціація не змогла створити конкуренції співтовариству¹¹. Водночас гірке почуття слабкості, що залишилося після невдалого саміту в Парижі, переконало Г. Макміллана у тому, що Британія має належати до сильного європейського угруповання, такого як ЄЕС. Складний і суперечливий процес входження Великої Британії до “Спільного ринку”, як інакше називають ЄЕС, відбувався за згодою і підтримкою нового президента США Джона Ф. Кеннеді, який переміг на виборах у листопаді 1960 р., а також наступних американських адміністрацій.

Дж. Кеннеді мав 43 роки, коли став президентом. Він був першим президентом США, народженим у ХХ ст., а також другим, після Теодора Рузвельта, наймолодшим президентом в американській історії. Британський прем'єр не знав, як вести справи з Кеннеді. Якщо з Ейзенхауером вони були з одного покоління, разом вели війну і мали спільний досвід, то з Кеннеді його нічого не пов'язувало. Однак, як з'ясувалося пізніше, стосунки Макміллана з Кеннеді переросли у ще міцнішу дружбу, ніж з Ейзенхауером. Шістдесятисемірічний британський прем'єр ставився до молодшого президента як до сина, а Кеннеді в особі Макміллана бачив вірного союзника і досвідченого порадника. Упродовж 1961—1963 рр. відбулося сім зустрічей американського президента і британського прем'єра, під час яких сторони досягли тісної координації взаємних зусиль з важливих проблем європейської і світової політики.

Дружба Макміллана і Кеннеді підсилювалася близькими особистими стосунками і взаємоповагою між президентом і британським послом у Вашингтоні Девідом Ормсбі-Гором, призначеним на цю посаду у 1961 р. Ормсбі-Гор не був професійним дипломатом, однак його призначення, на прохання американського президента,

¹¹ *Козак Т.* Велика Британія: національна специфіка входження до загальноєвропейського інтеграційного простору // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. міжнар. відносини. — Вип. 2. — Л., 2000. — С. 85.

мало для Лондона надзвичайну вагу. Ормсбі-Гор був давнім приятелем Кеннеді зі студентських років, а також далеким родичем Макміллана. Він настільки добре знав президента і прем'єра, що міг не лише тлумачити, а навіть передбачити реакцію лідерів обох держав на пропозиції один одного. Кеннеді часто консультувався з послом і довіряв йому, як членам свого кабінету¹². Американський посол у Британії Девід Брус користувався такою ж довірою у Лондоні, як Ормсбі-Гор у Вашингтоні. Його телеграми до Кеннеді свідчили про глибоке розуміння діяльності Макміллана і велику прихильність до нього. Обидва послы були невід'ємними допоміжними сторонами у близьких стосунках, що склалися між їхніми лідерами, а також в "особливих відносинах", які підтримували їхні держави¹³. Присутність чинника "особливих відносин" США і Великої Британії простежується не лише у процесі призначення послів до Лондона чи Вашингтона, а й при кадрових змінах в урядах. Лідери обох держав прямо чи опосередковано повідомляли один одному про прийнятність чи небажаність нового призначення (наприклад, Е. Іден висловлював Д. Ейзенхауеру незадоволення британських правлячих кіл з приводу призначення Дж. Ф. Даллеса на посаду держсекретаря, а Д. Ейзенхауер демонстрацією своєї прихильності у 1959 р. допоміг Г. Макміллану і його партії утриматися при владі, оскільки Вашингтон не влаштувала зміна уряду в Британії).

Перша зустріч Г. Макміллана і Дж. Кеннеді, запланована на початок квітня 1961 р. у Вашингтоні, відбулася раніше — наприкінці березня на Бермудах — і стала прологом до формування тісних стосунків між обома лідерами. Британський прем'єр зрозумів, що американський президент є серйозним політиком і з огляду на їхню різницю у віці та досвід Макміллана прислуха-

¹² *Sorensen T. C. Kennedy.* — N. Y., 1965. — P. 559.

¹³ *Horne A. Harold Macmillan. Volume II: 1957—1986.* — N. Y., 1991. — P. 308.

тиметься до порад свого старшого колеги. З цього моменту основною лінією поведінки прем'єр-міністра стало формування у Кеннеді відчуття потреби спільних консультацій з усіх важливих проблем міжнародного життя. Своєю чергою, президентові вдалося заручитися підтримкою британського колеги у врегулюванні ситуації в Лаосі. Макміллан пообіцяв надати військову допомогу США в разі інтервенції для захисту прозахідного уряду країни проти комуністичних сил Північного В'єтнаму. Лише у травні зусиллями Кеннеді і Макміллана вдалося встановити хиткий мир між ворогуючими сторонами в Лаосі¹⁴.

Важливим результатом зустрічі лідерів Сполучених Штатів Америки і Великої Британії у Вашингтоні у квітні цього ж року була для британської сторони прихильність і згода американської адміністрації з намірами Лондона приєднатися до ЄЕС. На думку Кеннеді, економічно вступ Британії до "Спільного ринку" зможе полегшити врегулювання проблем щодо тарифів і торгівлі на континенті, а з політичної точки зору членство Лондона в ЄЕС дозволить йому впливати і спрямовувати діяльність організації у вигідне для США русло. Макміллан заявив, що Британія йде до "об'єднаної Європи", але потребує допомоги Сполучених Штатів через проблеми з Шарлем де Голлем¹⁵. Президент Франції виступав проти прийому Лондона до ЄЕС з огляду на його "особливі відносини" з Вашингтоном, стверджуючи, що Велика Британія ніколи впродовж історії не вважала себе європейською державою. Вона більше нагадувала додаток до американської зовнішньої політики, ніж потенційного члена європейської спільноти¹⁶. Кеннеді пообіцяв

¹⁴ *Sidey H.* John F. Kennedy, President. — N. Y., 1964. — P. 68—71.

¹⁵ *Ball G. W.* The Past Has Another Pattern. Memoirs. — N. Y., 1982. — P. 213.

¹⁶ *The Cold War 1945—1991. Leaders and Other Important Figures in the United States and Western Europe / Ed. by B. Frankel.* — Detroit; Washington, D. C.; London, 1992. — Vol. 1. — P. 183.

Макміллану обговорити питання про вступ Великої Британії до ЄЕС на його зустрічі з де Голлем наприкінці травня у Парижі.

Під час переговорів з французьким лідером Кеннеді висловлював сподівання, що “Спільний ринок” перетвориться на потужну економічну та політичну спільноту, переваги якої як для держав-членів, так і для Америки, знівелюють ті економічні проблеми, що виникають у відносинах США та ЄЕС. Однак, максимально реалізувати свій потенціал європейська спільнота зможе лише за умови членства Британії у ній. Проте де Голль залишався на своїх позиціях. Він висловив сумнів з приводу того, чи справді Лондон хоче повного членства в ЄЕС. За словами президента Франції, Британія не може бути учасником “Спільного ринку” і водночас користуватися системою преференцій своєї Співдружності¹⁷.

Результати зустрічі з Ш. де Голлем у Парижі, а після неї — з М. Хрущовим у Відні — Дж. Кеннеді обговорював з Г. Макмілланом у Лондоні на початку червня. Нерозв’язаними проблемами, з яких США і Велика Британія займали узгоджені позиції, залишалися нестабільність ситуації в Лаосі, конфлікт з СРСР щодо Західного Берліна, а також питання про заборону випробувань ядерної зброї. Саме лондонська зустріч Макміллана і Кеннеді, під час якої виявилися єдність думок лідерів обох держав щодо розв’язання проблем біполярного світу, а також взаєморозуміння, готовність до співпраці і, передусім, захоплення особистими якостями один одного, стала початком їхньої міцної дружби, що безпосередньо впливала на англо-американські відносини. Берлінська криза (1961), впродовж якої Британія фактично залишалася єдиним вірним союзником США у протистоянні СРСР, ще тісніше зблизила Кеннеді та Макміллана¹⁸.

¹⁷ *Schlesinger A. M. A Thousand Days: John F. Kennedy in the White House.* — Boston; Cambridge, 1965. — P. 357.

¹⁸ *Horne A. Harold Macmillan. Volume II: 1957—1986.* — N. Y., 1991. — P. 314.

Заручившись згодою Сполучених Штатів, британський прем'єр 31 липня 1961 р. зробив офіційну заяву про наміри своєї країни приєднатися до “Спільного ринку”. Позицію уряду Г. Макміллан пояснював особливим положенням Великої Британії, її розташуванням на перетині трьох кіл — Європи, Америки і Британської Співдружності націй. Зближення Лондона з ЄЕС не означатиме послаблення стосунків зі США чи країнами Співдружності, а якраз навпаки. Саме завдяки цим зв'язкам Британія є важливою для Європи. Вступ Лондона до “Спільного ринку” посилить як ЄЕС, так і Велику Британію зокрема, що зробить її ціннішою і для Америки, і для країн Британської Співдружності¹⁹. Цей крок Макміллан назвав “поворотним моментом” в історії Англії²⁰. Правлячі кола у Лондоні розраховували, що в разі утворення тристоронньої взаємозалежної структури США — Британія — ЄЕС їхня держава могла стати у ній центральною ланкою, що зміцнило б її роль в атлантичному просторі і водночас в “особливих відносинах” зі Сполученими Штатами. Проте, цей план не вдалося реалізувати через вето Франції, яка вважала Британію занадто тісно зв'язаною зі США, щоб бути повноцінним учасником європейської інтеграції. Зрозуміло, що Лондон не міг відмовитися від “особливих відносин” з Вашингтоном заради вступу до ЄЕС.

Сполучені Штати і Велика Британія продовжували активну співпрацю в ядерній галузі. Г. Макміллан і Дж. Кеннеді займали спільну позицію у такому важливому питанні, як припинення випробувань ядерної зброї. З вересня 1961 р. американський і британський лідери звернулися до М. Хрущова з пропозицією не проводити ядерні випробування в атмосфері, які спричиняють радіоактивні викиди²¹. Однак, після того як американська

¹⁹ *Sampson A. Anatomy of Britain.* — N. Y., 1962. — P. 340—341.

²⁰ *Лебедев А. Очерки Британской внешней политики (60—80-е годы).* — М., 1988. — С. 20.

²¹ *Sidey H. John F. Kennedy, President.* — N. Y., 1964. — P. 203.

система стеження засвідчила, що СРСР продовжує випробування, Кеннеді заявив про відновлення американських випробувань. Західні союзники не мали альтернативи, оскільки не могли допустити першості Москви у такій важливій сфері. На зустрічі Кеннеді і Макміллана на Бермудах 21—22 грудня було узгоджено, що США сприятимуть британським підземним ядерним випробуванням у штаті Невада, а Лондон надасть острів Різдва — свою колонію в Тихому океані — для американських випробувань в атмосфері²². Лідери обох держав розуміли абсурдність ситуації — людство, затрачаючи величезні ресурси, працювало на самознищення, оскільки іншого завершення ядерна війна між основними супротивниками біполярного світу не могла мати. Гонку ядерних озброєнь можна було припинити лише за взаємної згоди США та СРСР, однак численні зусилля Макміллана переконати радянських керівників зайняти поступливішу позицію щодо англо-американських пропозицій були марні. 25 квітня 1962 р. на острові Різдва Сполучені Штати відновили ядерні випробування в атмосфері.

Загалом упродовж зустрічі на Бермудах відносини між Кеннеді і Макмілланом стали настільки близькими, що, як зазначав Ормсбі-Гор, усі наступні їхні зустрічі вже відбувалися у формі сімейних розмов²³. Візит Макміллана до Вашингтона наприкінці квітня 1962 р. став демонстрацією не лише справжньої дружби між президентом і прем'єром, а й свідченням особливості і неповторності відносин США і Великої Британії. Макміллан писав у щоденнику: “Він (Кеннеді. — С. П.) зустрів мене в аеропорту з вражаючою почесною вартою, він забрав мене у Білий дім на своєму вертольоті, прийшов увечері на прийом у британське посольство ...”²⁴.

²² Дипломатический словарь: В 3 т. — М., 1984. — Т. 1. — С. 28.

²³ Schlesinger A. M. A Thousand Days: John F. Kennedy in the White House. — Boston; Cambridge, 1965. — P. 490.

²⁴ Horne A. Harold Macmillan. Volume II: 1957—1986. — N. Y., 1991. — P. 337—338.

Така увага з боку президента була порушенням дипломатичного протоколу, оскільки Макміллан не був главою держави, але Кеннеді на це не зважав. Особиста дружба лідерів обох держав, і не лише Кеннеді та Макміллана, відіграла величезну роль в англо-американських стосунках. Вона знімала офіціоз і вносила елемент невимушеності у відносини Вашингтона і Лондона. Таким чином виявляється характерна ознака “особливих відносин” США і Великої Британії — здатність розв’язувати проблеми регіонального і світового масштабів в атмосфері довіри, відкритості та прямоти, без зайвого пафосу.

Карибська (Кубинська) криза наприкінці жовтня 1962 р., яка ледь не призвела до світової катастрофи, стала незаперечним свідченням британської лояльності до Сполучених Штатів і доказом англо-американських “особливих відносин”. З 21 по 28 жовтня, впродовж кризи, Дж. Кеннеді і Г. Макміллан вели переговори і консультувалися між собою, підтримуючи постійний телефонний контакт; Макміллан запевнив Кеннеді, що Велика Британія надасть усю можливу підтримку Сполученим Штатам у Раді Безпеки ООН; британський прем’єр звернувся з особистим листом до М. Хрущова із закликом виконати вимогу американської адміністрації щодо виведення радянських ракет з Куби; Д. Ормсбі-Гору було віддано безпрецедентну в історії шану, як для посла іноземної держави, бути присутнім на засіданнях вищого рівня Ради Національної Безпеки (РНБ) США²⁵. Успіх політики Вашингтона у Карибській кризі багато в чому завдячує підтримці Лондона. Стосунки Кеннеді та Макміллана переросли у взаєморозуміння і довіру найвищого рівня.

Певною прикрістю, що могла серйозно зашкодити “особливим відносинам” США і Великої Британії, став

²⁵ *Horne A. Harold Macmillan. Volume II: 1957—1986. — N. Y., 1991. — P. 366—377.*

епізод з ракетами “Скайболт”. Упродовж 1962 р. розробка реактивних ракет класу “повітря — земля” “Скайболт” довела, що цей проект набагато дорожчий і не такий успішний, як очікувалося. Американські спеціалісти не бачили сенсу витрачати величезні кошти для вдосконалення ракети й усунення її серйозних технічних недоліків, оскільки ніхто не був упевнений в ефективності таких зусиль. Міністр оборони США Роберт Макнамара (1961—1967) вирішив, що подальше інвестування в розробку ракет “Скайболт” буде помилкою, тим паче, що американці володіли досконалішими ракетами “Поларіс” і “Мінітмен” (“Minuteman”). 7 листопада Р. Макнамара запропонував президентові припинити програму з розробки ракет “Скайболт” з огляду на всі її недоліки²⁶.

Дж. Кеннеді розумів, що таке рішення слід обговорити з британською стороною, яка покладала великі надії на ці ракети. За угодою Д. Ейзенхауера і Г. Макміллана від 1960 р. Велика Британія мала отримати ракети “Скайболт”, які б стали основою англійських ядерних сил і системи “стримування”. Лондон відмовився від розробки власної ядерної ракети, а англійські військово-повітряні сили вже витратили 25 млн доларів на переоснащення своїх бомбардувальників “Вулкан-ІІ” (“Vulcan-II”) для ракет “Скайболт”²⁷. Відмова американців від розробки “Скайболт” могла спричинити серйозне загострення відносин США та Великої Британії і створити загрозу статусу останньої як ядерної держави. Завдання розв’язати цю проблему з Лондоном і знайти задовільне рішення для обох сторін було покладено на Р. Макнамару. Однак, його візит до британської столиці 11 грудня і переговори з англійським міністром оборони Пітером Торнікрофтом виявилися безуспішними.

²⁶ *Schlesinger A. M. A Thousand Days: John F. Kennedy in the White House.* — Boston; Cambridge, 1965. — P. 859.

²⁷ *Sidey H. John F. Kennedy, President.* — N. Y., 1964. — P. 318.

Британська сторона почувалася ображеною через те, що американській і британській пресі стало відомо про наміри США припинити розробку ракет “Скайболт” ще до зустрічі міністрів оборони. Складалося враження, що Сполучені Штати зрадили Велику Британію, скасувавши в односторонньому порядку дію англо-американської угоди від 1960 р., а їхня політика спрямовувалася на усунення свого союзника з клубу ядерних держав. Дії Вашингтона ставили під пряму загрозу “особливі відносини” США і Великої Британії, а також позиції консервативного уряду Г. Макміллана. Абсурдність ситуації полягала в тому, що британці сподівалися від американців пропозицій щодо заміни таких необхідних Лондону ракет “Скайболт”, а Вашингтон чекав прохання від свого союзника про відповідну заміну. Сталося так, як у 1946 р. з прийняттям Сполученими Штатами закону Макмагона, — Британія, чітко усвідомлюючи свою другорядну роль в англо-американському союзі, не насмілилася, з огляду на власну гідність, просити США компенсувати негативні наслідки їхніх дій для її політики.

Непорозуміння між Сполученими Штатами і Великою Британією через ракети “Скайболт” було врегульоване на зустрічі лідерів обох держав у Нассау, на Багамських островах, що відбувалася з 18 по 21 грудня. За угодою, підписаною Дж. Кеннеді і Г. Макмілланом, замість ракет “Скайболт” американська сторона передавала Лондону ракети “Поларіс”, боєголовки до яких британці могли виробляти самостійно²⁸. Крім цього, Велика Британія отримувала нові ракети за найнижчою ціною, яка не становила і 2 % її загального оборонного бюджету. Така угода була надзвичайно вигідна для Лондона, який зберігав усі можливості для розбудови англійської

---

²⁸ The Nassau Agreement. Statement on Nuclear Defence Systems. December 21, 1962. — <http://www.presidency.ucsb.edu/site/docs/pppus.php>

ядерної системи “стримування”. У відповідь Британія зобов’язалася передати свій атомний підводний флот, ядро якого складала б ракети “Поларіс”, у розпорядження НАТО з правом використовувати його для власної безпеки у випадку загрози “вищим національним інтересам” країни²⁹. Таким чином, криза, що розпочиналася у стосунках між Вашингтоном і Лондоном, привела до зміцнення англо-американського партнерства. Замість ракет “Скайболт” Британія отримала кращі ракети — “Поларіс” і на вигідніших умовах. Вплив “особливих відносин” на рішення США у цьому випадку є незаперечним. Королева Великої Британії привітала Макміллана, який довів здатність країни гордо відстоювати свої інтереси, з таким політичним успіхом³⁰.

Така відверта демонстрація “особливих відносин” між Сполученими Штатами і Британією спонукала Ш. де Голля перешкодити намірам Лондона приєднатися до “Спільного ринку”. 14 січня 1963 р. на прес-конференції у Парижі президент Франції мотивував своє рішення неєвропейською орієнтацією Великої Британії та її “особливими стосунками” зі США, хоча справжня причина полягала у прагненні де Голля уникнути суперника в особі Лондона, за яким стояв Вашингтон, у боротьбі за першість на європейському континенті³¹. Упродовж усього свого політичного життя де Голль виступав проти англо-американських “особливих відносин” саме тому, що вони надавали Великій Британії символічний статус великої держави, такої як Сполучені Штати, що відкидало Францію на другорядну позицію. Президент визнавав, що основою “Спільного ринку” має бути англо-французьке співробітництво, але був переконаний, що

²⁹ *Schlesinger A. M. A Thousand Days: John F. Kennedy in the White House.* — Boston; Cambridge, 1965. — P. 865.; *The Nassau Agreement. Statement on Nuclear Defence Systems.* December 21, 1962.

³⁰ *Horne A. Harold Macmillan. Volume II: 1957—1986.* — N. Y., 1991. — P. 443.

³¹ *Bohlen C. E. Witness to History 1929—1969.* — N. Y., 1973. — P. 530.

Британія мусить відмовитися від “особливих відносин” із США. Однак, для Лондона втрата привілейованих стосунків з Вашингтоном була зависокою ціною за членство в ЄЕС, тому він не мав намірів її платити.

Найвизначнішою подією в англо-американських “особливих відносинах” у період перебування при владі Дж. Кеннеді та Г. Макміллана, а також найважливішим досягненням у кар’єрі британського прем’єра було підписання у серпні 1963 р. Договору між США, Англією та СРСР про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою. Узгоджену роботу і взаєморозуміння з Кеннеді у цьому складному процесі переговорів з Радянським Союзом Макміллан з гордістю прирівняв до співпраці Ф. Рузвельта й У. Черчілля під час Другої світової війни³². На шляху до спільної мети Кеннеді і Макміллан разом могли подолати будь-яку перешкоду, однак реалії життя внесли корективи у хід історії. 18 жовтня британський прем’єр був змушений піти у відставку за станом здоров’я, а 22 листопада трагічно загинув американський президент. Як повідомляв посол Д. Брус із Лондона, такого трауру за іноземним громадянином, як за Дж. Кеннеді, у Британії ще не було³³. Дружба лідерів обох держав стала потужним стимулом до розвитку “особливих відносин” США і Великої Британії, однак їхнім наступникам не вдалося вибудувати такі тісні стосунки між собою, що безпосередньо позначилося на англо-американському партнерстві.

Після відставки Г. Макміллана прем’єр-міністром Великої Британії став міністр закордонних справ Алек Дуглас-Хьюм, кандидатура якого була бажаною у Вашингтоні. Д. Ормсбі-Гор повідомляв у Лондон, що будь-яке інше призначення на цю посаду могло негативно вплинути

³² *Horne A. Harold Macmillan. Volume II: 1957—1986. — N. Y., 1991. — P. 518.*

³³ *Schlesinger A. M. A Thousand Days: John F. Kennedy in the White House. — Boston; Cambridge, 1965. — P. 1028.*

на англо-американські стосунки. Складалося враження, що британський посол мав попередню розмову з американським президентом про найбільш прийнятну в контексті “особливих відносин” Англії і США кандидатуру на крісло прем’єра³⁴. Однак, перебування А. Дугласа-Хьюма при владі не залишило помітного сліду в історії англо-американського партнерства, оскільки було короткотривалим — лише 12 місяців. 16 жовтня 1964 р. до влади в Британії прийшли лейбористи на чолі з Гарольдом Вільсоном, здобувши мінімальну перевагу над консерваторами на парламентських виборах. Відносини Г. Вільсона і Ліндона Джонсона, який став президентом США після трагічної загибелі Дж. Кеннеді, не були такими близькими й сердечними, як між їхніми попередниками. Це безпосередньо позначалося на розвитку англо-американських стосунків, і Г. Макміллан із сумом спостерігав, як “особливі відносини” США і Великої Британії, завдяки його неймовірним зусиллям доведені до найглибшої співпраці на найвищому рівні, втрачають своє важливе значення в англо-американському партнерстві. Якщо Джонсон був вражений аристократичністю і професійними якостями Макміллана, то Вільсона він сприймав як пересічного політика, одного з багатьох, з якими йому доводилося мати справу.

Перший візит британського прем’єра до Вашингтона у грудні 1964 р. не став сприятливим підґрунтям для налагодження особистих стосунків між лідерами обох держав. Г. Вільсон відмовився підтримати політику американської адміністрації у Південному В’єтнамі з огляду на рішення, прийняті на Женевській конференції з питань відновлення миру в Індокитаї у 1954 р., і заявив, що Британія може виступити лише як посередник у врегулюванні конфлікту. Це було відчутним ударом

³⁴ *Horne A. Harold Macmillan. Volume II: 1957—1986. — N. Y., 1991. — P. 556—557.*

для зовнішньополітичного курсу президента Л. Джонсона, який як ніколи потребував підтримки союзників, оскільки не був до кінця впевнений у правильності своїх дій³⁵. Американська адміністрація намагалася утримати при владі у Південному В'єтнамі прозахідний уряд, не допустити поширення комуністичного впливу і перетворення країни на сателіта СРСР. Для боротьби з партизанами, які організували повстання проти південно-в'єтнамського уряду, підтримуваними Північним В'єтнамом, направляли американські війська. Коли Л. Джонсон у 1963 р. став президентом, у Південному В'єтнамі налічувалося 16 тис. американських радників, скерованих ще адміністрацією Дж. Кеннеді для посилення присутності США в регіоні. Коли ж термін перебування Джонсона при владі завершився у 1968 р., у в'єтнамських джунглях воювало 536 тис. американських солдатів³⁶. Однак, незважаючи на великі військові зусилля і фінансові видатки, Вашингтону не вдалося втримати свій вплив у регіоні. Британські правлячі кола бачили безперспективність в'єтнамської авантюри, тому Лондон не хотів обтяжувати себе жодними зобов'язаннями у цій справі.

Загалом, якщо не брати до уваги розходжень у позиціях щодо В'єтнаму, переговори у Вашингтоні виявилися успішними в контексті двосторонньої англо-американської співпраці як у політичній, економічній, так і у військовій сферах. Л. Джонсон погодився розглянути і проаналізувати пропозицію британського прем'єра про створення спільних Атлантичних ядерних сил у межах НАТО, що свідчило про зацікавленість обох сторін у продовженні плідного співробітництва в ядерній галузі. На цій зустрічі Г. Вільсон наголосив, що США і Велика Британія мають і завжди матимуть "близькі

---

³⁵ *Ball G. W. The Past Has Another Pattern. Memoirs. — N. Y., 1982. — P. 336.*

³⁶ *Caro R. A. The Path of Power. The Years of Lyndon Johnson. — N. Y., 1982. — P. XVII.*

стосунки”³⁷. Така свідомо заміна традиційної назви англо-американського партнерства пояснювалася намаганням британського прем’єра дати визначення цим відносинам, вилучаючи вплив на них суб’єктивного чинника. Позаяк особисті стосунки між Вільсоном і Джонсоном не склалися, “особливі відносини” США і Великої Британії перейшли у сферу суто міждержавної співпраці і стали “близькими” з огляду на тривалість та ефективність цієї співпраці. Отже, можна стверджувати, що “особливі відносини” — це не просто привілейовані стосунки двох держав, а поглиблення та активізація останніх завдяки взаємній особистій прихильності між їхніми лідерами. Цього, на жаль, бракувало Вільсону і Джонсону, однак тверезий політичний розрахунок підказував, що зберегти англо-американське партнерство необхідно.

Лейбористський уряд відразу проголосив курс на підтримку близьких відносин зі США, продовжуючи політику своїх попередників. Через тиждень після парламентських виборів міністр закордонних справ у кабінеті Г. Вільсона Гордон Уокер заявив, що британський уряд вважає відносини зі США вагомим опором своєї зовнішньої політики. “Підґрунтям нашого союзу зі Сполученими Штатами є те, що обидві наші країни — це держави, що мають інтереси в усьому світі, які хоч і різняться своїм обсягом, але у широкому сенсі збігаються”, — так британський міністр пояснював важливість англо-американського партнерства³⁸. У Вашингтоні також розуміли взаємовигідність і необхідність двосторонньої співпраці з Лондоном, на чому часто наголошував президент Л. Джонсон, однак відмова британців підтримати аме-

³⁷ *Wilson H. A Personal Record. The Labour Government 1964—1970. — Boston, 1971. — P. 50—51.*

³⁸ *Овинников Р. С. Хозяева английской политики. Финансовая олигархия и внешняя политика Англии после Суэца, 1957—1966 гг. — М., 1966. — С. 205.*

риканські війська у В'єтнамі спричинила певне охолодження у відносинах США та Англії. Позиції сторін вдалося врегулювати на переговорах Вільсона і Джонсона у Вашингтоні 15 квітня 1965 р. Сторони погодилися на певний поділ функцій: американська адміністрація продовжуватиме свою політику у В'єтнамі та наполягатиме на британській військовій присутності в регіоні і водночас повністю підтримає будь-які дії Лондона, спрямовані на ініціювання мирних переговорів між сторонами конфлікту³⁹. Це було підтверджено і на грудневій зустрічі лідерів обох держав у Вашингтоні. Американська адміністрація більше не чинила тиск на британських представників щодо надання допомоги у В'єтнамі, а Вільсон мав розв'язані руки для вибору оптимального шляху примирення ворогуючих сторін і переконання їх сісти за стіл переговорів.

У Вашингтоні Вільсон здобув беззастережну підтримку американської адміністрації стосовно своєї політики щодо Родезії, внутрішня ситуація в якій загострилася у листопаді 1965 р., коли уряд країни відмовився гарантувати права чорношкірої більшості населення, чого вимагав Лондон, і проголосив незалежність. Британський уряд заявив, що така акція була неправомочною і що незалежність Родезії буде визнано лише в разі забезпечення інтересів більшості населення країни. Лондон застосував економічні санкції до Родезії, це ж саме відразу здійснив і Вашингтон⁴⁰.

Сполучені Штати і Велика Британія залишалися найближчими союзниками, однак "особливість" англо-американських відносин так відверто не афішувалася, як за часів Дж. Кеннеді та Г. Макміллана. Продовжувалася ефективна співпраця в економічній та військово-ядерній

³⁹ *Wilson H. A Personal Record. The Labour Government 1964—1970.* — Boston, 1971. — P. 96.

⁴⁰ *The Cold War 1945—1991. Leaders and Other Important Figures in the United States and Western Europe / Ed. by B. Frankel.* — Detroit; Washington, D. C.; London, 1992. — Vol. 1. — P. 516.

галузях. У 1966—1968 рр., коли Британія переживала фінансову кризу, Вашингтон допомагав Лондону уникнути різкої девальвації фунта стерлінгів у межах спільно виробленої програми взаємної підтримки національних валют обох держав. Що стосується військово-ядерної галузі, то в Англії продовжувалося будівництво чотирьох підводних човнів (за угодою Кеннеді та Макміллана в Нассау 1962 р.), для яких були закуплені ракети “Поларіс”. До 1969 р. програма будівництва атомного підводного флоту Великої Британії була розширена⁴¹.

Загалом період перебування Л. Джонсона і Г. Вільсона при владі характеризувався певним застоєм і навіть спадом у розвитку “особливих відносин” США і Великої Британії. Це пояснювалося тим, що американська адміністрація була переважно зайнята веденням війни у В’єтнамі, яка у кінцевому підсумку не принесла їй жодних дивідендів, і мало уваги приділяла європейській політиці. Своєю чергою, спроби Вільсона у 1967 р. виступити миротворцем у В’єтнамській війні виявилися невдалими, як і намагання Британії здобути членство в ЄЕС. У листопаді цього ж року Франція вдруге використала право вето на заяву Лондона про вступ до європейської спільноти⁴².

З приходом до влади у США адміністрації Річарда Ніксона (1969—1974) Вашингтон став проводити більш активну, ніж при Л. Джонсоні, європейську політику, виступаючи за розширення ЄЕС і прийом Англії до Співтовариства. “Місце Британії в Європі, — заявив президент в одному з перших своїх виступів. — Європі потрібна Британія, а Британії потрібна Європа”⁴³. Пере-

⁴¹ *Перегудов С. П.* Антивоенное движение в Англии и лейбористская партия (1957—1968). — М., 1969. — С. 172.

⁴² *The Cold War 1945—1991. Leaders and Other Important Figures in the United States and Western Europe / Ed. by B. Frankel.* — Detroit; Washington, D. C.; London, 1992. — Vol. 1. — P. 516—517.

⁴³ *Лебедев А.* Очерки Британской внешней политики (60—80-е годы). — М., 1988. — С. 103.

буваючи у Лондоні наприкінці лютого 1969 р. в рамках восьмиденного робочого візиту в Європу, Р. Ніксон провів низку зустрічей з Г. Вільсоном, міністром закордонних справ М. Стюартом та іншими вищими посадовими особами Британії, під час яких обговорювалися проблеми здобуття Лондоном членства в ЄЕС, роль НАТО в системі європейської безпеки, відносини між Сходом і Заходом, а саме — необхідність розрядки у світі й початку переговорів з СРСР про обмеження стратегічних озброєнь⁴⁴. Вільсон висловив зацікавленість своєї країни у зміцненні англо-американського партнерства, чим поставив під сумнів твердження, яке у той час ставало пріоритетним серед правлячих кіл Вашингтона, що слід припинити “особливі відносини” з Британією з метою надати їй змогу приєднатися до ЄЕС. Прихильники цієї теорії вважали, що потрібно позбавити Англію привілейованого статусу у стосунках зі США, оскільки він заважає їй вступити до європейської спільноти. Однак, як писав у своїх спогадах відомий американський державний діяч і дипломат Г. Кіссінджер, це було нереально. Він підкреслював, що Сполучені Штати мають не так вже й багато друзів у світі, щоб нехтувати їхньою прихильністю. Потрібно не знижувати рівень відносин з Англією, а навпаки, розвивати стосунки з іншими країнами до такого ж рівня⁴⁵.

Р. Ніксон, на подив Г. Вільсона, неодноразово підкреслював у Лондоні, що відносини США і Великої Британії є “особливими”. І це було не просте повторювання традиційної назви англо-американських стосунків⁴⁶. Вирішальний вплив на переконання Ніксона у природній взаємопов’язаності інтересів Сполучених Штатів і Британії ще на початку його політичної кар’єри здійснив

⁴⁴ Овинников Р. С. Зигзаги внешней политики США. От Никсона до Рейгана. — М., 1986. — С. 51.

⁴⁵ Kissinger H. White House Years. — Boston, 1979. — P. 90—91.

⁴⁶ Wilson H. A Personal Record. The Labour Government 1964—1970. — Boston, 1971. — P. 619.

У. Черчілль. Саме завдяки йому, на думку президента, США вийшли на міжнародну арену і стали світовим лідером⁴⁷. Віру Ніксона в “особливі відносини” Америки і Британії, а також прагнення президента зміцнити й поглибити англо-американське партнерство продемонстрував такий епізод.

Навесні 1968 р. Г. Вільсон, зробивши ставку на перемогу демократичної партії та її кандидата Х'юберта Хемфрі на президентських виборах у США, що мали відбутися в листопаді, призначив Джона Фрімена — давнього друга Хемфрі — британським послом у Вашингтон. Фрімен, будучи прихильником лівого крила лейбористської партії і редактором тижневика “Нью Стейтсмен” (“New Statesman”) до цього призначення, у статті з приводу поразки президентської кампанії Р. Ніксона у штаті Каліфорнія, вітав американців, які не висловили довіри “людині без жодних принципів, за винятком прагнення пожертвувати всім задля кампанії Діка Ніксона”. Через сім місяців після призначення Фрімена послом у Вашингтон, з перемогою Ніксона на виборах виникла безпрецедентно складна і неприємна ситуація як для посла, так і для Вільсона. Відносини між керівниками обох держав украй напружилися, оскільки слова Фрімена тепер стали образою не лише гідності Ніксона, а й інституту президентства США. Проблему вдалося розв'язати на обіді, який давав британський прем'єр у своїй резиденції на честь Ніксона. Під кінець обіду американський президент, виголошуючи тост, підкреслив: “Кажуть, з'явився новий Ніксон. І цікавляться, чи змінився Фрімен. Я б хотів думати, що це все вже позаду. Зрештою, він — новий дипломат і я — новий державний діяч намагаємося зробити все задля миру у світі”⁴⁸. Усі присутні були вражені. Після цього місяя

⁴⁷ The Memoirs of Richard Nixon. — N. Y., 1978. — P. 462.

⁴⁸ Kissinger H. White House Years. — Boston, 1979. — P. 95.

Фрімена стала однією з найуспішніших у дипломатичних стосунках між США і Великою Британією.

Наприкінці січня 1970 р., перебуваючи з візитом у Вашингтоні, Вільсон отримав унікальну нагоду бути присутнім, разом з послом Фріменом, на засіданні Ради Національної Безпеки США. Ніксон, таким чином, відповів взаємністю Вільсонові, який запрошував його на засідання британського кабінету під час перебування в Лондоні. Запрошення як англійської, так і американської сторони мали історичний характер, оскільки жоден державний діяч будь-якої третьої сторони не був удостоєний високої честі брати участь у таких засіданнях, окрім поодинокого випадку з прем'єр-міністром Австралії Гарольдом Холтом, якого президент Л. Джонсон запросив на засідання РНБ за підтримку США у В'єтнамі⁴⁹.

У Вашингтоні Р. Ніксон підтвердив наміри підтримувати Англію в її бажанні увійти до "об'єднаної Європи". Президент зазначив, що в інтересах США мати сильну економічну, політичну і військову європейську спільноту з Британією у ній, незважаючи на ймовірні економічні труднощі для Америки, які спричинить вступ Лондона до ЄЕС⁵⁰. Однак, прагнення лідерів обох держав поглибити англо-американське партнерство і демонстрація лояльності один до одного не вилилися, на жаль, в особисту дружбу між ними, а без цього "особливі відносини" США і Великої Британії не мали повноцінного змісту і поступово переходили в ранг майже звичайних стосунків між союзниками.

Новий прем'єр-міністр Великої Британії Едвард Хіт, який прийшов до влади внаслідок перемоги консервативної партії на виборах у червні 1970 р., так і назвав

⁴⁹ *Wilson H. A Personal Record. The Labour Government 1964—1970. — Boston, 1971. — P. 755.*

⁵⁰ *Kissinger H. White House Years. — Boston, 1979. — P. 417—418.*

англо-американські відносини — “звичайними”, обмежуючи їх традиційними історичними аспектами. За визначенням прем'єра, стосунки США і Британії обумовлювалися, передусім, “спільністю історичної спадщини, мови, літератури, правових норм, масою професійних і сімейних зв'язків, тобто тим, що не може бути змінено урядом чи внаслідок зміни тих інститутів, до яких ми належимо як країни”⁵¹. Свідоме применшення ролі англо-американських відносин було вигідне Британії задля здобуття членства в ЄЕС, що показувала готовність уряду Хіта піти на це заради розвитку всебічного партнерства із західноєвропейськими державами. Досвід попередніх років засвідчив, що основною перешкодою для вступу Лондона до Європейського Економічного співтовариства були “особливі відносини” з Вашингтоном, тому прем'єр відверто відмовлявся від привілейованого ставлення до своєї держави з боку США. Е. Хіт поводився більш незалежно зі Сполученими Штатами, ніж попередній лейбористський уряд на чолі з Г. Вільсоном, але це не викликало занепокоєння в Білому домі, оскільки адміністрація Р. Ніксона тоді намагалася налагодити стосунки із Західною Європою, які були підірвані американською авантюрою у В'єтнамі, і старанно демонструвала “однакове” ставлення до своїх союзників по НАТО⁵². Ніксон розумів позицію Великої Британії, а так як Вашингтон хотів бачити Лондон повноправним членом ЄЕС, то можна було погодитися на тимчасовий відхід від англо-американського “особливого партнерства”. Поза сумнівами, це був вдалий політичний маневр.

Однак, глибока переконаність Е. Хіта в тому, що майбутнє його країни пов'язане з Європою і що Британія має стати членом ЄЕС не суто з розрахунку, а з усвідом-

⁵¹ Колосов Г. В. Военно-политический курс Англии в Европе. — М., 1984. — С. 41.

⁵² Лебедев А. Очерки Британской внешней политики (60—80-е годы). — М., 1988. — С. 105.

лення власної приналежності до континенту, зашкодила налагодженню близьких особистих стосунків між англійським прем'єром та американським президентом, на що сподівався Р. Ніксон. Як зазначав Г. Кіссінджер у своїх спогадах, серед усіх британських повоєнних лідерів Хіт був найменше емоційно пов'язаний зі США. Для нього перше місце посідала Європа, а не Америка, яку він вважав просто дружньою державою. Парадоксальність ситуації полягала ще й у тому, що Ніксон, не довіряючи Вільсонові, мав з ним ближчі стосунки, ніж з Хітом, якого глибоко поважав⁵³. Таким чином, можна говорити про кризу “особливих відносин” США і Великої Британії — сторони публічно від них відмовилися, а також не було налагоджено особистих дружніх стосунків між лідерами обох держав, які могли зберегти елемент англо-американських “особливих відносин” на майбутнє. І хоча ніякої ворожості між Вашингтоном і Лондоном не спостерігалось, а їхня співпраця продовжувалася у повному обсязі, ці міждержавні стосунки вже не були “особливими”, на чому наголошували обидві сторони. Сполучені Штати і Британія свідомо і за власним бажанням перейшли на рівень “звичайних” відносин, і залишалось чекати, як довго цей рівень задовольнить обидві держави. Однак, як показали подальші події, криза “особливих відносин” і їх заперечення були радше показними, ніж справжніми.

Лондон проводив свій зовнішньополітичний курс у контексті зближення з ЄЕС, чим і пояснюються певні розходження в англійській та американській позиціях щодо деяких проблем міжнародного життя. Наприклад, суперечки між Сполученими Штатами і Британією виникли під час арабо-ізраїльського конфлікту, коли міністр закордонних справ у консервативному уряді Е. Хіта А. Дуглас-Хьюм, здійснюючи поїздку в арабські країни

⁵³ Kissinger H. White House Years. — Boston, 1979. — P. 933—934.

у 1971 р., публічно висловився за виведення ізраїльських військ з окупованих арабських територій, а США, як відомо, традиційно підтримували Ізраїль⁵⁴. В індопакистанському конфлікті (1971) Сполучені Штати підтримали Пакистан, а Британія зайняла нейтральну позицію щодо своїх домініонів і членів Співдружності, чим також продемонструвала незалежний від Вашингтона зовнішньополітичний курс. У випадках, коли виникали суперечки з фінансових та економічних питань між США і країнами-членами ЄЕС, Англія ставала на бік останніх, показуючи свою прихильність до Європи⁵⁵.

Проте, такі дії британського уряду не могли зашкодити ефективній і взаємовигідній англо-американській співпраці, що зародилася під час Другої світової війни. Зокрема, на переговорах між Р. Ніксоном і Е. Хітом у Вашингтоні у грудні 1970 р., присвячених питанням військового співробітництва, сторони узгодили свої позиції щодо військових зобов'язань у районі "на схід від Суецу", в тому числі у Перській затоці, зійшлися у думках стосовно стратегічного значення для обох держав Африки і басейну Індійського океану, а також оголосили про плани будівництва на острові Дієго-Гарсія (Індійський океан) англо-американської військово-морської бази і центру зв'язку⁵⁶. Ніксон запевнив Хіта, що Сполучені Штати не скорочуватимуть свої війська, дислоковані в Європі, і збережуть там свою військову могутність. Варто зазначити, що витрати Вашингтона на утримання військ США в Західній Європі сягали приблизно 1 млрд доларів за 1971 р., з яких 550 млн витрачалось на війська, розташовані в Німеччині, і 125 млн — на війська у Британії⁵⁷.

⁵⁴ Международные отношения в Западной Европе / Под ред. Д. Е. Мельникова. — М., 1974. — С. 216.

⁵⁵ Лебедев А. Очерки Британской внешней политики (60—80-е годы). — М., 1988. — С. 106.

⁵⁶ Дипломатический словарь: В 3 т. — М., 1984. — Т. 1. — С. 28.

⁵⁷ Newhouse J. U. S. Troops in Europe. Issues, Costs, and Choices. — Washington, D. C., 1971. — P. 110—111.

На зустрічі Р. Ніксона і Е. Хіта на Бермудах у грудні 1971 р. обговорювалися питання економічної співпраці й аналізувалися можливі негативні наслідки вступу Британії до ЄЕС для англо-американського партнерства. У Сполучених Штатах розуміли, що після приєднання Англії до Співтовариства їхні економічні відносини зі своїм традиційним союзником отримають сильного конкурента в особі “об’єднаної Європи”, оскільки тоді пріоритетним напрямом економічної політики Лондона стане європейський, а не атлантичний. Хіт висловлював свої ідеї щодо оптимальної процедури здійснення англо-американської співпраці. Спершу британська економічна політика буде узгоджуватися з європейською, а потім — координуватися з американською⁵⁸. “Особливі відносини” США і Великої Британії, побудовані на попередніх консультаціях Вашингтона і Лондона щодо діяльності урядів обох держав, спочатку були замінені на “звичайні”, а тепер зазнали ще однієї важливої модифікації. Для Британії відносини з Європою виходили на перше місце.

Кабінет Е. Хіта твердо дотримувався свого зовнішньополітичного курсу, продиктованого процесом “європеїзації”, тобто зближенням із західноєвропейськими державами. Це розуміли у Вашингтоні й сподівалися, що така діяльність Лондона принесе більші політичні дивіденди Сполученим Штатам і Великій Британії, ніж економічні втрати. Слід зазначити, що США відпустили від себе вірного союзника, маючи на меті здобути за допомогою Лондона прихильність країн-членів ЄЕС. Престиж Вашингтона на міжнародній арені було підірвано війною у В’єтнамі і він потребував підтримки західних держав, як ніколи. Політика в’єтнамізації війни, що почала здійснюватися в межах “доктрини Ніксона”, не виправдала себе. Доктрина була проголошена у виступі

⁵⁸ *Kissinger H. White House Years.* — Boston, 1979. — P. 964.

президента на острові Гуам (Філіппінське море) 25 липня 1969 р. і втілювала першочергове завдання американської адміністрації — зменшити ризик безпосереднього втручання США у збройні конфлікти в різних географічних регіонах, особливо у ті, які загрожують зіткненням з СРСР. Наголошувалося також, що Сполучені Штати “братимуть участь в обороні і розвитку” своїх союзників, але Америка не може взяти на себе в повному обсязі оборону “вільних держав”⁵⁹.

З огляду на це, Р. Ніксон почав виведення американських військ з Південного В’єтнаму, що суттєво послабило позиції останнього у боротьбі проти Північного В’єтнаму. Якщо у 1968 р. у регіоні налічувалося понад півмільйона американських військових, то до вересня 1972 р. їх залишилося 39 тис., і ті були виведені з В’єтнаму наступного року. У 1973 р. Ніксонові врешті вдалося переконати ворогуючі сторони сісти за стіл переговорів, у результаті чого було підписано угоду про припинення війни у В’єтнамі. Однак, через два роки після цього в’єтнамські комуністи підкорили Південний В’єтнам і країна повністю перейшла до прорадянського табору. До 1976 р. В’єтнам, будучи життєво важливою сферою впливу для США у 60-х рр., втратив своє значення⁶⁰. Таким чином, політика Вашингтона у В’єтнамі завершилася повним провалом.

Крім цього, під час перебування Р. Ніксона при владі Сполучені Штати втратили статус абсолютного світового лідера і перейшли в ранг найпотужніших світових гравців. На початку 70-х рр. три опори, на яких США будували свою повоєнну гегемонію, раптом похитнулися. Вашингтон втратив першість у ядерній галузі, коли

⁵⁹ *Дмитриев Б. Д.* Внешнеполитические доктрины США. — М., 1972. — С. 14—15.

⁶⁰ *Ambrose S. E.* The Presidency and Foreign Policy. — Senior Seminar in International Relations. A Foreign Affairs Custom Anthology. — N. Y., 1996. — P. 26.

Москва досягла приблизного ядерного паритету, хоча все ще відставала за кількістю стратегічних боеголовок. Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК) відібрала у США лідерство у світовій нафтовій індустрії, а також унаслідок переходу Вашингтона на режим вільних валютних курсів, що не підтримувалися доларовим стандартом, світовою валютною системою стали керувати закони ринку, а не американські вищі посадові особи, як це було раніше⁶¹. З огляду на це, адміністрація Ніксона проводила політику на зміцнення позицій США на міжнародній арені, демонструючи прагнення до рівноправного партнерства з країнами Західної Європи, зокрема й з Британією. Це є ще одним доказом того, що штучна відмова від англо-американських “особливих відносин” була взаємовигідним політичним маневром для обох сторін.

Цілеспрямований курс Е. Хіта на зближення з Європою приніс позитивні результати. У 1973 р. його країна врешті стала повноправним членом Європейського Економічного Співтовариства, а після повернення наступного року до влади у Британії лейбористського уряду на чолі з Г. Вільсоном “особливі відносини” Лондона і Вашингтона були відновлені у попередньому обсязі. На той час для Англії практично відпала необхідність у віддаленні від США для демонстрації прихильності до Європи. Позиція лейбористів щодо питання про відносини зі Сполученими Штатами була чітко викладена у зовнішньополітичній заяві нового уряду в березні 1974 р. Міністр закордонних справ Джеймс Каллаген, виступаючи у парламенті, зазначав, що Англія рішуче відкидає такий шлях зміцнення європейської спільноти, який проходив би через конфронтацію з Америкою, і виступає за залучення Вашингтона до участі — разом

---

⁶¹ *Maynes C. W. Coping with the '90s // Foreign Policy. — № 74. — 1989. — Spring. — P. 43—44.*

з країнами-членами ЄЕС — у розв'язанні тих питань, які мають значення для всієї атлантичної спільноти⁶².

“Особливі відносини” між США і Великою Британією здійснювалися, незважаючи на тимчасову відмову від них Р. Ніксона і Е. Хіта, їх не могли перекреслити декларативні заяви лідерів обох держав. Яскравим прикладом цього був лист Г. Макміллана до Р. Ніксона у травні 1973 р. У період ескалації Уотергейтського скандалу колишній британський прем'єр-міністр у своєму посланні висловлював підтримку американському президентові й зазначав, що “неприємності скоро залишаться позаду і Ви зможете знову взятися з ентузіазмом за справу сприяння миру і процвітання у світі, в яку Ви вже зробили такий значний внесок”⁶³. Однак, як відомо, Уотергейтський скандал набув таких масштабів, що Ніксон був змушений подати у відставку. Вперше в історії американський президент залишив посаду через загрозу імпідменту. У серпні 1974 р. президентом США став віцепрезидент Джеральд Форд, який у виступі на телебаченні 8 вересня оголосив, що згідно з наданими йому повноваженнями за пунктом 2 статті 2 Конституції Сполучених Штатів Америки⁶⁴, з Річарда Ніксона повністю знімаються всі обвинувачення у правопорушеннях проти США, які він, Р. Ніксон, вчинив, міг вчинити чи брати участь у їх здійсненні з 20 січня 1969 по 9 серпня 1974 р.⁶⁵. Цим Дж. Форд намагався захистити не стільки Ніксона, скільки інститут президентства США,

⁶² Лебедев А. Очерки Британской внешней политики (60—80-е годы). — М., 1988. — С. 107.

⁶³ The Memoirs of Richard Nixon. — Vol. 2. — P. 396.

⁶⁴ Пункт 2 статті 2 Конституції США говорить, що “Президент...уповноважений відтермінувати виконання (смертного) вироку та оголошувати амністію у справах правопорушень проти Сполучених Штатів, крім справ імпідменту” [The Constitution of the United States. — <http://www.law.cornell.edu/constitution/constitution.overview.html>].

⁶⁵ TerHorst J. F. Gerald Ford and the Future of the Presidency. — N. Y., 1974. — P. 231.

однак саме цей крок вважається основною причиною його поразки на президентських виборах 1976 р.⁶⁶.

Упродовж короткотривалого перебування Дж. Форда при владі (1974—1976) “особливі відносини” США і Великої Британії почали розвиватися з новою силою, регулярно проводилися конфіденційні консультації з важливих зовнішньополітичних проблем між Дж. Фордом і Г. Вільсоном. Зміцнення англо-американських стосунків у цей період підтверджує те, що так вдало ще у 1944 р. сформулював У. Черчілль: опинившись перед необхідністю вибирати між Європою та Америкою, Лондон незмінно рівняється на заокеанського партнера⁶⁷. Британія стала членом ЄЕС, не втративши привілейованих відносин зі США. Тепер англійські правлячі кола могли забезпечувати національні інтереси держави, користуючись вигодами як тіснішої співпраці з “об’єднаною Європою”, так і традиційного партнерства з Вашингтоном. Загалом, з другої половини 70-х рр. ХХ ст. відносини між Великою Британією і Сполученими Штатами перебували у стані нового підйому. Наприкінці 1975 р. Дж. Каллаген заявив у парламенті, що Британії належить роль “будівельника мосту” між Західною Європою і США⁶⁸. Цю лінію англійський уряд послідовно втілював у життя. Між країнами залишалось чимало протиріч, однак при всіх розбіжностях правлячі кола Британії незмінно намагалися заручитися підтримкою свого сильного партнера з метою забезпечити власні інтереси й відвернути такі дії США, які могли б зашкодити цим інтересам. Англія була опорою американської адміністрації в європейських справах, а Сполучені Штати

⁶⁶ *Shogan R.* Promises to Keep. Carter's First Hundred Days. — N. Y., 1977. — P. 100.

⁶⁷ *Schlesinger A. M.* A Thousand Days: John F. Kennedy in the White House. — Boston; Cambridge, 1965. — P. 868.

⁶⁸ *Лебедев А.* Очерки Британской внешней политики (60—80-е годы). — М., 1988. — С. 110.

були орієнтиром для Англії у здійсненні зовнішньої і військової політики.

Новий президент США Джиммі Картер (1977—1980) критикував адміністрацію Р. Ніксона за зумисну відмову від традиційних зв'язків Вашингтона з природним союзником Америки і підтвердив наявність “особливих відносин” з Лондоном⁶⁹. У цей період спостерігається посилення зацікавленості Англії у розвитку двосторонніх відносин зі США, що пояснювалося певним розчаруванням частини британських правлячих кіл у членстві в ЄС. Лейбористський уряд на чолі з наступником Г. Вільсона Дж. Каллагеном (1976—1979) дійшов висновку, що економічна стабілізація в країні може бути досягнута лише в тісній координації з Вашингтоном. Своєю чергою, Сполучені Штати Америки схвалювали активізацію атлантичного напрямку зовнішньої політики Великої Британії і повністю підтримували заклик Лондона до американо-західно-європейського об'єднання і співпраці не лише у військовій, а й у торговельній та валютно-фінансовій сферах. Президент Дж. Картер, підкреслюючи значення “особливих відносин” Вашингтона і Лондона, називав Англію “історичною і політичною батьківщиною” для американців, “найближчим союзником і другом”, країною, яка має зі США такі торговельні угоди та угоди про безпеку, яких вони не мають з жодною іншою державою⁷⁰.

У 1974 р. лідером консервативної партії і британської опозиції стала Маргарет Тетчер, основною метою якої було зміцнення зв'язків зі Сполученими Штатами для посилення власних позицій на майбутніх парламентських виборах. Під час двох візитів до Вашингтона восени 1975 р. вона намагалася показати своїй країні

⁶⁹ *Wooten J. Dasher: The Roots and the Rising of Jimmy Carter.* — N. Y., 1978. — P. 324.

⁷⁰ *Воронцов Г. А. США и Западная Европа: новый этап отношений.* — М., 1978. — С. 232.

і “старшому партнерові”, що для неї відносини з Америкою справді є “особливими” і що Англія — найнадійніший союзник США в Європі. М. Тетчер запевняла Дж. Картера не лише у власних проамериканських симпатіях, а й у тому, що консерватори — це майбутнє Британії і що Сполучені Штати можуть цілком на них покладатися⁷¹. Прийоми американського президента — глави держави на честь лідера британської опозиції — навіть не глави уряду свідчили про особливий статус Лондона у відносинах з Вашингтоном, а також про те, що шанси Тетчер на виборах високо оцінюються серед американських правлячих кіл. Варто зазначити, що, на відміну від Тетчер, Білий дім водночас відмовив лідерові соціалістичної партії Франції Франсуа Міттерану у зустрічі з президентом, мотивуючи це тим, що такі прийоми влаштовуються лише для глав держав⁷².

У 1979 р. консерватори прийшли до влади і М. Тетчер сформувала кабінет. Міністром закордонних справ було призначено лорда Каррінгтона, зовнішньополітичні погляди якого дещо відрізнялися від поглядів прем'єра. Якщо для Тетчер першочерговим завданням було зміцнення взаємовідносин зі США, то міністр закордонних справ більшу увагу приділяв ролі Британії в європейській спільноті. Лорд Каррінгтон виступав за поглиблення процесу інтеграції західних держав, зазначаючи, що “чим вагомішим буде голос Західної Європи у світових справах, тим надійніше будуть забезпечені власні інтереси Великої Британії”. Міністр закордонних справ вважав, що саме ЄЕС зі зміцненими позиціями стане “цінним партнером Сполучених Штатів”⁷³. Це спричиняло

⁷¹ Попов В. И. Маргарет Тетчер: человек и политик (взгляд российского дипломата). — М., 2000. — С. 91.

⁷² Wapshott N., Brock G. Thatcher. The Major New Biography. — London, 1983. — P. 158.

⁷³ Политический портрет П. Каррингтона: Науч.-аналит. обзор. АН СССР (Ин-т науч. информации по общественным наукам). — М., 1988. — С. 14—15.

деякі труднощі у поєднанні курсу Форін офіс і політики Тетчер, яка публічно наголошувала на “особливих відносинах” між Англією та США. Однак, спроби прем’єра налагодити близькі особисті стосунки з американським президентом не мали успіху. Дж. Картер сподівався на перемогу Дж. Каллагана на виборах 1979 р., оскільки віддавав перевагу відносинам саме з ним⁷⁴.

Сполучені Штати і Британія продовжували співпрацю у військовій та ядерній галузях, що полягала у спільній розробці нових видів зброї, взаємних поставках військової техніки і спорядження, узгодженні дій союзників у стратегічно важливих регіонах світу (Перська затока, території “на схід від Суецу”, зона Індійського океану), використанні військових баз один одного для дислокації своїх збройних сил. На зустрічі Дж. Картера і М. Тетчер у Вашингтоні наприкінці грудня 1979 р. британський прем’єр підтвердила підтримку плану НАТО про розміщення в Західній Європі, зокрема й на території Великої Британії, американських ракет середнього радіуса дії “Першинг II” (“Pershing II”) і крилатих ракет⁷⁵. У липні 1980 р. Картер і Тетчер уклали офіційну угоду у вигляді обміну листами, за якою Сполучені Штати зобов’язувалися постачати для атомних підводних човнів Британії нові ракети “Трайдент I” (“Trident I”) замість ракет “Поларіс”⁷⁶. Лідери обох держав створили всі умови для подальшого поглиблення англо-американського партнерства. Новий виток процесу зближення у відносинах Америки і Британії привів до повної взаємодії і співпраці обох держав у всіх життєво важливих сферах у наступні роки. Незважаючи на деякі непорозуміння у стосунках між США і Великою Британією,

⁷⁴ *Wapshott N., Brock G. Thatcher. The Major New Biography.* — London, 1983. — P. 158.

⁷⁵ *Дипломатический словарь: В 3 т.* — М., 1984. — Т. 1. — С. 28.

⁷⁶ *Трухановский В. Г. Английское ядерное оружие. Истор.-полит. аспект.* — М., 1985. — С. 182.

спричинені вступом останньої до ЄЕС, Вашингтон і Лондон продовжували орієнтуватися на взаємовигідний “особливий” союз.

3.2. Розквіт англо-американського партнерства в період кризи світової комуністичної системи

80-ті рр. ХХ ст. внесли чимало нових елементів у подальший розвиток привілейованого характеру англо-американських відносин. Можна без перебільшення говорити про період їх розквіту, якому великою мірою сприяв прихід до влади у США Рональда Рейгана (1981—1988). Між американським президентом і британським прем'єром одразу склалися тісні ідейні та політичні стосунки, яких, можливо, не було в їхніх попередників або вони не так відверто це афішували. Р. Рейгана і М. Тетчер об'єднували глибокий антикомунізм, спільна відданість концепції монетаризму, подібні погляди на роль ядерної зброї і двосторонньої співпраці у військово-ядерній галузі у забезпеченні національної безпеки обох держав, політична взаємовигідність партнерства, а також суб'єктивні чинники, передусім особисті симпатії між президентом і прем'єром.

Перша зустріч Рейгана і Тетчер відбулася у Лондоні 1975 р., коли Рейган ще був губернатором штату Каліфорнія, а Тетчер — лідером консервативної партії. Пізніше американський президент у своїй автобіографії згадував: “Привітна, жіночна, приємна і розумна, вона (Тетчер. — С. П.) сподобалась мені відразу, і з наших перших слів стало очевидно, що ми були спорідненими душами у питаннях реформування уряду і розширення економічних свобод”⁷⁷. Зі свого боку Тетчер уже тоді

⁷⁷ Reagan R. An American Life. The Autobiography. — N. Y., 1990. — P. 204.

зрозуміла, що можливості Рейгана не вичерпувалися посадою губернатора. І коли вона стала прем'єром і Рейган приїхав до Лондона, Тетчер прийняла його і мала з ним довгу розмову, не передбачену протоколом, під час якої з'ясувалося, що обидва політики розуміють одне одного з півслова і мають подібні погляди як щодо міжнародних, так і щодо внутрішньодержавних питань. Відкрита прихильність Тетчер до США, побудована на твердому переконанні прем'єра у традиційній історичній близькості британського народу й уряду до Сполучених Штатів, почала виявлятися з новим ентузіазмом після перемоги Рейгана на президентських виборах⁷⁸. Коли нова адміністрація у США прийшла до влади, британський прем'єр перша з іноземних лідерів здійснила візит у Вашингтон (лютий 1981). Зустріч лідерів обох держав підтвердила, що їхня оцінка світових подій та аналіз міжнародних відносин майже не відрізняються. Президент заявив, що Сполучені Штати і Британія будуть пліч-о-пліч стояти у справі “захисту свободи”, а Тетчер додала, що перша мета обох держав — захист власної свободи, а друга — розширення її меж для інших країн⁷⁹.

Хоча Р. Рейган став найстаршим в історії США президентом (через два тижні після інавгурації йому виповнилося сімдесят років), це не завадило йому розпочати реформування уряду і внести докорінні зміни у процес формування зовнішньої і внутрішньої політики держави. Рейган, сповнений рішучості відновити престиж Сполучених Штатів Америки на міжнародній арені, втрачений через В'єтнамську війну, був переконаний, що це можна здійснити, лише посиливши президентську владу в державі. Його попередники Дж. Форд і Дж. Кар-

⁷⁸ Sharp P. *Thatcher's Diplomacy. The Revival of British Foreign Policy.* — London, 1997. — P. 104.

⁷⁹ Попов В. И. Маргарет Тетчер: человек и политик (взгляд российского дипломата). — М., 2000. — С. 149.

тер не змогли підняти країну до її попередніх провідних позицій у світі через обмеження свободи їхніх дій у зовнішній політиці з боку конгресу. Наприклад, намагання Форда у 1975—1976 рр. підтримати Національний союз за повну незалежність Анголи (УНІТА) у боротьбі за владу в країні проти Руху за визволення Анголи (МПЛА), якому допомагали кубинські війська за погодженням з СРСР, були заблоковані конгресом. Картер не зміг надати матеріально-технічну підтримку Пакистану в його тривалому конфлікті з Індією через незгоду конгресу⁸⁰. Таке послаблення президентської влади робило Вашингтон вразливим на міжнародній арені, що було вигідно Москві.

Р. Рейган намагався досягти розширення президентських повноважень та обмеження впливу конгресу у зовнішній політиці, а також модернізувати процес формування внутрішньо- і зовнішньополітичного курсів держави і звести до мінімуму бюрократію в уряді. У цьому його беззастережно підтримувала М. Тетчер. Лідери США і Великої Британії мали подібні погляди на керування державою, їхні реформи в економічній та соціальній галузях, і, насамперед, у сфері державного управління були багато в чому співзвучними⁸¹. Такої спільності думок щодо ведення як внутрішньої, так і зовнішньої політики між керівниками двох держав ще не було. А якщо взяти до уваги, що між Вашингтоном і Лондоном традиційно існували “незвичайні” відносини, то можна зрозуміти, як “особливі” англо-американські стосунки досягли вершини свого розвитку.

У повному обсязі “особливий” характер відносин між США і Великою Британією виявився у період англо-аргентинського конфлікту через Фолклендські (Мальвінські)

⁸⁰ *Evans R., Novak R. D. The Reagan Revolution. — N. Y., 1981. — P. 157.*

⁸¹ *Savoie D. J. Thatcher, Reagan, Mulroney: in Search of a New Bureaucracy. — Toronto, 1994. — P. 319.*

острови. Суперечка за суверенні права над островами простежується ще з XVIII ст., коли великі колоніальні держави Англія та Іспанія змагалися за першість у Західній півкулі. З 1833 р. Лондон став наполягати, що острови належать Британії, оскільки, як з'ясувалося, більшість їхнього населення становили нащадки англійських колоністів. Однак Аргентина відмовлялася визнавати британські претензії, стверджуючи, що право на острови вона успадкувала від Іспанії. Питання Фолклендів залишалося відкритим більш ніж століття, оскільки вони не мали ні важливого стратегічного значення, ні економічних вигод як для Англії, так і для Аргентини. У середині 1960-х рр. аргентинський уряд посилив свої претензії щодо островів, яким було надано іспанську назву Мальвіни (*Las Malvinas*), унаслідок чого кілька років між Буенос-Айресом і Лондоном точилися безплідні дипломатичні суперечки⁸². У лютому 1982 р. військова хунта, що була при владі в Аргентині, відмовилася продовжувати переговори з англійським урядом і наприкінці березня здійснила висадку своїх морських піхотинців на острові Південна Джорджія — британському володінні, розташованому за 200 миль на схід від Фолклендів. Водночас, за даними американської розвідки, Вашингтону і Лондону стало відомо, що Буенос-Айрес готується до захоплення Фолклендів. Слід зазначити, що на початку року ніхто в Британії не приділяв великої уваги віддаленим на 6700 миль від Лондона островам, які тепер стали серйозною проблемою уряду М. Тетчер. На засіданні кабінету, скликаного для розгляду подій у Південній Атлантиці, прем'єр заявила, що уникнути конфронтації з Аргентиною можна лише за умови, якщо Вашингтон змусить Буенос-Айрес припинити військові приготування⁸³.

⁸² *Schieffer B., Gates G. P. The Acting President.* — N. Y., 1989. — P. 132.

⁸³ *Wapshott N., Brock G. Thatcher. The Major New Biography.* — London, 1983. — P. 236.

Після висадки аргентинців на острові Південна Джорджія М. Тетчер зателефонувала Р. Рейгану з проханням вплинути на аргентинського президента Леопольдо Галтієрі не продовжувати інтервенцію і передати йому, що Британія застосує всі необхідні сили, щоб утримати свою колонію⁸⁴. Однак, Рейганові не вдалося переконати Галтієрі. На початку квітня аргентинські війська захопили Фолкленди, а Лондон у відповідь направив свій флот у Південну Атлантику. Виникла серйозна загроза війни й обидві сторони звернулися по допомогу до США. Сполучені Штати опинилися у складній дипломатичній ситуації, оскільки Англія та Аргентина були їхніми союзниками. Звичайно, Британія вважалася традиційним і найближчим союзником, а англо-американське партнерство серед правлячих кіл Вашингтона розглядалося як основа зовнішньої політики США. Водночас Міжамериканський договір про взаємну допомогу 1947 р. (пакт Ріо-де-Жанейро), що передбачав спільні дії держав-учасниць на випадок агресії чи виникнення ситуації, яка б загрожувала миру у Західній півкулі, пов'язував Сполучені Штати союзницькими зобов'язаннями з Аргентиною. Найкращим рішенням для Вашингтона було якомога швидше врегулювати конфлікт. Цю місію взяв на себе держсекретар США Александр Хейг, який з 7 квітня впродовж трьох тижнів здійснював функції посередника між Лондоном і Буенос-Айресом⁸⁵. Однак, Хейгові не вдалося схилити ворогуючі сторони сісти за стіл переговорів. З самого початку його місія була пробританською, оскільки держсекретар поділяв точку зору англійських правлячих кіл. Хейг не зміг переконати Галтієрі відмовитися від претензій на суверенні права над островами, і навіть коли він відверто заявив аргентинським представникам, що

⁸⁴ *Reagan R. An American Life. The Autobiography.* — N. Y., 1990. — P. 358.

⁸⁵ *Schieffer B., Gates G. P. The Acting President.* — N. Y., 1989. — P. 133.

США не підтримують їхніх вимог, вони не змінили свою позицію⁸⁶.

Розгорілася повномасштабна війна на морі і в повітрі за Фолклендські острови. Сполучені Штати Америки відкрито стали на бік Великої Британії. Якщо досі вони замовчували свою позицію з огляду на союзницькі зобов'язання перед Аргентиною, то тепер, коли Буенос-Айрес відхилив усі пропозиції мирного врегулювання конфлікту, було оголошено про повну підтримку Англії. За словами Р. Рейгана, “особливі відносини” США та Британії не дозволяли Вашингтону залишатися нейтральним у Фолклендській війні. Як писав президент в автобіографії, “ми були вірними союзниками Великої Британії і підтримували її право захищати свою колонію”⁸⁷. “Особливі відносини” Сполучених Штатів з Британією виявилися вагомішими, ніж офіційні, закріплені в міжамериканських договорах, зобов'язання США перед країнами Південної Америки. Вашингтон надавав Лондону всю розвідувальну інформацію про ситуацію в Південній Атлантиці, отримувану за допомогою американських супутників, один з яких британці використовували для забезпечення постійного зв'язку між своїм генеральним штабом і кораблями в зоні військових дій. США дозволили Англії користуватися своєю військовою базою на острові Вознесіння, що на півдорозі від Британських до Фолклендських островів; англійський флот одержував американське паливо, озброєння і боєприпаси⁸⁸.

21 травня після інтенсивного артилерійського обстрілу з моря і бомбардування аргентинських позицій з повітря на Фолклендські острови одночасно в різних пунктах здійснили висадку загони англійського десанту, за-

---

⁸⁶ Попов В. И. Маргарет Тетчер: человек и политик (взгляд российского дипломата). — М., 2000. — С. 183.

⁸⁷ Reagan R. An American Life. The Autobiography. — N. Y., 1990. — P. 357—358.

⁸⁸ Лебедев А. Очерки Британской внешней политики (60—80-е годы). — М., 1988. — С. 112.

в'язалися бої з аргентинськими військами, які були припинені 15 червня. Переважаючі британські сили перемогли аргентинців, Л. Гальтієрі був усунений від влади, а наступного року у результаті демократичних виборів президентом Аргентини став Рауль Альфонсін. За допомогою США Великій Британії вдалося відновити контроль над Фолклендами. Це зміцнило англо-американські відносини і ще раз довело вагомість “особливих відносин” між країнами. Вдячність Англії Сполученим Штатам не мала меж — завдяки їхній підтримці Лондон виграв швидко і дуже важливу для себе війну без важких втрат. Серед британських правлячих кіл посилювалися проамериканські настрої, більшість політиків і державних діячів говорила про остаточне усунення напруження у відносинах США і Великої Британії, спричинене діями Д. Ейзенхауера під час Суецької кризи⁸⁹.

Перемога у війні значно зміцнила авторитет М. Тетчер і позиції консервативної партії в країні. Опитування, що проводилося серед британського населення через тиждень після припинення військових дій на Фолклендах, показало, що 48 % британців підтримують консерваторів. Це виявилось на 3 % вище тієї підтримки, яку здобула партія у 1979 р. під час виборів⁹⁰. Важливою подією для М. Тетчер став візит Р. Рейгана до Лондона влітку 1982 р. Прихильність американського президента і міцна дружба з ним сприяли підвищенню популярності британського прем'єра як усередині країни, так і в Європі. І якщо у відносинах з Рейганом Тетчер діяла активніше, намагаючись зробити їхні стосунки “особливими”, то американський президент на це погоджувався, що влаштовувало британського прем'єра. Тетчер розуміла, що привілейовані відносини зі США надзвичайно важливі й потрібні для Англії, а їхній характер

⁸⁹ *Ambrose S. E. Rise to Globalism. American Foreign Policy Since 1938.* — N. Y., 1991. — P. 327—328.

⁹⁰ *Wapshott N., Brock G. Thatcher. The Major New Biography.* — London, 1983. — P. 251.

багато в чому залежав від особистих стосунків між обома лідерами. Тому дружбу з Рейганом британський прем'єр поставила на перше місце, на чому не забувала наголошувати. Коментуючи результати візиту американського президента, колишній прем'єр-міністр Великої Британії Дж. Каллаген зазначав, що в економічних питаннях між Рейганом і Тетчер можуть бути розходження в думках, у політичних питаннях це близнюки, а в питанні відносин Схід — Захід вони вдало доповнюють одне одного⁹¹. Рейган писав у щоденниках, що зустрічі з Тетчер завжди були особливими подіями для нього, і називав британського прем'єра надійним союзником. “Маргарет була навіть більше, ніж союзником, — вона була другом”⁹².

Розчарування Англії в її тісних зв'язках зі Сполученими Штатами приніс 1983 р., коли Вашингтон здійснив збройну інтервенцію на Гренаду. Острівна держава в Карибському морі була для адміністрації США найкращою нагодою здобути символічну перемогу над СРСР та його сателітами, зміцнити свій престиж і задовольнити потребу американської громадськості у переконаності в могутності та успішності її країни⁹³. Гренада була англійською колонією майже 200 років, у 1974 р. вона отримала незалежність і залишалася членом Британської Співдружності націй. Керував країною підтримуваний Кубою прокомуністичний уряд Моріса Бішопа, який Вашингтон розглядав як постійну загрозу в регіоні. У 1983 р. в країні стався переворот, М. Бішопа було вбито, а владу захопили військові на чолі з генералом Хадсоном Остіном, які вважалися ще більш радикальним угрупованням, ніж їхні попередники. Сусідні з Гре-

⁹¹ Попов В. И. Маргарет Тетчер: человек и политик (взгляд российского дипломата). — М., 2000. — С. 152.

⁹² Reagan R. An American Life. The Autobiography. — N. Y., 1990. — P. 381, 388.

⁹³ Ignatius D. Reagan's Foreign Policy and the Rejection of Diplomacy. — The Reagan Legacy / Ed. by S. Blumenthal, T. B. Edsall. — N. Y., 1988. — P. 175.

надою острівні держави — Ямайка, Барбадос, Сент-Вінсент, Сент-Люсія, Домініка, Антигуа і Барбуда — були серйозно стурбовані таким ходом подій і звернулися до США по допомогу. Якщо розпочате М. Бішопом і спонсороване Кубою велике військове будівництво на Гренаді, що було явно диспропорційним для її потреб, викликало занепокоєння серед лідерів сусідніх острівних країн, то радикальний промарксистський уряд Х. Остіна вони розглядали як пряму загрозу дестабілізації ситуації в регіоні. Сполучені Штати вирішили втрутитися у внутрішні справи Гренади з метою усунути від влади ліві сили, тим паче, що на острові в медичній школі Університету святого Георга навчалося 800 американських студентів, які могли стати потенційними заручниками радикально налаштованого уряду Остіна⁹⁴.

Порятунок американських громадян був цілком достатнім приводом для інтервенції збройних сил США на острів, однак саме втручання у внутрішні справи суверенної держави порушувало основні принципи міжнародного права, незважаючи на те, що жителі Гренади, а також сусідні країни вітали дії Вашингтона. Ця інтервенція була порушенням норм статутів таких міжнародних організацій, як ООН та Організація американських держав (ОАД). І понад усе, висадка військ США на острів не могла бути здійснена, згідно з міжнародним правом, без згоди англійської королеви, яка була главою Гренади, і генерал-губернатора, який представляв королеву на острові⁹⁵. Однак, американська адміністрація вирішила діяти самостійно і в повній таємності. Побоюючись витоку інформації, Вашингтон навіть не повідомив Лондон про свої плани, які безпосередньо зачіпали традиційну сферу впливу Британії.

⁹⁴ *Reagan R. An American Life. The Autobiography.* — N. Y., 1990. — P. 450.

⁹⁵ *Schlesinger A. M. The Cycles of American History.* — Boston, 1986. — P. 84.

Операція вторгнення на Гренаду була призначена на 25 жовтня. М. Тетчер дізналася про це за кілька хвилин до її початку від британських держслужбовців на острові. Поспішна телефонна розмова прем'єра з американським президентом із закликами відмінити операцію не могла вплинути на хід подій, оскільки морські піхотинці США вже здійснювали висадку на острові. Наступного дня про інтервенцію повідомили пресі. Вона пройшла успішно: американські студенти були в безпеці, генерала Х. Остіна було усунено від влади, а в країні сформовано новий прозахідний уряд, на чолі якого став генерал-губернатор сер Пол Скун⁹⁶.

Вторгнення американських військ на Гренаду стало порушенням прав Британії, образою королеви, неповагою до англійського прем'єр-міністра. Правлячі кола у Лондоні були глибоко засмучені інтервенцією Вашингтона не стільки через те, що вони її не схвалювали, скільки тому, що з ними попередньо не проконсультувалися. На думку американської адміністрації, британці не мали підстав ображатися, оскільки вони все одно підтримали б дії США, які проводилися в межах узгодженого обома державами зовнішньополітичного курсу — боротьби з комунізмом, якби були про них проінформовані. Тому у Вашингтоні вирішили не повідомляти Лондон про заплановану інтервенцію, уникнувши тим самим можливого витoku інформації⁹⁷. Але водночас США необачно порушили основну складову їхніх “особливих відносин” з Великою Британією — постійні міжурядові консультації з міжнародних питань, що не могло не образити британців. Це стало відчутним ударом для англо-американських стосунків, які лише нещодавно досягли вершини свого розвитку під час Фолклендської війни.

⁹⁶ *Ambrose S. E. Rise to Globalism. American Foreign Policy Since 1938.* — N. Y., 1991. — P. 326.

⁹⁷ *Reagan R. An American Life. The Autobiography.* — N. Y., 1990. — P. 451.

Найбільш ображеною почувалася М. Тетчер. Дії американської адміністрації свідчили, що президент не довіряв їй, а також не дуже рахувався з нею і з Британією. Усі зусилля прем'єра, спрямовані на те, щоб переконати правлячі кола Вашингтона, що лише Англія є найближчим і найнадійнішим союзником США, а також сподівання Тетчер на взаємність з американського боку, були перекреслені вторгненням Сполучених Штатів на Гренаду. Ця інтервенція поставила перед Британією і перед прем'єром особисто багато складних питань — про безпеку англійських громадян, які перебували чи проживали на острові; про позиції західних держав щодо Афганістану, в якому внаслідок інтервенції СРСР з грудня 1979 р. розпочалася національно-визвольна війна, і про те, як надалі засуджувати вторгнення радянських військ, маючи аналогічний випадок з боку США; як пояснити країні дії американського союзника і яку позицію зайняти, щоб відстояти гідність британців і не зіпсувати відносини з Вашингтоном.

Сталося так, що Сполучені Штати серйозно образили Велику Британію, але Лондон не міг собі дозволити розірвати стосунки з Вашингтоном чи навіть погрожувати цим з огляду на життєву необхідність зв'язків зі США. Тому реакція М. Тетчер на американські акції на Гренаді не була настільки рішучою, як цього вимагала ситуація. Спочатку прем'єр засуджувала їх у досить слабкій загальній формі. “Коли в інших країнах відбувається те, що нам не подобається, ми не вторгаємося в них”, — казала Тетчер, наголошуючи, що великі держави не можуть дозволяти собі направляти армії в інші країни. Вона також зазначала, що “багато народів у різних державах хотіли б звільнитися від комунізму, але це не означає, що ми маємо вторгатися у них, щоб заявити, що тепер вони вільні”⁹⁸. Однак на Сполучені Штати конкретно не вказувалося.

⁹⁸ Попов В. И. Маргарет Тетчер: человек и политик (взгляд российского дипломата). — М., 2000. — С. 274.

Згодом критика Тетчер американської інтервенції на Гренаді стала жорсткішою. Через п'ять днів після вторгнення військ США на острів у своїй радіопровові прем'єр сказала: "Якщо Сполучені Штати мають намір проголосити новий міжнародний закон, що у будь-яку країну, де править комунізм проти волі її населення, вони будуть вторгтися, то як наслідок ми отримаємо жакливі війни у світі"⁹⁹. Проте, серед британських правлячих кіл переважала думка, що позиція Тетчер щодо американської інтервенції на острові була надто м'якою. Делікатність становища прем'єра пояснювалася й тим, що менш ніж за місяць до подій на Гренаді Тетчер дуже тепло приймали і вшановували у Вашингтоні. Вона мала тривалу приватну розмову з президентом Рейганом, а також отримала нагороду від Фонду імені У. Черчілля, яку їй було вручено на урочистому прийомі в британському посольстві. Висловлюючи свою подяку, Тетчер зазначила, що відмінності в "особливих відносинах" США і Великої Британії є "...нічим, порівняно з речами, які ми поділяємо", вона закликала Сполучені Штати зайняти рішучу позицію щодо СРСР і разом з Британією вести світ до "тріумфу свободи"¹⁰⁰.

Це була промова людини, яка беззастережно вірила у свою близькість і спорідненість з американцями, а також у здатність здійснювати внаслідок цього вагомий вплив на їхню політику. Але події на Гренаді розставили все на свої місця. Британії було легко заохочувати США робити те, що вони хотіли. Американці якраз потребували такого заохочення і з вдячністю його приймали. Набагато важче було їх утримати від здійснення тих чи інших кроків, визначених за необхідні для реалізації зовнішньополітичного курсу держави, які Лондон вва-

⁹⁹ *Schlesinger A. M. The Cycles of American History. — Boston, 1986. — P. 85.*

¹⁰⁰ *Sharp P. Thatcher's Diplomacy. The Revival of British Foreign Policy. — London, 1997. — P. 120.*

жав невігідними для себе. Американська інтервенція на Гренаді засвідчила, що Британія не могла впливати на політику США, якщо це суперечило їхнім інтересам. Акції Вашингтона стосовно острова показали, що Сполучені Штати не дуже зважали на думку Англії, коли йшлося про американські пріоритети. І хоч цей інцидент не призвів до різкого загострення стосунків між Вашингтоном і Лондоном, як це було за часів Суецу, він став ще одним свідченням того, що в “особливих відносинах” двох держав політику диктують Сполучені Штати як сильніший партнер.

Гренадські події стали приводом для роздумів у Лондоні, що беззастережна лояльність до США не завжди оцінюється ними належним чином. Серед англійських правлячих кіл не забували про дні, коли Британія дистанціювалася від Сполучених Штатів, зокрема у період правління Е. Хіта, однак М. Тетчер не тримала довго образи на Вашингтон за Гренаду. Цей випадок давав підстави її кабінетові не завжди сліпо йти за адміністрацією Р. Рейгана у міжнародних питаннях. Наприклад, у 1984 р. Вашингтон санкціонував вторгнення у Ліван, на що Лондон відреагував приєднанням до партнерів по ЄЕС і зайняв нейтральну позицію¹⁰¹.

Уже наприкінці 1984 р., напередодні візиту до США, М. Тетчер вкотре підтвердила свою вірність англо-американським “особливим відносинам” та ще й в такій формі, в якій до неї ніхто цього не робив. Вона заявила: “Наш уряд є проамериканським, ми любимо Америку, високо цінуємо її щедрість і належно оцінюємо її колосальну роль у вільному світі”¹⁰². Формальним приводом для візиту Тетчер, який відбувався наприкінці лютого 1985 р., стало 200-річчя налагодження дипломатичних відносин

¹⁰¹ Павлов С. Е. Вендетта по-американски: Об углублении противоречий между США и странами Западной Европы. — Беларусь, 1985. — С. 49.

¹⁰² Лебедев А. Очерки Британской внешней политики (60—80-е годы). — М., 1988. — С. 119.

між Сполученими Штатами і Великою Британією¹⁰³. Британському прем'єрові була надана можливість виступити перед обома палатами конгресу США (до неї таку високу честь мали лише У. Черчїлл та К. Еттлі). У своїй промові Тетчер підкреслила, що з багатьох політичних проблем Англія прямує тим самим курсом, що й Америка, а також висловила союзницьку солідарність якраз із тих питань, з яких Вашингтон її найбільше потребував¹⁰⁴.

Хоча на початку 1986 р. Лондон знову став на бік країн-членів ЄЕС, відмовившись піддати економічному бойкоту Лівію, чого вимагали США, у квітні цього ж року Британія дозволила Сполученим Штатам, на відміну від решти їхніх західноєвропейських союзників, використати бази військово-повітряних сил на своїй території, звідки американські літаки здійснювали повітряні нальоти на столицю Лівії Тріполі і порт Бенгазі¹⁰⁵. У 1987 р. під час подій у Перській затоці, коли у ході ірано-іракської війни Іран став затоплювати танкери з нафтою, що йшли з Кувейту, Лондон під тиском Вашингтона погодився надати свої бойові кораблі на допомогу американським, які здійснювали патрулювання в затоці¹⁰⁶. Було б, однак, неправильно вважати, що М. Тетчер у зовнішній політиці поступалася Сполученим Штатам винятково під їхнім тиском або через велику прихильність до Америки. Її дії мотивувалися, насамперед, національними інтересами Британії, в яких тісні зв'язки зі США відіграють ключову роль.

¹⁰³ Першим міністром США до Англії було призначено 24 лютого 1785 р. Джона Адамса, який представив вірчі грамоти королю Георгу III 1 червня і виконував свої функції до 20 лютого 1788 р. З 1893 р. американських дипломатів найвищого рангу стали називати послами. Першим послом Вашингтона до Лондона був Томас Ф. Баярд [Frequently Asked Historical Questions. Ambassadors and Chiefs of Mission. All in the Family. — <http://www.state.gov/r/pa/ho/faq/#diplomatic>].

¹⁰⁴ Лебедев А. Очерки Британской внешней политики (60—80-е годы). — М., 1988. — С. 120.

¹⁰⁵ Sharp P. Thatcher's Diplomacy. The Revival of British Foreign Policy. — London, 1997. — P. 110—111.

¹⁰⁶ Попов В. И. Маргарет Тетчер: человек и политик (взгляд российского дипломата). — М., 2000. — С. 275—276.

Економічний аспект в “особливих відносинах” Великої Британії і Сполучених Штатів посідає окреме місце. Розбіжності у позиціях Лондона і Вашингтона виникли наприкінці 1981 р., коли останній застосував економічні санкції до СРСР за його недемократичну політику в Польщі: введення воєнного стану в країні, заборону діяльності руху “Солідарність” і репресії проти його членів. Санкції США передбачали обмеження комерційних контактів американських компаній та їхніх дочірніх філій за кордоном з СРСР, а також заборону своїм фірмам постачати радянські підприємства обладнанням для прокладання труб і технологіями для видобутку природного газу, з приводу чого вже були укладені відповідні контракти. Мета Вашингтона полягала у тому, щоб заблокувати реалізацію угоди, підписаної місяць перед цим між СРСР і Федеративною Республікою Німеччини (ФРН), про постачання радянською стороною Західній Німеччині природного газу через трубопровід, який планувалося прокласти найближчим часом. Адміністрація Р. Рейгана, побоюючись ймовірного виникнення енергетичної залежності Європи від СРСР, вирішила застосувати санкції і закликала країни ЄЕС приєднатися.

Члени європейської спільноти, а з ними і Велика Британія, не підтримали дії Вашингтона переважно з фінансових міркувань. Наприклад, шотландська фірма “Джон Браун Енджінієрінг” (“John Brown Engineering”) мала замовлення на турбіни вартістю 104 млн фунтів стерлінгів, яке потрапляло під загрозу зриву у випадку солідаризації з американськими санкціями. І це була не єдина британська фірма серед європейських, яка могла втратити серйозні прибутки, якби М. Тетчер традиційно виступила на боці Сполучених Штатів. За словами прем’єра, англійські фірми не могли раптово розірвати свої комерційні контракти, що були належним чином укладені і прийняті до реалізації¹⁰⁷.

¹⁰⁷ Sharp P. Thatcher’s Diplomacy. The Revival of British Foreign Policy. — London, 1997. — P. 112—114.

У 1982 р. економічна співпраця США і Великої Британії також не була безпроблемною. Англо-американські відносини ускладнилися внаслідок того, що для Сполучених Штатів виявився не вигідним імпорту у країну європейської сталі. Вашингтон звинуватив країни Західної Європи, серед них і Англію, в незаконних субсидіях підприємствам, що експортували сталь, і поставив питання про скорочення імпорту сталі як з європейських держав, так і з Британії. Додаткові тарифи, введені Сполученими Штатами на імпорту сталі, призвели до збільшення видатків англійських експортерів на 40 % і втрати значної частини контрактів. Це змушувало Лондон збільшити державні субсидії сталеливарній промисловості, однак він не піддався тиску Вашингтона. М. Тетчер зайняла рішучу позицію і Британія разом з партнерами по ЄЕС виступила проти США. Тут Сполученим Штатам довелося взяти назад свої претензії¹⁰⁸. Якщо виникала конкуренція між американськими та англійськими фірмами, Тетчер, зрозуміло, відстоювала інтереси останніх. Її вчинки пояснювалися намаганням заручитися підтримкою британських монополій усередині країни, а також вагомим впливом проєвропейських тенденцій, коли справи стосувалися держав континенту, де Англія претендувала на одну з провідних ролей.

Загалом економічні системи США і Великої Британії залишалися взаємозалежними. Приблизно 41 % усіх американських інвестицій в країнах ЄЕС припадав на Англію (для порівняння: на ФРН — 19,3, а на Нідерланди — 10,5 %). З усіх іноземних капіталовкладень у Британії американські становили 54 % (у 1983 р. вони дорівнювали 30 млрд доларів). Своєю чергою, сума англійських інвестицій в економіку Сполучених Штатів сягала 23 млрд доларів, а товарообіг між обома державами на

¹⁰⁸ Попов В. И. Маргарет Тетчер: человек и политик (взгляд российского дипломата). — М., 2000. — С. 278.

1983 р. оцінювався у 16 млрд доларів¹⁰⁹. З огляду на це, слід констатувати, що у світі не існує двох інших великих держав, які б мали такі тісні відносини як США і Британія. Вашингтон і Лондон підтримують близькі стосунки, і, звичайно, для останнього вони є набагато важливішими. М. Тетчер добре це розуміла, сприяючи розширенню англо-американських зв'язків, від чого її держава лише вигравала.

У 80-х рр. ХХ ст. Сполучені Штати і Британія поглиблювали співпрацю у військовій та ядерній галузях. Кабінет М. Тетчер унаслідок тривалих переговорів з Вашингтоном і подолання опозиційних сил серед правлячих кіл Лондона успішно розв'язав проблему заміни ракет "Поларіс" на сучасні й більш потужні системи озброєнь. У березні 1982 р. уряд оголосив, що замість систем "Трайидент І", про які було домовлено у 1980 р., ракети "Поларіс" будуть замінені на системи "Трайидент ІІ" з ракетами "Д5" ("D5"), які американська сторона передасть Британії на подібних умовах, що й раніше ракети "Поларіс"¹¹⁰. Англія стала першою західноєвропейською державою, яка почала розміщувати на своїй території з грудня 1983 р. американські крилаті ракети "Томагавк" ("Tomahawk"), а також балістичні ракети "Першинг ІІ" згідно з рішенням країн-членів НАТО від 1979 р., спрямованим на створення противаги в Європі новим радянським ракетами "СС-20"¹¹¹.

Р. Рейган послідовно втілював у життя засади своєї передвиборної кампанії. Ще у 1980 р. він звертався до американського народу: "Ми повинні будувати мир на основі сили. Іншого шляху нема... Мир можна забезпечити

¹⁰⁹ Лебедев А. Очерки Британской внешней политики (60—80-е годы). — С. 131.

¹¹⁰ Sharp P. Thatcher's Diplomacy. The Revival of British Foreign Policy. — London, 1997. — P. 127.

¹¹¹ The Cold War 1945—1991. Leaders and Other Important Figures in the United States and Western Europe / Ed. by B. Frankel. — Detroit; Washington, D. C.; London, 1992. — Vol. 1. — P. 485.

лише завдяки силі — економічній, військовій, стратегічній”¹¹². Президент розумів, що претендувати на роль супердержави у світі США зможуть тоді, коли будуть наймогутнішими і найменш вразливими до агресії з боку інших країн. З огляду на це, 23 березня 1983 р. Рейган у виступі на телебаченні закликав Американське наукове співтовариство розробити засоби для створення системи оборони проти балістичних ракет, яка б перетворила ядерну зброю на “безсилу і застарілу”¹¹³. Так було започатковано програму стратегічної оборонної ініціативи (СОІ), відому ще під назвою “зоряних воєн”. Американський проект мав на меті своєчасне виявлення, перехоплення і знешкодження засобами космічної оборони ракет, націлених на Сполучені Штати¹¹⁴.

Велика Британія була першою країною, яка офіційно приєдналася до СОІ. Спочатку М. Тетчер гостро критикувала американський проект і намагалася переконати Р. Рейгана відмовитися від нього. По-перше, створення системи оборони проти балістичних ракет вимагало величезних затрат, чого Англія не могла собі дозволити, по-друге, реалізація програми СОІ повністю знецінювала британські сили ядерного стримування, і, по-третє, Тетчер сумнівалася в реальності і можливості технічного здійснення СОІ. Американський проект, спрямований на створення захисту від ядерної зброї, міг навпаки спричинити зростання напруженості між Сходом і Заходом і призвести до мілітаризації космосу та розвитку гонки озброєнь у космосі. Водночас прем’єр розуміла, що приєднання до СОІ, навіть якщо програма не виправдає себе, принесе Великій Британії чималі політичні ди-

¹¹² США: курс на военное превосходство / В. В. Серебрянников, Е. И. Рыбкин, И. П. Сливин, С. В. Коршунов. — М., 1985. — С. 26.

¹¹³ The Cold War 1945—1991. Resources: Chronology, History, Concepts, Events, Organizations, Bibliography, Archives / Ed. by B. Frankel. — Detroit; Washington, D. C.; London, 1992. — Vol. 3. — P. 263.

¹¹⁴ Овчаренко А. О. Зовнішньополітична стратегія адміністрації Р. Рейгана (1981—1988). — К., 2000. — С. 64.

віденди, тим більше, що Рейган не мав намірів відмовлятися від своєї ідеї. Уже наприкінці 1985 р. американський і британський міністри оборони К. Уайнбергер і М. Хезелтайн підписали угоду — “Меморандум про взаєморозуміння”, що визначала умови участі Англії у програмі “зоряних воєн”¹¹⁵. Ядерна галузь залишалася однією з найважливіших сторін “особливих відносин” США і Великої Британії, де існував високий рівень інтеграції та оперативної взаємодії. Співпраця двох держав полягала не лише у допомозі і спільній розробці сучасних видів ядерної зброї, а й у постачанні одна одній необхідних речовин і матеріалів. Англія отримувала від Сполучених Штатів уран і постачала своєму “старшому партнерові” плутоній. Лондон також повністю залежав від Вашингтона в галузі засобів доставки ядерної зброї.

Восени 1985 р. стало відомо про таємну угоду між США та Англією, підписану у 1983 р. на випадок надзвичайних ситуацій, яка передбачала надання армії Сполучених Штатів контролю над військовими і багатьма цивільними об’єктами на території союзника, якщо радянський десант здійснить висадку на Британських островах. Значалося також, що “сили США можуть застосовувати заходи, які будуть необхідні, на думку командувача американськими військами, як в односторонньому порядку, так і спільно з англійським урядом”¹¹⁶. Варто зазначити, що у 1985 р. на території “молодшого союзника” Сполучених Штатів перебувало близько половини всіх американських військовослужбовців і літаків, що дислокувалися в країнах Західної Європи. Крім цього, передбачалося розширення військової присутності США на Британських островах. Після побудови запланованих

¹¹⁵ Попов В. И. Маргарет Тетчер: человек и политик (взгляд российского дипломата). — М., 2000. — С. 269—272; Britain and Missile Defence. US-UK Cooperation on Missile Defence. — <http://www.cnduk.org/pages/binfo/mdrole.html>

¹¹⁶ Лебедев А. Очерки Британской внешней политики (60—80-е годы). — М., 1988. — С. 125.

нових американських баз та інших військових об'єктів, їхня загальна кількість перевищила б 110. І це не дивно, адже Сполучені Штати, відповідно до зовнішньополітичної концепції Р. Рейгана про утримання позиції сили, витрачали на оборону та іноземну допомогу більшу частку свого валового національного продукту (ВНП), ніж решта демократичних країн Заходу. Наприклад, у 1986 р. на оборону та іноземну допомогу США витратили 6,9 % свого ВНП, Велика Британія — 5,3, Франція — 4,8, ФРН — 3,5 %¹¹⁷.

Зв'язки між Сполученими Штатами Америки і Великою Британією залишалися досить тісними, що дало привід М. Тетчер назвати їх "екстраординарними" чи "дуже особливими відносинами"¹¹⁸. Однак, Вашингтон по-своєму оцінював значення двостороннього англо-американського партнерства, для якого стосунки з Францією і ФРН відігравали не меншу роль. Проте, рівень довіри в "особливих відносинах" Сполучених Штатів і Великої Британії переважав той, що існував між США та їхніми іншими союзниками по НАТО, що робило Англію зручнішим партнером для Америки. У стосунках Сполучених Штатів і Британії була асиметричність, що пояснювалося лідируючим положенням Америки у світі і залежністю "молодшого союзника" у багатьох аспектах від Вашингтона. Ці відносини були і залишаються більш "особливими" для Англії, ніж для США. М. Тетчер сприяла розширенню англо-американських зв'язків, добре розуміючи, що вони є важливішими для її країни. Успіхи американської політики прем'єра були співвимірні з успіхами Г. Макміллана. Можна без перебільшення стверджувати, що в часи Р. Рейгана і М. Тетчер "особливі відносини" США і Великої Британії досягли вершини свого розвитку.

¹¹⁷ Hale D. D. Picking up Reagan's Tab // Foreign Policy. — № 74. — 1989. — Spring. — P. 161.

¹¹⁸ Лебедев А. Очерки Британской внешней политики (60—80-е годы). — М., 1988. — С. 129.

3.3. “Особливі відносини” США і Великої Британії на зламі ХХ—ХХІ ст.

Наприкінці свого другого президентського терміну Р. Рейган здобув досить високу популярність усередині країни, на що позитивно вплинуло потепління в американо-радянських стосунках, налагодження діалогу між Вашингтоном і Москвою, обмін візитами на найвищому рівні з радянським лідером М. Горбачовим. За опитуваннями, політику Рейгана схвалювало близько 70 % американського народу, однак за Конституцією США він більше не міг балотуватися на виборах 1988 р.¹¹⁹ Його політичний спадкоємець, віце-президент упродовж восьми років Джордж Буш отримав значні дивіденди з цієї популярності і переміг на виборах, здобувши 54 % голосів виборців¹²⁰. Перед М. Тетчер, яка, як ніхто з прем'єр-міністрів до неї, внесла в політику елементи особистого впливу, постало завдання налагодити особисті стосунки з новим президентом і зберегти надалі “особливий” характер відносин Англії і Сполучених Штатів. 9 листопада о 6-й годині ранку Тетчер перша привітала Буша з обранням на найвищу державну посаду, у телефонній розмові з яким висловила тверду підтримку “керівної ролі США у західному світі”. Після цього прем'єр здійснила візит у Вашингтон, де виступала на підтримку політичної програми Буша і підкреслювала наявність тісних зв'язків між Англією і Сполученими Штатами¹²¹.

¹¹⁹ Пункт 1 поправки 22 до Конституції США, ратифікованої 27 лютого 1951 р., говорить, що “жодна людина не може бути обрана на посаду президента більш ніж двічі ...” [The Constitution of the United States. — <http://www.law.cornell.edu/constitution/constitution.overview.html>].

¹²⁰ An Outline of American History / Ed. by H. Cincotta. — Washington, 1994. — P. 377.

¹²¹ Попов В. И. Маргарет Тетчер: человек и политик (взгляд российского дипломата). — М., 2000. — С. 281—282.

Однак, 1989, а потім і наступний рік показали, що англо-американські стосунки не будуть такими, як досі. Вступ Дж. Буша на посаду збігся зі значними змінами ситуації у світі, насамперед у Європі (падіння берлінського муру, послаблення протистояння між Сходом і Заходом, поглиблення інтеграційних процесів усередині ЄЕС). Це певною мірою применшувало значення Англії для США, оскільки основна увага Вашингтона тепер спрямовувалася на райони з високою інтенсивністю політичних перетворень. Адміністрація президента у відносинах з Європою на чільне місце поставила європейську спільноту, а не Британію, і порекомендувала М. Тетчер змінити своє ставлення до інтеграційних процесів у ЄЕС на більш прихильне. На думку Вашингтона, шлях Америки в Європу починається в Брюсселі (столиці ЄЕС), а не в Лондоні. Президент закликав до прискорення інтеграції Європи, що суперечило намірам прем'єра.

Стратегічна мета кабінету Тетчер полягала в недопущенні формування Європейського економічного співтовариства як західноєвропейського федеративного державного утворення, бо це означало б утрату британського суверенітету¹²². Тетчер заявляла, що принципом ЄЕС має бути співпраця між суверенними державами, кожна з яких зберігає “своєрідність, традиції, звичаї і відмінні риси”, що зміцнення цієї співпраці не повинно призводити до централізації влади в Брюсселі і що рішення мають приймати глави держав, а не призначений апарат керівництва¹²³. Прем'єр всіляко намагалася затримати процес інтеграції країн ЄЕС, залишаючи за

---

¹²² Крушинський В. Ю. “Бермудський трикутник” для “залізної леді” (Маргарет Тетчер і Європейське Співтовариство) // Актуальні пробл. міжнар. відносин: Зб. наук. пр. — Вип. 33. — Ч. II. — К., 2002. — С. 197.

¹²³ Попов В. И. Маргарет Тетчер: человек и политик (взгляд российского дипломата). — М., 2000. — С. 303.

Британією можливість впливати на діяльність організації, не інтегруючись повністю в її структури. Радник Тетчер з питань зовнішньої політики Персі Кредок вважав помилковим такий підхід до відносин з ЄЕС. Він стверджував, що майбутнє Британії лежить у Європі з тієї простої причини, що воно не може бути десь інакше, однак, кабінет Тетчер розглядав “об’єднану Європу” як загрозу чи суперника для Британії. На думку Кредока, Лондон занадто переймався власними інтересами, внаслідок чого виявився неспроможним побачити світ очима іноземців й неупереджено оцінити події, що в ньому відбувалися¹²⁴. Це, своєю чергою, послаблювало позиції Британії і знижувало рейтинг країни на міжнародній арені.

Консервативна позиція М. Тетчер щодо питання модернізації ядерної зброї також спричинила розбіжності у поглядах правлячих кіл Великої Британії і США. Прем’єр, побоюючись послаблення воєнних позицій Сполучених Штатів у Європі, виступала за модернізацію озброєнь, що розцінювалося Вашингтоном як застаріла концепція. В умовах радикальних змін у Східній Європі, а також налагодження діалогу з СРСР питання озброєнь опинялося на другому плані, а набувало актуальності питання про роззброєння. Водночас місія Британії як посередника між США та СРСР, яку їй вдавалося успішно виконувати впродовж довгих років конфронтації між Заходом і Сходом, завершилася. Проте, Тетчер так не вважала і продовжувала активно боротися за збереження свого впливу на американську адміністрацію. Після зустрічі з М. Горбачовим у вересні 1989 р., М. Тетчер передала Дж. Бушу повний звіт про неї. Коли у грудні того ж року американські війська здійснили вторгнення в Панаму з метою повалення диктаторського режиму

¹²⁴ Flummoxed by Foreigners // The Economist Review. — 1997. — September 6. — P. 6.

генерала М. Нор'єги, прем'єр перша з усіх західних лідерів підтримала Сполучені Штати, демонстративно показуючи, що Вашингтон не має вірнішого союзника, ніж Лондон. Тетчер дала зрозуміти Бушу, що якщо він потребуватиме більшої допомоги, то може повністю розраховувати на Британію¹²⁵. Водночас прем'єр розуміла, що США схиляються до налагодження більш тісних відносин з іншими західноєвропейськими державами. Це мало спонукати її переглянути політику щодо ЄЕС, відмовитися від безкомпромісних позицій у відстоюванні інтересів Британії і стати повноправним учасником інтеграційних процесів у Європі (зокрема, погодитися на вступ країни до Європейської валютної системи). Однак, тверді переконання Тетчер у необхідності зберегти національну ідентичність своєї країни завадили їй виробити гнучкий підхід до нових перетворень у ЄЕС.

У листопаді 1990 р. М. Тетчер була змушена піти у відставку через кризу уряду, спричинену її надто авторитарним стилем керівництва. Крім загострення економічних і соціальних проблем у країні, однією з причин відставки прем'єра стала також її неконструктивна позиція щодо подальшого розвитку Європейського економічного співтовариства¹²⁶. Президент США нагородив Тетчер медаллю Свободи — найвищою у Сполучених Штатах нагородою для цивільних осіб. Посаду прем'єр-міністра обійняв прибічник Тетчер Джон Мейджор (1990—1997), який проводив більш гнучку політику щодо ЄЕС, однак йому, як і Тетчер, не вдалося налагодити з Бушем близьких довірливих стосунків. “Особливі відносини” США і Великої Британії, що досягли свого піка в часи Р. Рейгана і М. Тетчер, у 90-х рр. переживали

¹²⁵ Попов В. И. Маргарет Тетчер: человек и политик (взгляд российского дипломата). — М., 2000. — С. 283—284.

¹²⁶ Крушинський В. Ю. Британська Європа чи європейська Британія. Великобританія в європейських інтеграційних процесах. — К., 2003. — С. 87.

певний застій. Це пояснювалося розрядкою міжнародної напруженості і глобальними змінами на політичній карті світу, спричиненими розпадом СРСР і утворенням нових незалежних держав. Унаслідок кардинального перерозподілу сил на міжнародній арені відбулося зміщення основних зовнішньополітичних пріоритетів Сполучених Штатів Америки. Перед Вашингтоном стояло першочергове завдання зберегти провідні позиції у світі і найвигідніше використати для своєї країни ситуацію, що склалася, в якій США, позбувшись сильного конкурента в особі СРСР, виявилися єдиною наддержавою на планеті. Зрозуміло, що серед перспектив, які відкрилися перед Сполученими Штатами, традиційні відносини з Британією відійшли на другий план.

Правлячі кола у Вашингтоні продовжували здійснювати зовнішню політику згідно з основними стратегічними завданнями США, які Г. Кіссінджер визначив як забезпечення світового порядку і використання його для максимальної власної вигоди¹²⁷. Серед фундаментальних проблем, що постали перед Сполученими Штатами у 90-х рр., на першому місці опинилися виклики у сфері економіки і безпеки, регулювати які тепер доводилося у глобальних масштабах. Пріоритетними залишалися відносини з країнами Західної Європи. У новій ситуації США отримали змогу обмежити свої військові зобов'язання в межах НАТО стосовно безпеки Європи і перекласти основний тягар відповідальності за безпеку на самих європейців за умови відповідних перетворень на континенті, а саме, посилення інтеграції в ЄЕС і приєднання Великої Британії до цих процесів. У такому контексті Вашингтон провадив політику на певне обмеження “особливих” зв'язків з Лондоном з метою припинити ілюзії Британії, що вона мала альтернативу

¹²⁷ *Попова Е. И.* Внешняя политика США в американской политологии. — М., 1987. — С. 117.

тіснішій співпраці зі своїми європейськими партнерами¹²⁸. Сполученим Штатам була потрібна сильна Велика Британія як повноправний член “європейського клубу”.

90-ті рр. ХХ ст. започаткували період інтенсивної інтеграції європейських держав. У листопаді 1990 р. на Нараді з питань безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ) глави держав та урядів 35 країн-учасниць організації, серед них США і Канади, прийняли Паризьку хартію для нової Європи, яка завершила епоху конфронтації у відносинах країн регіону. Фундаментальні зміни на європейському континенті спричинили перегляд американських підходів до європейської політики. Сполучені Штати хотіли зберегти свій вплив у регіоні й намагалися реорганізувати систему атлантизму так, щоб у сучасних умовах забезпечити міцні зв'язки із Західною Європою, перебудувати натовські структури й створити адекватні до нової ситуації механізми взаємодії з європейськими державами. З огляду на це, Вашингтон виступав з концепцією “нового атлантизму”, що мала на меті збереження НАТО (в оновленому вигляді) як фундаменту взаємозалежності країн Заходу, оскільки Північноатлантичний договір був основним інтегруючим фактором усієї системи атлантизму і дав змогу американському керівництву активно впливати на європейські справи¹²⁹.

Водночас альянс був потрібен Заходу як противага об'єктивно існуючому потенціалу Росії, як механізм певного контролю над об'єднаною Німеччиною та як гарант європейської стабільності у більш широкому аспекті¹³⁰. Правляча еліта Західної Європи, попри своє невдоволен-

¹²⁸ *Maynes C. W.* Coping with the '90s // *Foreign Policy*. — № 74. — 1989. — Spring. — P. 57.

¹²⁹ *Купренюк Т.* Старі узи і нові виклики. Трансатлантичне партнерство в концепціях і системі національної безпеки США // *Політика і час*. — 2003. — № 12. — С. 38—39.

¹³⁰ *Михеев В.* Новые подходы в европейской политике Вашингтона // *США — экономика, политика, идеология*. — 1993. — № 2. — С. 23—24.

ня безсумнівним керівним положенням США у світі, визнавала американське верховенство, вважаючи, що жодну значну проблему, особливо в системі міжнародних відносин, не можна ефективно розв'язати без їхньої участі. Це стало очевидно в ході операції “Буря в пустелі” і підтвердилося у процесі врегулювання югославської кризи¹³¹.

На початку 90-х рр. ірако-кувейтські відносини характеризувалися зростанням напруженості, що призвело до агресії Іраку проти Кувейту 2 серпня 1990 р. Захопивши Кувейт, іракський президент Саддам Хусейн, який планував здобути лідерство в арабському світі завдяки “нафтовому фактору”, одержав змогу додати до власних 10 % світових розвіданих запасів нафти 10 %, що належали Кувейту, і, крім цього, контролювати ще 25 % світових розвіданих запасів нафти, які належали Саудівській Аравії. Контроль Іраку над Кувейтом, а також безпосередня загроза з його боку Саудівській Аравії та іншим державам Перської затоки стали серйозним викликом і небезпекою для життєво важливих американських інтересів, оскільки як Сполучені Штати, так і весь Захід залежали від нафтових поставок з цього регіону. Позачергова сесія Ради Безпеки ООН у день агресії одногосно прийняла резолюцію, яка засуджувала агресію і вимагала припинити вогонь і вивести іракські війська з території Кувейту. 6 серпня було затверджено резолюцію щодо економічних санкцій проти багдадського режиму. У відповідь С. Хусейн 8 серпня вирішив анексувати Кувейт, наказав закрити всі посольства іноземних держав у цій країні, а 28 серпня проголосив її дев'ятнадцятою провінцією Іраку. Багдад жодним чином не реагував на всі 12 резолюцій, прийнятих Радою

---

¹³¹ Давыдов Ю. П. Расширение зоны ответственности атлантического мира // США — Канада: экономика — политика — культура. — 2000. — № 3. — С. 18.

Безпеки з часу агресії. 12-та резолюція від 29 листопада 1990 р. схвалила застосування сили державами-членами ООН, якщо Ірак не виведе війська з Кувейту до 15 січня 1991 р.¹³².

Війна в Перській затоці розгорілася менш ніж за 24 години після завершення терміну дії ультиматуму ООН. 16 січня 1991 р. багатонаціональні сили під керівництвом США розпочали операцію “Буря в пустелі” з метою звільнення Кувейту. Серед 30 країн, що утворили разом зі Сполученими Штатами антиіракську коаліцію, однією з перших підтримала американську політику Велика Британія, яка надіслала в регіон 35 тис. військових. Численнішими за британський були лише контингенти США (430 тис. військових), Саудівської Аравії (118 тис.), Туреччини (близько 100 тис.) і Об’єднаних Арабських Еміратів (40 тис.). Операція “Буря в пустелі” завершилася 27 лютого. Сполучені Штати та їхні союзники зламали опір іракської армії за 42 дні¹³³. 28 лютого 1991 р. Ірак беззастережно прийняв усі вимоги ООН.

Урегулювання конфлікту підтвердило величезний політичний і військовий авторитет США як єдиної світової наддержави. Війна в Перській затоці виявила унікальне становище Сполучених Штатів Америки на міжнародній арені. Жодна інша держава не змогла мобілізувати світову спільноту для ефективного протистояння С. Хусейну. Лише США, підтримувані Великою Британією, володіли економічними, військовими і політичними засобами, необхідними для адекватної відповіді на такий виклик. Операція “Буря в пустелі” була найбільш успішним зовнішньополітичним досягненням адмініст-

¹³² An Outline of American History / Ed. by H. Cincotta. — Washington, 1994. — P. 383.

¹³³ Американские президенты: 41 исторический портрет от Дж. Вашингтона до Б. Клинтона / Под ред. Ю. Хайдекинга. — Ростов-на-Дону, 1997. — С. 545.

рації Дж. Буша. Слід зазначити, що соціологічне опитування, проведене Інститутом громадської думки Геллапа на початку квітня 1991 р. у Сполучених Штатах, показало, що більшість населення (56 %) вважала, що США та їхні союзники повинні були продовжувати боротьбу з військами Хусейна до його повного усунення від влади. І лише 36 % американців з цим не погоджувалися¹³⁴. Сьогодні можна констатувати, що приборкання Іраку у 1991 р. силами багатонаціональної коаліції виявилось тимчасовим.

Після того як Сполученим Штатам Америки вдалося зібрати безпрецедентну антиіракську коаліцію, яка ефективно досягла своєї мети, серед правлячих кіл Вашингтона народилася концепція “нового світового порядку”, що передбачала формування нової системи світової безпеки, гарантом якої виступала б єдина наддержава — США. У березні 1991 р. у промові до обох палат конгресу президент Дж. Буш зазначав, що для забезпечення безпеки і добробуту у світі потрібні серйозні міжнародні зусилля і співпраця для успішного протистояння економічним і фінансовим проблемам, боротьби з тероризмом і наркоторгівлею, регулювання проблеми біженців і незаконних міграцій, подолання загрози навколишньому середовищу і, насамперед, утримання та збереження миру на планеті¹³⁵. У Вашингтоні розуміли, що протистояти викликам нового і такого розмаїтого світу, яким він став після розпаду СРСР, можна лише разом з міжнародною спільнотою, серед держав якої основною опорою для Сполучених Штатів залишалася Велика Британія. Екс-президент США Р. Ніксон писав, що Сполучені Штати мають будувати відносини з іншими

¹³⁴ The Bush Presidency. First Appraisals / Ed. by C. Campbell, B. Rockman. — Chatham, New Jersey, 1991. — P. 122.

¹³⁵ Sewell J. W. Foreign Aid for a New World Order. — U. S. Foreign Policy after the Cold War / Ed. by B. Roberts. — Cambridge, Massachusetts, 1992. — P. 181.

потенційно впливовими на міжнародній арені державами, наприклад, з об'єднаною Німеччиною, не припиняючи традиційних “особливих” стосунків з Британією, що ґрунтуються на спільній спадщині та близькому розумінні світових проблем, і в жодному разі, розвиваючи відносини з будь-ким, США не повинні ставити Британію, а також решту своїх партнерів по НАТО на друге місце¹³⁶. Концепції “нового атлантизму” і “нового світового порядку” могли бути реалізовані Вашингтоном лише за підтримки і допомоги вірних союзників, без яких статус наддержави для США втрачав своє значення.

У 1991—1992 рр. президент Дж. Буш проголосив стосовно політичної кризи в Югославії, що виникла на етнічному ґрунті внаслідок розпаду федеративної держави, стратегію, яка передбачала, що Сполучені Штати не будуть прямо втручатися в югославські події, а обмежаться доставкою гуманітарної допомоги і розміщенням спостерігачів у сусідніх з Югославією країнах. Фактично США віддали ініціативу щодо врегулювання конфліктів у руки своїх європейських союзників, які, особливо Велика Британія і Франція, досить ревно ставилися до втручання Вашингтона у справи Європи. Однак, уже у 1993 р. адміністрація нового президента Сполучених Штатів Білла Клінтона (1993—2000) і конгрес почали пошук аргументів на користь відправки американських солдатів у Боснію, де європейцям не вдавалося припинити громадянську війну, яка розпочалася ще навесні 1992 р.¹³⁷. Проблему було розв'язано лише у 1995 р., коли через бомбардування об'єднаними силами НАТО сербських позицій у Боснії ворогуючі сторони погодилися сісти за стіл переговорів, які тривали впродовж мі-

¹³⁶ *Nixon R. Seize the Moment. America's Challenge in a One-Superpower World.* — N. Y., 1992. — P. 136, 139.

¹³⁷ *Яковенко Н. Л.* Британське головування в ЄС — випробування лідерства // Актуальні пробл. міжнар. відносин: Зб. наук. пр. — Вип. 33. — Ч. I. — К., 2002. — С. 59.

сяця у місті Дейтон, штат Огайо, США (так званий Дейтонський процес). Наприкінці 1995 р. у Боснії та Герцеговині під керівництвом НАТО були розгорнуті сили з виконання Дейтонської угоди, а з грудня наступного року за рішенням Ради Північноатлантичного союзу їх стали замінювати силами зі стабілізації¹³⁸. Лондон активно підтримував дії США, спрямовані на врегулювання цього конфлікту, беручи участь у розробці мирних домовленостей між ворогуючими сторонами (план Каррінгтона — Кутілейро, план Венса — Оуена, Дейтонська угода¹³⁹).

З приходом до влади у Сполучених Штатах нової адміністрації (Б. Клінтон переміг чинного президента на виборах, отримавши 43 % голосів виборців, тоді як Дж. Буш — лише 38 %¹⁴⁰) Лондон підтвердив свою традиційну прихильність до Америки. Дж. Мейджор був першим серед європейських лідерів, кого Б. Клінтон прийняв у Білому домі. Під час візиту, що проходив наприкінці лютого 1993 р., британський прем'єр намагався дізнатися, чи не вплине на його стосунки з новим президентом те, що, як стало відомо, консервативний уряд допомагав адміністрації Буша під час передвиборної боротьби у 1992 р. Консерватори марно намагалися довести участь Клінтона, коли він навчався в Англії, у студентських акціях протесту проти війни у В'єтнамі, що могло скомпрометувати його в очах американських виборців. Тепер британський уряд і, насамперед, прем'єр потрапили у досить делікатне становище. На прес-конференції після зустрічі з Мейджором Клінтон розвіяв його побоювання жартом про те, що «він лише другий американський президент (після Дж. Кеннеді. — С. П.),

¹³⁸ Корнилов Г. В. США и югославский кризис (1991—1997) // США — экономика, политика, идеология. — 1998. — № 4. — С. 70.

¹³⁹ Baudson G. The New World Order and Yugoslavia. — http://members.tripod.com/Balkania/resources/geostrategy/ baudson_now_yu/index.html

¹⁴⁰ Sherrow V. Bill Clinton. — N. Y., 1993. — P. 61.

який жив у Британії, і цей факт тільки зміцнить “особливі відносини” двох країн”¹⁴¹. Однак, як писала у своїх мемуарах дружина президента Хілларі Клінтон, “таке неприховане втручання торі (консерваторів. — С. П.) у наші внутрішні справи викликало в нас не дуже приємні відчуття”¹⁴². З огляду на це, особисті стосунки між лідерами США і Великої Британії залишилися на офіційно-діловому рівні.

Адміністрація Б. Клінтона продовжувала формувати “новий світовий порядок”, наполегливо пропагований попереднім президентом. Держсекретар США Уоррен Крістофер проголосив основним пріоритетом зовнішньої політики Вашингтона “економічну безпеку”. Ентоні Лейк, радник президента з питань національної безпеки, зазначив, що політика стримування комунізму в часи “холодної війни” має бути змінена на доктрину “розширення”, тобто розширення світової спільноти за рахунок нових демократичних держав. А помічник держсекретаря Тімоті Вірт додав, що осердям зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки після “холодної війни” мають бути “постійний розвиток” і “запобігання криз”¹⁴³.

Таким чином, було сформульовано основні засади так званої доктрини Клінтона. Зовнішня політика Вашингтона спрямовувалася на “розширення демократії” в асоціації Америки із Західною Європою, а також на сприяння розвитку нових незалежних держав і відкритих суспільств у Східній Європі. Одним з наслідків реалізації такої політики стала нова Атлантична хартія, підписана 3 грудня 1995 р. у Мадриді президентом Б. Клінтоном, головою Європейської Комісії Ж. Сантером і головою

¹⁴¹ *Загоруйко Ю.* Європа в очікуванні Буша // *Дзеркало тижня.* — 2001. — № 7 (331).

¹⁴² *Клінтон Х. Р.* *История моей жизни: Пер. с англ.* — М., 2003. — С. 317.

¹⁴³ *Flummoxed by Foreigners* // *The Economist Review.* — 1997. — September 6. — P. 5.

Європейської Ради Ф. Гонсалесом. Хартія засвідчила прагнення США та Європи до співпраці у сфері політики безпеки, а також в економічній, культурній і науковій галузях. Вона містила план дій стосовно поглиблення трансатлантичного партнерства між сторонами¹⁴⁴.

Британія підтримувала зовнішньополітичний курс американської адміністрації, головними аспектами якого залишалися забезпечення глобального лідерства Сполучених Штатів в економічній та військовій галузях, задіяність у стабілізації міжнародних відносин, селективне втручання у розв'язання регіональних конфліктів, збереження військової присутності за кордоном для стримування потенційних агресорів (Іран, Ірак, Північна Корея). Основні цілі Лондона у сфері оборони полягали у захисті й забезпеченні безпеки території власної держави, що проголошувалося і раніше, у запобіганні й протидії серйозним конфліктам, які могли загрожувати безпеці країн НАТО, у забезпеченні загальних інтересів безпеки підтриманням стабільності через миротворчу діяльність.

На історичній пов'язаності Америки з Європою, передусім з Британією, і необхідності співпраці наголошував Б. Клінтон під час візиту до Лондона у червні 1994 р. з нагоди святкування 50-ї річниці висадки союзних військ у Нормандії, що стала початком завершального етапу Другої світової війни. На святкування переможного англо-американського альянсу прибуло понад 500 гостей, серед них члени королівської сім'ї, чинний прем'єр-міністр Великої Британії Дж. Мейджор, экс-прем'єр М. Тетчер, відомі європейські політики і дипломати. У промові, виголошеній на американському кладовищі жертв Другої світової війни у Нормандії, Клінтон віддав шану загиблим і ветеранам, покоління яких зміцнило історичний

---

¹⁴⁴ Актуальные проблемы Европы. Американо-европейские отношения на современном этапе (1999—1): Проблемно-темат. сб. — М., 1999. — С. 39.

альянс, що пов'язував США та Європу впродовж півстоліття, і зазначив, що “в умовах нестабільності сучасного світу історичні зв'язки Америки з Європою залишаються ключем до світової безпеки, процвітання і надії на всезагальний мир”¹⁴⁵.

Певною напруженістю у відносинах Вашингтона і Лондона супроводжувалися спроби американської адміністрації врегулювати конфлікт між Північною Ірландією і Великою Британією. З часу введення британських військ у Північну Ірландію у 1969 р. з метою припинити насильство ворожнеча між протестантами і католиками в провінції Ольстер не згасала. Неспроможність Лондона врегулювати ситуацію викликала серйозне занепокоєння серед правлячих кіл Вашингтона, ірландське лобі в яких завжди мало досить значний вплив¹⁴⁶. Саме залучення адміністрації Б. Клінтона у справі Північної Ірландії виявилось найглибшим, порівняно з діяльністю попередніх президентів. Деякі аспекти політики Вашингтона призвели до суперечок з Лондоном, однак фундаментальних розходжень між обома урядами щодо проблеми Ольстеру не було. США і Велика Британія керувалися спільною метою — припинити ворожнечу і примирити сторони конфлікту, однак численні спроби у цьому напрямі не давали позитивних результатів.

На початку лютого 1994 р. Національний комітет з американської зовнішньої політики (National Committee on American Foreign Policy) у Нью-Йорку проводив конференцію з проблеми Північної Ірландії, на яку організація “Американці за новий порядок денний з ірландського питання” (“Americans for a New Irish Agenda” (ANIA)) запросила Джеррі Адамса, лідера Шинн Фейн (Sinn Fe-

¹⁴⁵ Клінтон Х. Р. История моей жизни: Пер. с англ. — М., 2003. — С. 240.

¹⁴⁶ Mathias C. Ethnic Groups and Foreign Policy. — Senior Seminar in International Relations. A Foreign Affairs Custom Anthology. — N. Y., 1996. — P. 92.

in) — політичного крила Ірландської республіканської армії (ІРА). Незважаючи на спротив держдепартаменту та інших урядових структур, представникам ірландського лобі вдалося переконати Б. Клінтона погодитися видати Дж. Адамсу дводенну візу на в'їзд до США для участі у конференції. Це рішення не лише ускладнило й без того не дуже приязні стосунки президента з британським прем'єром Дж. Мейджором, а й викликало невдоволення серед правлячих кіл Лондона, оскільки таким чином 50-річна гегемонія, що здійснювалася британським урядом через держдепартамент на ірландський напрям зовнішньої політики США, завершилася¹⁴⁷.

Жоден американський президент до Клінтона не намагався безпосередньо врегульовувати ірландську кризу. Клінтон ризикнув, оскільки, як він вважав, “неможливо укласти мир ні з друзями, ні з ворогами, якщо не розмовляти з ними”¹⁴⁸. Політика американської адміністрації щодо Північної Ірландії принесла позитивні результати, коли 31 серпня 1994 р. було оголошено про припинення вогню між ворогуючими сторонами, що своєю чергою пом'якшило критику ролі Клінтона у врегулюванні конфлікту з боку британських правлячих кіл. І хоча успіх американського президента був нетривалим, оскільки ворожнеча в Північній Ірландії між католиками і протестантами розгорілася знову на початку 1996 р., він довів Лондону, що компромісу в конфлікті можна досягти¹⁴⁹. Активна залученість адміністрації США до вироблення мирного процесу щодо ситуації в Північній Ірландії хоч і не подобалася Великій Британії, однак

¹⁴⁷ *Guelke A. The United States, Irish Americans and the Northern Ireland peace process // International Affairs. — 1996. — Vol. 72. — № 3. — July. — P. 533.*

¹⁴⁸ *Клинтон Х. Р. История моей жизни: Пер. с англ. — М., 2003. — С. 317.*

¹⁴⁹ *Guelke A. The United States, Irish Americans and the Northern Ireland peace process // International Affairs. — 1996. — Vol. 72. — № 3. — P. 534.*

стало очевидно, що без прямої дипломатії Клінтона обнадійливого поліпшення у цьому процесі не могло бути досягнуто. Варто додати, що наступник Мейджора Тоні Блер докладав усіх зусиль разом з американським президентом для врегулювання ситуації в Північній Ірландії, однак, на жаль, остаточного замирення між ворогуючими сторонами нема ще й досі.

На чергових парламентських виборах, що відбулися у травні 1997 р. через розкол у лавах правлячої партії, спричинений розходженнями у позиціях її членів щодо ролі Британії в Європейському Союзі (за Маастрихтським договором від 7 лютого 1992 р. Європейські Співтовариства об'єдналися у Європейський Союз. — С. II.), консерватори зазнали серйозної поразки. До влади прийшли лейбористи на чолі з Т. Блером, який, як і М. Тетчер, схилився до найтіснішого союзу зі США¹⁵⁰. У Вашингтоні із задоволенням була сприйнята перемога лейбористської партії на виборах і її зовнішньополітична платформа. Проголошений новим урядом курс на відхід від позицій дистанціювання в Євросоюзі і прагнення Британії відігравати провідну роль в інтеграційних процесах ЄС зустріли схвалення американської адміністрації, оскільки за правління консерваторів саме неконструктивна позиція уряду Дж. Мейджора у питаннях європейської інтеграції вносила деякий дисонанс в “особливі відносини” Британії і США, позаяк Вашингтон завжди хотів бачити свого стратегічного союзника серед лідерів Євросоюзу¹⁵¹.

Т. Блер здобув крісло прем'єр-міністра Великої Британії завдяки прогресивним ідеям, які дали змогу заново сформулювати ставлення лейбористської партії до ба-

---

¹⁵⁰ Попов В. И. Маргарет Тетчер: человек и политик (взгляд российского дипломата). — М., 2000. — С. 411—412.

¹⁵¹ Відносини Великобританії і США на сучасному етапі. — Довідка Міністерства Закордонних Справ України. II Територіальне управління. — № 49/26. — 1997. — Червень.

гатьох соціальних та економічних питань, що стояли перед країною. Він намагався знайти альтернативу традиційній риториці і політиці лейбористів, сподіваючись відшукати новий спосіб прискорити економічне зростання, захистити права людини і зміцнити соціальну справедливість у сучасну епоху інформаційних технологій. Блер спрямував провідні ідеї своєї партії з крайніх лівих у бік центру. Було відкинуто старі соціалістичні гасла та обіцянки перерозподілу прибутків і націоналізації економіки. “Нові лейбористи”, як назвав партію Блер, проголосили курс на розвиток вільних ринкових відносин і приватизації, запозичивши у консерваторів багато прогресивних ідей у цій галузі, засвідчивши таким чином новий раціональний підхід до формування програми партії. Цей спосіб лейбористи перейняли в американських колег — демократів на чолі з Б. Клінтоном, які вдало будували свої передвиборні програми, залучаючи окремі ідеї республіканців¹⁵². Після виборів Блер подякував Клінтону за те, що президент своїм прикладом надихнув його і лейбористів обрати раціональний шлях для прогресивного розвитку держави в умовах, коли Європа і Велика Британія зіткнулися з проблемами глобалізації, економічної і політичної безпеки.

Сід Блументал — відомий американський журналіст, який багато писав про американську і британську політику, а з 1997 р. працював у Білому домі, зазначав, що Клінтон і Блер — наче “політичні близнюки”¹⁵³. Президент і прем’єр були представниками нового покоління політичних лідерів. Лейбористи на чолі з Блером запозичили тактику, стратегію та основні засади політичної

¹⁵² *Hillenbrand B., Kramer M. Just Like Bill? No, but Like Clinton, Britain’s Tony Blair Has Found Success in the Political Center.* — http://www.time.com/time/magazine/1997/dom/970428/world.just_like_bil.html

¹⁵³ *Клінтон Х. Р. История моей жизни: Пер. с англ.* — М., 2003. — С. 419.

платформи команди Клінтона, яка вже двічі перемагала на виборах у США (у 1992 і 1996 рр.). Відомо, що декілька британських лейбористів працювали у виборній кампанії Клінтона 1992 р., і набутий досвід докладно висвітлили у конфіденційному меморандумі для своєї партії. Дуже важливими для команди Блера були консультації і постійні телефонні розмови з Джорджем Стефанопулосом і Джеймсом Карвіллом — без сумніву основними фігурами кампанії Клінтона 1992 р. Крім цього, у грудні 1996 р., за чотири місяці до виборів, помічники Блера зустрічалися у Вашингтоні з представниками американської адміністрації і довіреними особами президента, зокрема з Марком Пенном, чия блискуча робота на виборах восени допомогла Клінтону отримати мандат на другий термін перебування при владі. Британців цікавила переважно тактика ведення виборної кампанії, так наче саме вона була ключем до перемоги. “Я б назвав це, — згадував Пенн, — належною старанністю. Вони хотіли зібрати всю можливу інформацію і виглядали при цьому дещо самовпевнено”¹⁵⁴. Зрозуміло, що подібні речі не могли відбуватися за будь-яких інших відносин між державами, крім “особливих”. Така прихильність Клінтона до британської лейбористської партії та її лідера пояснювалася тим, що він і Блер мали спільні погляди на більшість як зовнішньо-, так і внутрішньополітичних проблем. Ідеології демократичної і лейбористської партій багато в чому перекликалися, тому прихід Блера до влади був політично вигідним для Клінтона.

Одноденний візит американського президента до Лондона 29 травня 1997 р. на запрошення британського прем'єра засвідчив, що у відносинах США і Великої Брита-

---

¹⁵⁴ *Hillenbrand B., Kramer M. Just Like Bill? No, but Like Clinton, Britain's Tony Blair Has Found Success in the Political Center.* — http://www.time.com/time/magazine/1997/dom/970428/world.just_like_bil.html

нії відбулися якісні зміни. Між лідерами обох держав налагодилися теплі, дружні стосунки. Після розмови з Т. Блером, у виступі для преси перед резиденцією прем'єра Б. Клінтон назвав англо-американські відносини "унікальним партнерством". Президент зазначив, що впродовж останніх п'ятдесяти років цей непорушний союз забезпечує обом народам мир, процвітання і безпеку. "Це союз, що ґрунтується на спільних цінностях і прагненнях"¹⁵⁵. Блер додав, що вони з президентом погодилися в тому, що Британії більше не потрібно вибирати між Європою і США. Саме лідерство і сильні позиції Лондона в ЄС сприятимуть зміцненню його відносин з Вашингтоном. Сполученим Штатам потрібна сильна Британія в Європі. Крім важливих питань міжнародного характеру, таких як криза у Північній Ірландії, виведення миротворчих сил НАТО з Боснії, що розглядалися під час зустрічі президента і прем'єра, з'ясувалося, що сторони мали однакові погляди стосовно проблем освіти, соціального забезпечення, надмірного і не завжди позитивного впливу засобів масової інформації на життя суспільства. Було домовлено доручити радникам і помічникам обговорити ці проблеми і виробити спільну стратегію для їх розв'язання в рамках двосторонніх зустрічей.

Проте ця ідея зазнала різкої критики з боку Ради Національної Безпеки США і Форін офісу Великої Британії, які стверджували, що такими зустрічами союзники могли образити інші дружні держави. Характер англо-американських стосунків з цього приводу відверто прокоментувала Хілларі Клінтон, яка заявила, що "якщо так звані особливі відносини між нашими країнами щось означають, то неформальні двосторонні зустрічі не можуть образити нікого з наших союзників"¹⁵⁶.

¹⁵⁵ Blair Welcomes Clinton to Britain. — <http://www.Europe.cnn.com/ALLPOLITICS/1997/05/29/clinton.blair>

¹⁵⁶ Клінтон Х. Р. История моей жизни: Пер. с англ. — М., 2003. — С. 423.

Зрештою, перша така зустріч відбулася у листопаді 1997 р. в заміській резиденції британського прем'єра Чекерсі. На ній обговорювалися перспективи нового підходу до ведення політики під назвою “третьій шлях”, який полягав у тому, що при зростанні неспроможності соціальних інститутів в умовах глобалізації виконувати свої функції, центр ваги переноситься на громадянське самоврядування. Водночас основою “нової економіки” в межах “третього шляху” проголошувалися послуги, знання, навички і дрібний бізнес, а найціннішим капіталом — знання та творчі здібності людей¹⁵⁷. Наступні зустрічі, що відбувалися у 1998—1999 рр. за участю лідерів інших держав — Італії, Німеччини, Швеції, Бразилії, які поділяли ідеї “третього шляху”, сприяли створенню конструктивної політичної ситуації у світі.

Лондон продовжував активно виступати на підтримку США на міжнародній арені. Доказом цього стали спільні англо-американські бомбардування Іраку в грудні 1998 р., спричинені недотриманням Багдадом санкцій, введених після війни у Перській затоці¹⁵⁸. Санкції передбачали роззброєння Іраку і заборону виробництва на території країни зброї масового знищення. Однак, режим С. Хусейна до них не прислухався і на початку серпня 1998 р. оголосив про відмову допускати в країну інспекторів ООН, які мали здійснювати нагляд за дотриманням санкцій. Упродовж 1999—2000 рр. об'єднана авіація США і Великої Британії продовжувала здійснювати бомбові удари по командних пунктах іракської протиповітряної оборони у тих випадках, коли була змушена гарантувати безпеку своїх патрулів у заборонених для іракських літаків зонах. Після війни у Перській затоці Сполучені Штати, Англія і Франція встановили

¹⁵⁷ Грицай С. Перемога лейбористів у Великобританії // Нова політика. — 2001. — № 3. — С. 34—35.

¹⁵⁸ U. S. -UK Strikes on Iraq Continue to Draw Support, Criticism. — <http://www.fas.org/news/iraq/1998/12/18/www818d.html>

дві заборонені зони для авіації Багдада — одна на північ від 36-ї паралелі, інша — південніше 32-ї паралелі. Однак, Ірак систематично порушував союзницькі санкції і перешкоджав патрульним літакам США і Британії здійснювати контроль повітряного простору у цих зонах, що й призводило до збройних сутичок¹⁵⁹.

Уряд Т. Блера також діяв в унісон з адміністрацією Б. Клінтона у широкомасштабних військових акціях НАТО проти Югославії, які, незважаючи на відсутність рішення ООН, почалися 24 березня 1999 р. (криза в Косово). Серед європейських партнерів США Велика Британія займала найактивнішу позицію в питанні подолання цієї кризи за допомогою зброї¹⁶⁰. У заходах проти Югославії провідна роль та відповідальність за підготовку і проведення операцій НАТО були покладені на Лондон. Рішуча позиція британського уряду визначалася двома важливими чинниками — “особливими відносинами” зі Сполученими Штатами, які традиційно зумовлюють підтримку глобальних ініціатив американського союзника, і проголошеною лейбористами після приходу до влади так званою етичною зовнішньою політикою. Остання передбачає непримиренне ставлення до політичних режимів, які пригноблюють демократію і порушують права людини. Саме таким, на погляд британського керівництва, був режим Слободана Мілошевича в Югославії¹⁶¹. Операції об’єднаних сил НАТО проти Югославії тривали до 10 червня 1999 р., після чого керівництво республіки було змушене капітулювати і вивести свої війська з Косово. Після припинення міжнаціонального конфлікту на територію Косово були

¹⁵⁹ Солодкий С. Буш нагадує Хусейну, хто в домі хазяїн // День. — 2001. — № 33 (1054).

¹⁶⁰ Яковенко Н. Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство. — К., 2003. — С. 135.

¹⁶¹ Зовнішня політика Великої Британії. — Довідка Міністерства Закордонних Справ України. II Територіальне управління. — 2000. — Липень.

введені міжнародні миротворчі війська і поліцейські сили, які продовжують забезпечувати стабільність і безпеку краю дотепер¹⁶².

Проводячи багатосторонню зовнішню політику — активна участь у врегулюванні палестино-ізраїльського конфлікту, вироблення домовленостей з Японією в оборонній сфері, інтенсифікація американо-китайського діалогу, досягнення якісно нового рівня відносин з країнами Південної Америки та Азії, — головним для адміністрації Б. Клінтона залишалося розширення складу НАТО і підтримка стабільності в Європі. Першочерговою метою Америки була побудова більш мирного, демократичного і безпечного світу у ХХІ ст. У виступі 26 лютого 1999 р. в Сан-Франціско, штат Каліфорнія, президент наголосив перед аудиторією: “Саме тому я підштовхую розширення НАТО і через це ми повинні залишити двері НАТО відчиненими для нових демократичних членів, щоб у інших націй з’явився стимул поглиблювати свою демократію”¹⁶³.

У квітні 1999 р. в столиці Сполучених Штатів на святкуванні 50-річчя створення Північноатлантичного альянсу при формуванні нової концепції НАТО чіткіше, ніж раніше, виявилось декілька нових тенденцій, розвиток яких мав внести суттєві корективи у внутрішнє співвідношення сил на Заході. Уряд Т. Блера, очевидно, побоюючись німецької гегемонії в Європі, зробив певні рішучі кроки у бік зближення зі США і зміцнення “особливих відносин”, намагаючись показати себе найбільш вірним та ефективним союзником Вашингтона на європейському континенті. Англія поділяла точку зору Сполучених Штатів Америки щодо верховенства рішень НАТО над рішеннями ООН, а також щодо глобального

¹⁶² Козин В. Косово на распутье // Международная жизнь. — 2002. — № 3. — С. 80—81.

¹⁶³ Матвеев А. В Белом доме // Международная жизнь. — 1999. — № 7. — С. 38.

застосування в разі потреби сил Північноатлантичного альянсу. Вона не захищала інтереси європейської половини блоку і не пропонувала своїх проектів створення механізмів стримування американського впливу на європейському континенті. Крім цього, Британія явно висловила небажання “роз’єднувати” американські та європейські частини НАТО, що могло призвести до обмеження присутності США в Європі (особливо в Німеччині)¹⁶⁴. Лондон прагнув зберегти за альянсом, в якому Британія з огляду на “особливі відносини” зі США посідала одне з чільних місць, ключові позиції в системі європейської безпеки.

Водночас уряд Т. Блера намагався виявити прихильність до Європи і засвідчити ефективність власної закордонної політики на противагу тій, яку проводили консерватори на чолі з Дж. Мейджором. Важливою складовою британського підходу до реформування ЄС стало відстоювання необхідності не лише проголошувати “європейські політичні цінності” (демократія, відкритість, підзвітність виборцям, солідарність), але й захищати ці цінності. Тому Лондон чинив активний вплив на становлення загальної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС, виступав з ініціативою “європейської оборонної самобутності”, яка б гармонізувала співпрацю ЄС і НАТО, що відповідало ще одній стратегічній меті Великої Британії стосовно Євросоюзу — налагодити тіснішу співпрацю зі США¹⁶⁵. Т. Блер розумів, що найвигідніша роль для його країни на сучасному етапі — бути посередником між Сполученими Штатами та ЄС, тому намагався посилити вплив Британії в Європі, одночасно зміцнюючи відносини зі США. Тоді до думки Лондона

¹⁶⁴ Уткін А. И. США — НАТО — ЕС (Вашингтон проводить реформу НАТО) // США — Канада: економіка — політика — культура. — 1999. — № 10. — С. 22—23.

¹⁶⁵ Милин Н. “Третій путь” Тони Блера // Международная жизнь. — 1999. — № 7. — С. 47—48.

більше прислухалися б як у Брюсселі, так і у Вашингтоні, оскільки ЄС і Сполучені Штати Америки, як зазначав прем'єр, “співпрацюють і зближуються, щоб досягти єдиного, найбільш необхідного пріоритету для нового світового порядку — економічного розвитку і глобальної безпеки”¹⁶⁶. Англо-американські “особливі відносини” мали допомагати Великій Британії бути мостом між Євросоюзом і США, оскільки — уряд Блера був у цьому абсолютно впевнений — розбудова сильної Європи неможлива без тісних зв'язків з Північною Америкою¹⁶⁷.

Британський прем'єр був переконаний, що без допомоги НАТО і Сполучених Штатів Америки європейці не змогли б встановити мир у Боснії чи врегулювати кризу в Косово. На його думку, ефективно вести європейську оборонну політику можна лише в контексті зміцнення трансатлантичного зв'язку з альянсом, досягаючи більш збалансованого партнерства в ньому. Керуючись “особливими відносинами” зі США, які забезпечували вагомий вплив Британії як у Європі, так і серед країн-членів НАТО, Лондон не погоджувався на франко-німецькі ідеї щодо створення самостійної системи європейської безпеки, незалежної від Північноатлантичного альянсу, на основі Західноєвропейського союзу (ЗЄС¹⁶⁸)¹⁶⁹.

¹⁶⁶ *Marsden C.* Anglo-French Summit Takes Further Step towards European Military Independence from America. — <http://www.wsws.org/articles/1999/nov1999/arms-n26.shtml>

¹⁶⁷ Зовнішня політика Великої Британії. — Довідка Міністерства Закордонних Справ України. II Територіальне управління. — 2000. — Липень.

¹⁶⁸ ЗЄС був заснований у 1948 р. з метою формування спільної структури безпеки та оборони в Європі, однак досить скоро поступився своїм місцем у цій галузі більш потужному за можливостями військово-політичному альянсу — НАТО [Мороз Ю. Західноєвропейський союз: пошук місця в новій архітектурі європейської безпеки // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. міжнар. відносини. — Вип. 2. — Л., 2000. — С. 45—48].

¹⁶⁹ *Schwarz P.* NATO Fiftieth Anniversary: Tensions Increase between Europe and America. — <http://www.wsws.org/articles/1999/apr1999/nato-a24.shtml>

В умовах нового світового порядку рух країн ЄС до європейської оборонної ідентичності та створення європейської організації з питань безпеки та оборони ставили під сумнів подальшу роль і сенс функціонування НАТО в Європі, що суперечило інтересам США і Великої Британії. Тому обидві країни виступали за перетворення ЗЄС на європейську опору НАТО, тоді як Франція і Німеччина хотіли, щоб ЗЄС став “військовою рукою” ЄС¹⁷⁰. Події у Боснії, а пізніше у Косово засвідчили неспроможність європейців самостійно розв’язувати проблеми своєї безпеки і показали, що створення системи європейської безпеки не могло відбуватися поза рамками випробуваної трансатлантичної системи, гарантом якої був Північноатлантичний альянс.

У цій ситуації Британія вирішила взяти на себе реалізацію так званої Європейської оборонної ініціативи (ЄОІ), яка передбачала створення європейських сил швидкого реагування для виконання миротворчих функцій там, де це не міг ефективно зробити Північноатлантичний альянс, тобто на допомогу НАТО. Про гнучкість позиції уряду Т. Блера в питанні “єврооборони” свідчила французько-британська декларація, підписана наприкінці 1998 р. в Сен-Мало (Франція). Декларація містила положення не лише стосовно створення автономних європейських оборонних сил, а й щодо забезпечення військової співпраці між обома країнами “у межах і поза межами” НАТО¹⁷¹. У Лондоні зрозуміли, що активна участь у реалізації ЄОІ зміцнить позиції Британії в Європі, тому зближення з Францією у питанні створення європейської оборонної структури було політично вигідним.

¹⁷⁰ *Binnendijk H.* The Emerging European Security. — U. S. Foreign Policy after the Cold War / Ed. by B. Roberts. — Cambridge, Massachusetts, 1992. — P. 42.

¹⁷¹ *Говард М.* На шляху до Атлантичного розлучення? // День. — 2000. — № 60 (841).

Однак погляди Парижа і Лондона щодо ЄОІ різнилися. Французи вбачали у ній можливість зменшення залежності Західної Європи від США, а британці вважали, що європейським країнам варто більше уваги звертати на власну оборону, особливо тим з них, що не були членами НАТО, і така ініціатива могла бути лише доповненням, а не альтернативою Північноатлантичному альянсу. Лідерство у формуванні повноцінної європейської системи безпеки та оборони стало для Великої Британії суттєвим чинником підтримання “особливих відносин” зі Сполученими Штатами. Вплив Лондона на цей процес, враховуючи традиційну англо-американську політичну близькість, розглядався у Вашингтоні як вагомий інструмент власного впливу на європейському континенті. Обрання Джорджа Робертсона — британського міністра оборони — на посаду Генерального секретаря НАТО свідчило про нове сприйняття Великої Британії не лише в Європі, а й з боку США¹⁷².

Вашингтон спершу вітав ЄОІ, оскільки вона могла переконати європейську політичну еліту підтримати витрати на воєнні операції, скорочуючи, таким чином, навантаження на США. Однак, наприкінці діяльності адміністрації Б. Клінтона ставлення Америки до ЄОІ змінилося, оскільки замість того, щоб збільшувати ресурси, спрямовані на забезпечення безпеки на континенті, європейці продовжували їх скорочувати. Водночас європейські війська були недостатньо навчені (крім британських і нечисленних елітних військових груп) для участі в боях і навіть для проведення операцій з підтримки миру у небезпечних місцях, що виявилось у Косово¹⁷³. Для США це означало, що європейські війська НАТО

---

¹⁷² Данилов Д. А. Строительство второй опоры Европейского Союза: использование новых технологий // Актуальные пробл. Европы. ЕС на рубеже веков. — 2000. — № 3. — С. 41.

¹⁷³ Люттвак Е. Н. Европейська ініціатива не повинна послаблювати НАТО // День. — 2000. — № 229 (1009).

будуть навпаки послаблені внаслідок ЄОІ, і потенційне навантаження на американські збройні сили зросте. Звичайно, це було не вигідно Вашингтону, але це питання мала розв'язувати вже нова американська адміністрація.

За час перебування Б. Клінтона при владі відносини США і Великої Британії набагато зміцнилися і поліпшилися завдяки не лише узгодженій політиці обох держав на міжнародній арені і взаємній підтримці в реалізації спільних інтересів, а й тісним стосункам керівників двох країн. Подібні погляди президента і прем'єра не лише щодо розв'язання міжнародних проблем, а й щодо основних принципів і шляхів ведення внутрішньої політики сприяли зростанню англо-американської співпраці у політичній, військовій та інших сферах. Зокрема, економічний успіх, досягнутий за вісім років правління Б. Клінтона, а також ефективні реформи Т. Блера в цій галузі дали змогу розширити й поглибити економічну співпрацю обох країн. Адміністрація президента поступово сформувала своєрідну "індустріальну політику" нової економіки, що базується на знаннях. Клінтон усвідомлював, що сила американської економіки полягає в поєднанні науки, технологічних інновацій і високоякісної освіти¹⁷⁴. Блер багато в чому наслідував свого американського колегу. Британський прем'єр зазначав, що в нову інформаційну епоху лише ті країни можуть досягти найвищого рівня економічного зростання і зайнятості, які інвестують у розвиток нових технологій і знань, а також чиї уряди основою своєї діяльності бачать сприяння розвитку промисловості задля поліпшення добробуту їхнього народу¹⁷⁵. Велика Британія була

---

¹⁷⁴ *Сакс Дж.* "Час Клінтона" і процвітання Америки, або Політика в потрібному місці у потрібний момент // *День*. — 2000. — № 122 (903).

¹⁷⁵ *Hillenbrand B., Kramer M.* Just Like Bill? No, but Like Clinton, Britain's Tony Blair Has Found Success in the Political Center. — http://www.time.com/time/magazine/1997/dom/970428/world.just_like_bil.html

одним з найбільших закордонних ринків збуту американських товарів. У 1999 р. Сполучені Штати Америки експортували в Британію товарів на суму 38,3 млрд, тоді як імпорт англійських товарів у США становив 39,2 млрд доларів. Співпраця Вашингтона і Лондона у галузі інвестицій не має аналогів у світі. У 1999 р. обсяг американських інвестицій у Британію досягнув 213,1 млрд, а британських у США — 183 млрд доларів. Інвестиції США в Британію становили 41,6 % усіх американських інвестицій в країни ЄС¹⁷⁶.

Найменш афішованою сферою “особливих відносин” Сполучених Штатів і Великої Британії була розвідувальна. Після Другої світової війни США, Британія, Канада, Австралія і Нова Зеландія підписали таємну угоду про передавання одна одній розвідувальної інформації, внаслідок чого почалася розбудова всесвітньої мережі підслуховування, що функціонує і тепер, завданням якої було і залишається пеленгування і селекціонування за ключовими термінами важливої інформації, а також сповіщення про неї відповідних розвідувальних структур¹⁷⁷. У США — це Агентство Національної Безпеки (АНБ) (National Security Agency (NSA)), у Британії — Штаб-квартира урядового зв’язку (Government Communications Headquarters (GCHQ)), яка значною мірою субсидується АНБ¹⁷⁸. Інформація, отримана за допомогою супутників, передається на відповідні бази і центри зв’язку, де опрацьовується спеціальними комп’ютерними системами.

Всесвітня розвідувальна система “Ешелон” (“Echelon”) здатна прослуховувати за годину мільярди повідом-

---

¹⁷⁶ UK has over 41 % of US direct EU investment. Press Release, 24/July/2000. — <http://www.tradepartnersuk-usa.com>

¹⁷⁷ National Security Agency and Global Electronic Surveillance. — <http://www.abovetopsecret.com/pages/echelon.html>

¹⁷⁸ GCHQ Government Communications Headquarters. — <http://www.fas.org/irp/world/uk/gchq/>

лень, зокрема, телефонні розмови, передавання інформації факсом, приватну кореспонденцію електронною поштою. Система як засіб доступу до будь-яких видів інформації у глобальному вимірі (телекомунікаційні мережі і системи, супутниковий, мобільний і високочастотний зв'язок, Інтернет) орієнтована на перехоплення інформації урядових, комерційних, приватних структур у будь-якому регіоні світу¹⁷⁹. У лютому 2000 р. шотландський позаштатний кореспондент Д. Кемпбелл передав Європарламенту доповідь, у якій містилася інформація про те, що Сполучені Штати Америки використовують розвідувальні дані системи "Ешелон" в інтересах американських монополій. За допомогою "Ешелону", як зазначалося у доповіді, Вашингтон отримував необхідну інформацію про комерційну діяльність іноземних фірм і передавав її своїм корпораціям, щоб останні могли успішно протистояти конкурентам у світовій торгівлі¹⁸⁰. У причетності до шпигування, через яке за попередніми підрахунками європейські компанії втратили вигідні контракти на суму приблизно 20 млрд доларів, було звинувачено й члена ЄС Велику Британію, яка нібито допомагала США збирати таємну інформацію про французькі монополії. І хоча Вашингтон і Лондон категорично заперечували звинувачення, стверджуючи, що система "Ешелон" працює в межах закону і винятково в інтересах економічного добробуту і національної безпеки обох держав, цей випадок доводив, що Британія, незважаючи на намагання стати "хорошим європейцем", які так вітала Франція, залишається вірним союзником США

¹⁷⁹ Макаренко Є. А. Глобальна інформаційна безпека: нові виклики і нові стратегії // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. — Вип. 28. — Ч. 1. — К., 2001. — С. 242.

¹⁸⁰ Norton-Taylor R., Gow D. French Anger at US-British Global Spying. The European Parliament: special report. — <http://www.guardian.co.uk/euoparl/story/0,2763,193429,00.html>; Catan T. Secrets and Spies. — <http://www.fas.org/sgp/news/2000/05/ft053100.html>

і продовжує орієнтуватися, передусім, на “особливі відносини” з ними¹⁸¹.

Основним викликом у новому, після “холодної війни”, світі для міжнародної безпеки стала ракетно-балістична загроза. Ірак, Іран і Північна Корея продовжували нарощувати ракетний потенціал, у відповідь на що США почали розробляти плани обмеженої системи Національної протиракетної оборони (НПРО). Як коментувала ці дії держсекретар Сполучених Штатів Мадлен Олбрайт, Вашингтон мав тверді наміри осучаснити і зміцнити Договір про обмеження систем протиракетної оборони (ПРО), підписаний між США та СРСР ще у 1972 р., а не порушувати його. За словами держсекретаря, з 1972 р. цей договір був ключовим елементом структури стратегічної стабільності, однак з того часу стратегічна ситуація у світі змінилася. Потрібно пристосувати договір до нових умов, щоб зміцнити міжнародну безпеку¹⁸². У січні 1999 р. Сполучені Штати Америки запропонували Росії як правонаступниці СРСР розглянути можливість внесення нових поправок до договору, таким чином відкрито продемонструвавши свою підтримку програми розвитку і розгортання системи ПРО на території США. 23 липня 1999 р. Б. Клінтон підписав закон “Про національну протиракетну оборону”, чим підтвердив наміри здійснити розгортання системи ПРО на території країни, щойно це дозволить рівень технологій. Остаточне рішення про початок розгортання національної системи ПРО Вашингтон планував прийняти в червні 2000 р. Цьому мали передувати три успішні перехоплення навчальної боєголовки “Мінітмен—II”, яку запускали

¹⁸¹ Webster P. Spy Claims May Tarnish Britain's 'Euro-friendly' Image. — <http://www.guardian.co.uk/europarl/Story/0,2763,339975,00.html>

¹⁸² Олбрайт М. США обговорюватимуть свої плани щодо обмеженої Національної ПРО з Україною та Росією // День. — 2000. — № 5 (786).

з військової бази Вандерберг, штат Каліфорнія. Однак, після двох невдалих випробувань Клінтон оголосив, що не буде приймати рішення про розгортання НПРО, а передасть цю справу новому президентові¹⁸³. Міністр закордонних справ Великої Британії Робін Кук заявив з цього приводу, що Клінтон “зважив на погляди” союзників США та інших міжнародних партнерів, відклавши розгортання системи протиракетної оборони, що порушило б положення Договору про ПРО і могло призвести до зайвої напруженості у світі¹⁸⁴.

Для “особливих відносин” Сполучених Штатів і Британії президентство Б. Клінтона і правління Т. Блера стали новим піднесенням після їхнього розквіту в епоху Р. Рейгана і М. Тетчер. Ці незвичайні стосунки виявилися у всій повноті. Для Блера, основним пріоритетом зовнішньої політики якого залишалося партнерство зі США, першочерговим завданням було забезпечити ефективне функціонування англо-американських “особливих відносин” і після приходу до влади у Сполучених Штатах у січні 2001 р. нової адміністрації на чолі з президентом Джорджем Бушем-молодшим (сином 41-го президента США Дж. Буша. — *С. П.*).

Серед головних напрямів зовнішньополітичного курсу Вашингтона у ХХІ ст. було виділено, насамперед, зміцнення стосунків із союзниками в Європі і розширення НАТО, тобто продовження американо-британської політики атлантизму, яку проводили попередні адміністрації разом з англійськими урядами. Дж. Буш прихильно ставиться до розширення Північноатлантичного альянсу на схід, однак його позиція містить ідею про “новий поділ праці” всередині організації, що передбачає обмеження

¹⁸³ Любецкий В. Эволюция ядерной политики США в 1989—2000 гг. // Мировая экономика и международные отношения. — 2001. — № 9. — С. 23.

¹⁸⁴ Сірук М. США взяли протиракетний тайм-аут // День. — 2000. — № 158 (939).

використання збройних сил США в миротворчих операціях¹⁸⁵. Думку президента поділяє його радник з питань національної безпеки Кондоліза Райс, яка переконана, що американські збройні сили не повинні бути “командою порятунку” і використовуватися де завгодно. Відповідальність за безпеку мають брати на себе регіональні організації, пов’язані з НАТО, а роль Сполучених Штатів Америки у таких операціях полягатиме у підтриманні фінансами, розвідкою та матеріально-технічним забезпеченням¹⁸⁶. Тобто Європа має дбати про свою безпеку з більшими матеріальними затратами і за допомогою власних збройних формувань. Ініціатива Британії у створенні європейських сил швидкого реагування загалом відповідає інтересам Вашингтона. Що стосується питання про розгортання національної системи протиракетної оборони, яке адміністрація Буша “успадкувала”, то держсекретар США Колін Пауелл, ще будучи кандидатом на цю посаду, у своєму виступі 17 січня 2001 р. в сенатському Комітеті з міжнародних відносин підтвердив налаштованість новообраного президента розгорнути НПРО та спробувати переконати Росію переглянути положення Договору про ПРО від 1972 р. через його невідповідність вимогам сучасності¹⁸⁷. Якщо Москва не погодиться внести поправки до договору, адміністрація США вважала виправданим свій вихід з нього.

Таким чином, Сполучені Штати продовжували проводити зовнішню політику з позиції лідера світового

---

¹⁸⁵ Позиции Альберта Гора и Джорджа Буша по основным вопросам внутренней и внешней политики США. — <http://www.itar-tass.com/asp/message>

¹⁸⁶ Стислий аналіз статті Кондолізи Райс “Виборча кампанія 2000 — забезпечення національних інтересів” (Foreign Policy Magazine. — Vol. 19. — № 1). — Довідка Міністерства Закордонних Справ України. IV Територіальне управління. — 2001. — Січень.

¹⁸⁷ Щодо ключових пріоритетів у зовнішній політиці нової адміністрації США (за виступом К. Пауелла у сенатському Комітеті з міжнародних відносин). — Довідка Міністерства Закордонних Справ України. IV Територіальне управління. — 2001. — Січень.

масштабу. За словами К. Райс, ХХІ ст. має стати “століттям Америки”, і щоб домінувати у всіх важливих сферах життя планети, потрібно оновити міцні й тісні стосунки зі союзниками, які поділяють американські цінності і спроможні нести тягар підтримання миру, процвітання і свободи у світі¹⁸⁸. Найближчим союзником США традиційно залишається Велика Британія. Уряд Т. Блера розумів, що повинен налагодити близькі робочі відносини з адміністрацією Дж. Буша, навіть якщо вони й не стануть такими теплими і дружніми, як з президентом Б. Клінтоном. Бо від забезпечення цих “особливих” відносин залежить вагомість Британії в Європі і сила її голосу у світі.

Лондону вже вдалося показати, що англо-американські стосунки залишаються “особливими” і при новій адміністрації, яка, своєю чергою, на це погодилася. Коли на початку лютого 2001 р. міністр закордонних справ Великої Британії Р. Кук перший з іноземних міністрів побував у Вашингтоні з офіційним візитом, у ході якого вів переговори з держсекретарем К. Пауеллом, останній заявив, що США і Британія користуються унікальним партнерством, побудованим на спільних цінностях та інтересах і зміцненим усім, через що пройшли обидві країни разом упродовж багатьох років. У відповідь Кук запевнив американського колегу, що для Великої Британії США — найкращий друг і найближчий союзник і так буде завжди¹⁸⁹. Під час переговорів держсекретар і міністр закордонних справ приділяли значну увагу актуальним міжнародним проблемам, а особливо питанню

¹⁸⁸ *Шаклеина Т. А.* Внешняя политика США: консенсус между правительством и общественностью? // США — Канада: экономика — политика — культура. — 2000. — № 11. — С. 58; Стислий аналіз статті Кондолізи Райс “Виборча кампанія 2000 — забезпечення національних інтересів”.

¹⁸⁹ Press Remarks with British Foreign Secretary Robin Cook (Revised). Released by the Office of the Spokesman. February 6, 2001. — <http://www.state.gov/secretary/rm/2001/index>

розвитку й реалізації європейської оборонної ініціати-ви. Пауелл висловився на підтримку створення європейських сил швидкого реагування, але при цьому зазначив, що “ми (американці. — С. П.) не хочемо робити нічого, що послабило б НАТО, — це наш основний принцип”, і додав, що європейські сили повинні не дублювати структуру Північноатлантичного альянсу, а збільшувати військові можливості як НАТО, так і ЄС¹⁹⁰. Сторони узгодили свої позиції щодо розгортання ЄОІ “під егідою” НАТО і формування системи європейської безпеки, обговорили американські плани з розгортання НПРО, а також домовилися про подальші спільні зусилля у врегулюванні ситуації на Близькому Сході (конфлікт між Ізраїлем і Палестиною) і в протистоянні режиму С. Хусейна, який відмовлявся виконувати санкції ООН.

За традицією Т. Блер був першим європейським прем’єр-міністром, який зробив візит новому президентові. Під час зустрічі, яка відбулася наприкінці лютого у Кемп-Девіді, Дж. Буш зазначив, що потрібно через НАТО забезпечувати європейську безпеку, і підкреслив, що Британія є найбільш вірним і відданим партнером США на міжнародній арені. Своєю чергою, Блер заявив, що Лондон, на відміну від європейських держав, підтримує створення американської національної системи протиракетної оборони, і підтвердив стан “особливих відносин” між країнами¹⁹¹. Таким чином були зроблені перші кроки до налагодження дружніх стосунків між обома лідерами. Будучи близьким другом Б. Клінтона, Т. Блер зумів показати американській адміністрації, що можна мати не лише одного друга. Його готовність до

---

¹⁹⁰ *Загоруйко Ю.* Європа в очікуванні Буша // Дзеркало тижня. — 2001. — № 7 (331).

¹⁹¹ *McAllister J., Reaves J.* Tony Blair: a Friend of Bill tries to Become a Buddy of Dubya. — <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,100410,00.html>

порозуміння і співпраці з новим президентом стала основою сучасних “особливих відносин” Великої Британії і США.

Перший рік президентства Дж. Буша став чи не найскладнішим в історії Сполучених Штатів Америки. Терористичні акти в Нью-Йорку і Вашингтоні 11 вересня 2001 р. кинули безпрецедентний виклик американській адміністрації. Один день миттєво змінив світ, у якому його безсумнівний лідер — США — не зміг забезпечити власну безпеку. Міжнародний тероризм став проблемою глобального масштабу і змусив світову спільноту серйозно замислитися над своєю вразливістю, оскільки його непередбачуваність і жорстокість перекреслили всі гарантії світової безпеки і поставили під великий сумнів взагалі будь-яку здатність країн захистити себе як від внутрішніх, так і від зовнішніх загроз.

Зранку 11 вересня 2001 р. о 8 годині 45 хвилин, а далі о 9 годині 3 хвилини два американські пасажирські лайнери, захоплені терористами, були спрямовані у дві 110-поверхові “башти-близнюки” Світового торговельного центру в Нью-Йорку. Через 40 хвилин після цього ще один літак був скерований у будівлю Пентагону, а о 10 годині 10 хвилин на південний схід від м. Пітсбург, штат Пенсильванія, розбився пасажирський лайнер, що здійснював рейс Нью-Арк — Сан-Франціско (штати Нью-Джерсі і Каліфорнія відповідно. — С. П.)¹⁹². Унаслідок цих трагічних подій загинуло близько трьох тисяч людей, а завдані американській економіці збитки оцінювалися у сотні мільярдів доларів. Світ був шокований жорстокістю і зухвалістю терористів. Т. Блер одним з перших висловив співчуття президентові США і заявив про готовність Великої Британії допомогти американському народу у боротьбі з міжнародним тероризмом.

¹⁹² Chronology of Terror. — http://CNN_com-Chronology of terror-September 11, 2001.htm

“Світові демократії повинні перемогти це зло”, — сказав прем’єр¹⁹³.

Реакція Вашингтона на терористичні акти була визначена у зверненні президента до нації на засіданні обох палат Конгресу 20 вересня. У своїй промові Дж. Буш заявив, що 11 вересня було здійснено акт війни проти США, тому вони використають усі ресурси для того, щоб знищити глобальну терористичну мережу, і закликають кожну державу приєднатися до цієї боротьби. Водночас президент поставив вимогу афганському режиму “Талібан” видати владі Сполучених Штатів Америки всіх лідерів організації “Аль-Каїда”, відповідальної за теракти 11 вересня, які переховуються в Афганістані¹⁹⁴. У відповідь на відмову “Талібану” 7 жовтня 2001 р. об’єднані збройні сили США і Великої Британії почали бомбардування території Афганістану, що знайшло схвалення з боку Канади, Австралії, Франції, Німеччини та інших країн. Під час афганської війни Британія надавала Сполученим Штатам не лише військову допомогу, а й дипломатичну підтримку. Т. Блер проводив активну роз’яснювальну роботу стосовно діяльності міжнародної коаліції в Афганістані серед країн третього світу. Особливо важливими були його візити на Близький Схід, зокрема до Сирії, правлячі кола якої вороже ставилися до політики США. На переговорах у Білому домі, що відбувалися 8 листопада 2001 р. і були присвячені підбиттю підсумків першого етапу афганської війни, Буш і Блер обговорили подальшу стратегію антитерористичної коаліції в Афганістані, результати дипломатичної діяльності британського прем’єра на Близькому Сході, низку гуманітарних питань, а також перспективи створення нового уряду в Кабулі. Після зустрічі американський

¹⁹³ World Shock over U.S. Attacks. — http://CNN_com-World shock over U S attacks-September 11,2001.htm

¹⁹⁴ *Пядышев Б.* В Вашингтоне и Нью-Йорке после взрывов // *Международная жизнь.* — 2001. — № 9, 10. — С. 6.

президент заявив, що у військовій кампанії в Афганістані досягнуто “великого прогресу” і що війну проти організації “Аль-Каїда” буде виграно¹⁹⁵. Своєю чергою, Блер підкреслив, що внаслідок бомбардувань було завдано величезних втрат передовим позиціям талібів і повністю знищено сили протиповітряної оборони. З огляду на успіхи міжнародної коаліції війна мала завершитися швидко. Щодо стабілізації політичної ситуації Афганістану після військової кампанії, британський прем’єр заявив, що за допомогою світової спільноти у країні буде створено новий уряд у складі представників усіх політичних фракцій¹⁹⁶.

На початку грудня 2001 р., після падіння неофіційної столиці талібів Кандагара, війну в Афганістані можна було вважати завершеною, хоча основної мети — знищити лідера “Аль-Каїди” Усаму бен Ладена — американці не досягли ще й досі. Впродовж тривалих переговорів на мирній конференції по Афганістану, яка відбувалася під егідою ООН в Бонні (Німеччина) (листопад-грудень 2001 р.), було затверджено склад тимчасового уряду в країні на чолі з Хамідом Карзаєм, який почав діяти з 22 грудня 2001 р.¹⁹⁷. Відновлення Афганістану здійснюється за допомогою міжнародних миротворчих сил, які перебувають на його території згідно з мандатом ООН. Командування багатонаціональними силами, до складу яких входять військові контингенти Британії, Німеччини, Франції, Канади, Італії, Туреччини, Бангладеш, Йорданії та інших країн, перші шість місяців очолював Лондон, що було попередньо обумовлено в ході переговорів Т. Блера і міністра закордонних справ Джека

¹⁹⁵ Буш и Блэр: “Победа будет за нами”. — <http://www.korrespondent.net/main/32730>

¹⁹⁶ Буш и Блэр обсудили стратегию операции в Афганистане. — <http://www.podrobnosti.com.ua/power/2001/11/08/6578/html>

¹⁹⁷ Утвержден глава временного правительства Афганистана. — <http://www.korrespondent.net/main/34866>

Стро (наступника Р. Кука) з держсекретарем США К. Пауеллом 11 грудня 2001 р. в британській столиці¹⁹⁸. У червні 2002 р. командування міжнародними миротворчими силами в Афганістані перейшло до Туреччини й особовий склад британського контингенту в країні було зменшено з 2100 до 400 військових. Поряд з підтримкою стабілізаційних процесів в Афганістані англо-американські сили продовжують боротьбу з осередками “Аль-Каїди” і “Талібану”, які ведуть активну підривну діяльність в країні. У квітні 2002 р. на прохання Вашингтона Лондон направив до Афганістану 1700 британських військових для здійснення необхідних операцій по нейтралізації бойовиків “Аль-Каїди”. Військова присутність США і Великої Британії у регіоні залишається досить значною¹⁹⁹.

Трагічні події 11 вересня 2001 р. кардинально змінили стратегічне бачення світу і глобальної системи безпеки серед правлячих кіл Вашингтона. Сполучені Штати Америки мобілізували всі сили не лише на запобігання ймовірних загроз, а й на усунення можливості їх виникнення. Це підтвердили слова президента Дж. Буша у традиційному щорічному зверненні до американського народу. У січні 2002 р. Буш наголосив: “Наша нація перебуває у стані війни. ...Однак те, що ми здобули в Афганістані, підтверджує, що, будучи далекою від закінчення тут, наша війна проти терору взагалі тільки починається. ...Наша нація і надалі виявлятиме стійкість, наполегливість, твердість щодо досягнення двох грандіозних цілей. По-перше, руйнації таборів і планів терористів, притягнення їх до відповідальності. По-друге, відвернення можливості для терористів і режимів,

---

¹⁹⁸ Великобритания возглавит международные миротворческие силы в Афганистане. — <http://www.podrobnosti.com.ua/power/2001/12/11/9693.html>

¹⁹⁹ UK 2003. The Official Yearbook of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. — London: TSO, 2002. — P. 75.

які прагнуть здобути хімічну, біологічну, ядерну зброю, залякувати США і світ”²⁰⁰.

Після війни в Афганістані впливові кола у Вашингтоні на чолі з віце-президентом Д. Чейні і радником з питань національної безпеки К. Райс легітимною метою подальшої антитерористичної кампанії визначили насамперед Ірак, у чому їх беззастережно підтримала Велика Британія. Систематичне порушення Багдадом санкцій ООН, накладених на країну після війни у Перській затоці, а також періодичні обстріли іракськими протиповітряними установками патрульних літаків США і Великої Британії, що здійснювали контроль повітряного простору у заборонених для іракської авіації зонах, давали Вашингтону підстави розглядати Ірак як загрозу міжнародній безпеці. За даними американської і британської розвідувальних служб, Багдад володів хімічною і бактеріологічною зброєю, а також продовжував розробляти зброю масового знищення, незважаючи на санкції ООН. Вашингтон і Лондон не мали сумнівів й щодо пов’язаності багдадського режиму з терористичними угрупованнями, зокрема і з “Аль-Каїдою”. За словами міністра оборони США Д. Рамсфельда і директора ЦРУ Дж. Тенета, “Аль-Каїда” і С. Хусейн співпрацювали ще з середини 90-х рр. минулого століття²⁰¹.

Англо-американські військово-повітряні сили продовжували час від часу завдавати ударів по території Іраку у відповідь на обстріли іракськими батареями протиповітряної оборони патрульних літаків США і Великої Британії. З початку 2002 р. через провокації з боку іракської сторони удари ВПС союзників почастишали. У своєму зверненні до американського народу наприкінці січня президент Дж. Буш назвав Ірак, разом з Іраном і Північною

²⁰⁰ Дудко І. Д. Національні інтереси США у постбіполярному світі. — К., 2003. — С. 161—162.

²⁰¹ Kessler G. Britain is Confident of Second Resolution. — <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A16288-2003Feb.2.html>

Кореєю, які вороже ставляться до США, намагаються оволодіти зброєю масового знищення, а також підозрюються у сприянні терористичним угрупованням, державами “осі зла”, провівши, таким чином, паралель між ними і країнами фашистського блоку у період Другої світової війни²⁰². Така заява викликала неоднозначну реакцію з боку міжнародної спільноти. Британські журналісти навіть припустили, що слова Буша про “вісь зла” можуть стати початком кінця існування міжнародної коаліції у боротьбі проти тероризму. Втім, англо-американського союзу це, звичайно, не стосувалося.

Велика Британія має свою версію “осі зла”, що майже співпадає з американською і налічує чотири країни: Іран, Ірак, Лівію і Північну Корею²⁰³. Співпадіння це не випадкове. Воно ґрунтується на спільних уявленнях про сучасні загрози світовій і власній безпеці, спільності їхніх інтересів на міжнародній арені, перевіреному історією переконанні про взаємовигідність співпраці обох країн.

Визначивши нового ворога в особі С. Хусейна, Вашингтон почав розробляти плани можливої атаки на Ірак з метою повалення правлячого режиму, а також шукати союзників у цій справі. Велика Британія демонструвала традиційну прихильність до свого “старшого партнера” і, на відміну від Франції і Німеччини, які не підтримали плани США, солідаризувалася зі Сполученими Штатами стосовно нанесення удару по Іраку. Німеччина і Франція, навпаки, вважали, що з обранням нових цілей для боротьби проти тероризму не слід поспішати. Зокрема, канцлер Німеччини Г. Шредер наголосив, що надання сил бундесверу для підтримки дій США в Аф-

---

²⁰² The State of Our Union. January 30, 2002. President’s Annual Address to the Nation. — <http://www.pbs.org/newshour/extra/features/jan-june02/union.html>

²⁰³ Яковенко Н. Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство. — К., 2003. — С. 141—142.

ганістані не означає, що вони автоматично будуть застосовані в інших антитерористичних операціях, хоча впродовж першого кварталу 2002 р. підрозділи хімічного захисту бундесверу брали участь у спільних з американцями військових навчаннях у Кувейті. Аналогічну позицію зайняв і президент Франції Ж. Ширак²⁰⁴.

10 березня 2002 р., під час десятиденної поїздки країнами Європи і Близького Сходу, віце-президент США Р. Чейні здійснив візит передусім у Лондон, де сторони узгодили плани формування антиіракської коаліції для проведення військових операцій проти режиму С. Хусейна²⁰⁵. Для Вашингтона підтримка Лондона мала величезне значення, оскільки діяльність США на міжнародній арені вже не виглядала односторонньою і такою, що диктувалася винятково їх інтересами. Підготовка до війни тривала впродовж 2002 р., однак за весь цей час світовій спільноті не вдалося схилити Хусейна до відкритої співпраці з інспекторами ООН, хоча їхня діяльність і відновилася цього ж року, а також розпочати роззброєння країни. Водночас англо-американським союзникам не вдалося схилити до активної участі у своїх намірах щодо Іраку ні Францію, ні Німеччину, які продовжували виступати проти збройного втручання, ні інші країни, як це було під час антитерористичної операції в Афганістані, в якій, крім військових США і Великої Британії, брали участь загони спецназу Франції, Німеччини, Данії, Норвегії, Канади, Австралії та ін. Свою прихильність до планів Вашингтона і Лондона щодо застосування проти Іраку силових засобів виявили Іспанія, Італія, Нідерланди та деякі країни так званої

---

²⁰⁴ *Мартинів А. Ю.* Спільна зовнішня й оборонна політика Європейського Союзу в умовах боротьби проти міжнародного тероризму // Вісн. Київ. міжнар. ун-ту. Сер. міжнар. відносини. — Вип. 1. — К., 2002. — С. 67.

²⁰⁵ США намерены использовать британскую армию в войне против Ирака. — <http://www.korrespondent.net/main/41843>

сьогодні “нової” Європи²⁰⁶ (Польща, Чехія), однак вони так і залишилися на позиціях лояльних спостерігачів за діями англо-американських союзників.

Остаточний план дій щодо Іраку лідери США і Великої Британії узгодили 31 січня 2003 р. на зустрічі у Вашингтоні, яку багато істориків і політиків по обидва боки Атлантики відразу порівняли із зустрічами Ф. Рузвельта і У. Черчілля під час Другої світової війни. Переговори Дж. Буша і Т. Блера напередодні війни з Іраком засвідчили, що “особливі відносини” Сполучених Штатів і Британії великою мірою були визначальним чинником для політики обох держав на міжнародній арені. І це стосувалося не лише Лондона, який традиційно, як “молодший партнер”, йшов у фарватері зовнішньополітичного курсу Вашингтона. Т. Блер відіграв ключову роль у переконанні американської адміністрації внести справу Іраку на розгляд ООН, яка після цього офіційно набула міжнародного значення²⁰⁷.

Останньою дипломатичною спробою відвернути війну стала зустріч на острові Терсейра (одному з Азорських островів) 17 березня 2003 р. Дж. Буша, Т. Блера і Х.-М. Аснара — глави уряду Іспанії, що теоретично підтримала плани англо-американської військової операції в Іраку. У декларації “Про Ірак”, прийнятій трьома сторонами, містилося останнє попередження С. Хусейнові: уникнути війни можна лише шляхом негайного роззброєння або зречення влади. Інакше буде застосовано силу²⁰⁸. Після завершення терміну дії цього ультиматуму, в ніч на 20 березня США і Велика Британія (без санкцій ООН)

²⁰⁶ Держави, які здобули членство в ЄС 1 травня 2004 р.

²⁰⁷ *Dobbs M. Old Alliance, New Relevance. Blair's Meeting with Bush Evokes Roosevelt — Churchill Decision.* — <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A3609-2003Jan30.html>

²⁰⁸ *Черкасова Е. Испания: политика безопасности и иракский кризис // Мировая экономика и международные отношения.* — 2003. — № 10. — С. 80.

почали військові операції проти Іраку, хоча підозри Вашингтона у тому, що Багдад розробляє зброю масового знищення так і не підтвердилися. Війна провадилася за “афганською моделлю”, тобто за активної участі сил місцевого опору на півночі країни (курди). Використання аргументу необхідності врегулювання курдської проблеми в Іраку додавало більшої обґрунтованості діям США і Великої Британії. Війна не була тривалою з огляду на неспівмірність військових потенціалів обох сторін, а також тому, що іракський народ загалом не виступив на підтримку свого керівництва — його ставлення до правлячого режиму не спонукало до боротьби проти іноземного втручання. 9 квітня війська союзників увійшли в Багдад і до середини місяця бойові дії завершилися²⁰⁹. Режим Хусейна було повалено, а його самого заарештовано у середині грудня. Подальші дії англо-американських союзників були спрямовані на стабілізацію ситуації в країні і перехід до демократичного устрою.

Таким чином, Сполучені Штати Америки вдруге у XXI ст. досягли своєї першочергової мети за допомогою військової сили і за допомогою вірного союзника — Великої Британії. У цьому контексті варто звернути увагу на нову властивість англо-американських “особливих відносин” не лише як відносин між обома державами, а, насамперед, як історично обумовленої об’єктивної величини, що підсвідомо зближує Вашингтон і Лондон, спрямовує їхню зовнішню політику у спільне русло. Це — здатність прирівняти діяльність США і Великої Британії до діяльності міжнародної спільноти. Йдеться про те, що “особливі відносини” обох держав визначають поточний розвиток подій на міжнародній арені. Унікальний союз світового лідера і однієї з провідних держав завдяки своїм властивостям уособлює сьогодні основного

²⁰⁹ *Мирский Г.* Новый поворот в судьбе Ирака // *Мировая экономика и международные отношения.* — 2003. — № 9. — С. 79—80.

суб'єкта міжнародних відносин, діяльність якого є первинною щодо діяльності інших суб'єктів. Завдаючи удару по Іраку, Сполучені Штати Америки не зважали на відсутність відповідної резолюції ООН і підтримки таких потужних гравців на міжнародній арені, як Франція, Німеччина і Росія. США керувалися національними інтересами і діяли з позиції світової надпотуги. Іншим державам залишається прилаштувати свою зовнішню політику до ситуації, що складається внаслідок дій Вашингтона. Водночас сумнівно, що Сполучені Штати здійснили б вторгнення в Ірак в односторонньому порядку без підтримки жодної з впливових держав, оскільки такий крок був би справедливо розцінений міжнародною спільнотою виключно як акт агресії. А за підтримки з боку Лондона плани Вашингтона щодо Іраку здійснюються силами антитерористичної коаліції у складі США і Великої Британії. Причому формат коаліції створює додаткові можливості для її розширення.

Однак, у боротьбі проти міжнародного тероризму іракська війна, як і афганська, була тільки тимчасовим регіональним успіхом. Зусилля США і союзників (держав, які надали свої військові контингенти на допомогу англо-американським окупаційним військам в Іраку, — Іспанія, Італія, Польща, Україна та інші) з відбудови Іраку і встановлення демократії не дали очікуваних результатів. Заходи, здійснювані під керівництвом Вашингтона щодо країни в межах резолюцій Ради Безпеки ООН № 1483 і 1511, прийнятих 22 травня і 16 жовтня 2003 р. відповідно, створення Вищої керуючої ради Іраку у липні 2003 р., залучення іноземних компаній до відновлення провідних галузей економіки країни багатьма політичними силами Іраку розцінюються як пряме втручання США у внутрішні справи держави.

Спротив діяльності окупаційних військ на території країни у квітні 2004 р. переріс у жорстоку війну. По суті, почалася друга іракська кампанія. Збройну бороть-

бу з військами США та їх союзників ведуть бойовики “Армії Махді” під керівництвом радикального шіїтського лідера Муктади аль-Садра і близько десяти інших повстанських угруповань. І хоча сили опору налічують всього кілька десятків тисяч бійців, проблема полягає в тому, що вони користуються підтримкою значної частини населення країни. У такій складній ситуації США і союзникам необхідно чим швидше завершити свою місію в Іраку. Вивести війська з території країни Вашингтон зможе за умови стабілізації ситуації і проведення вільних демократичних виборів, інакше цей крок буде розцінений як визнання американцями своєї політичної поразки в Іраку. Резолюція № 1546 Ради Безпеки ООН від 8 червня 2004 р. визначила план політичного переходу Іраку до повного суверенітету: вибори до перехідної Національної асамблеї не пізніше 31 січня 2005 р. і створення конституційно обраного уряду Іраку (замість Тимчасового уряду, що діє з червня 2004 р. — С. П.) до 31 грудня 2005 р. (п. 4). Таким чином, термін перебування окупаційних військ на території Іраку обмежено до 31 грудня 2005 р. (п. 12)²¹⁰.

Важко передбачити, яким буде 2005 р. для американських і британських військових в Іраку (контингенти інших держав відіграють стабілізаційну роль і безпосередньої участі у збройних діях проти повстанців не беруть). Зрозуміло одне — перемогти тероризм лише військовою силою не вдасться. Ліквідувати корінні причини тероризму можна за допомогою спільних і досить дорогих заходів у соціальній, економічній, політичній, інформаційній та інших сферах, спрямованих на підвищення рівня добробуту 80 % населення планети, що проживає у бідних країнах. І ці заходи ще потрібно

---

²¹⁰ Михайлов С. А. Иракский фактор в трансатлантических отношениях // США — Канада: экономика — политика — культура. — 2004. — № 10. — С. 52.

виробити. Міжнародна безпека залежить від розв'язання конфлікту між багатими (і сильними) та бідними (і слабкими) державами, а в цьому основну роль мають відіграти США як єдина світова надпотауга²¹¹. Вашингтон стоїть перед непростим завданням, і саме зараз, як ніколи, лояльність Лондона має для нього неоціненну вагу. Як зазначав президент Дж. Буш у своєму виступі 19 листопада 2003 р. в Лондонському бенкетному домі (London's Banqueting House) під час візиту до Британії, Сполучені Штати і Велика Британія мають спільну місію у світі, яка виходить за межі принципу балансу сил і реалізації власних інтересів. "Ми прагнемо перемоги свободи і миру, який вона приносить"²¹². У Вашингтоні розуміють, що самостійно США не зможуть зробити багато для підтримання світового порядку. Сьогодні глобальні виклики мирному існуванню людства не можуть бути розв'язані однією країною через обмеженість ресурсів або внаслідок того, що саме подолання проблем вимагає співробітництва націй. Тому одним з пріоритетів зовнішньої політики США і Великої Британії повинно стати об'єднання навколо англо-американського союзу, який є ключовою віссю сучасних міжнародних відносин, якомога більшої кількості держав, у співпраці з якими Вашингтон і Лондон могли б закладати основи "новітнього" світового порядку.

* * *

Утвердившись як історичний феномен після суецьких подій 1956 р., "особливі відносини" США і Великої Британії пройшли складний процес еволюції — від налагодження стосунків до перетворення їх на якісно ви-

²¹¹ Кортунів С. Становлення нового мирового порядку // Международная жизнь. — 2002. — № 6. — С. 89.

²¹² Bush: US and UK Share Mission in World. — http://icscotland.icnetwork.co.uk/news/uk/today/content_objectid=13639921

щий рівень взаємин між державами, що спостерігається і сьогодні. З кінця 50-х рр. минулого століття “особливі відносини” Вашингтона і Лондона розвивалися стабільно, без різких спадів, за винятком незначних непорозумінь, які сторони намагалися якнайшвидше залагодити. На початку 70-х рр. американський президент Р. Ніксон та англійський прем’єр Е. Хіт демонстративно перевели “особливі відносини” в ранг “звичайних” з метою полегшити для Великої Британії вступ до ЄЕС. Після того як Лондон здобув членство в цій європейській організації, англо-американські відносини повернулися до своєї традиційно “особливої” ролі. За часів правління Р. Рейгана і М. Тетчер “особливі відносини” США і Великої Британії досягли вершини свого розвитку, а з приходом до влади у Британії Т. Блера англо-американські привілейовані стосунки переживають піднесення.

Сучасний світ дуже швидко змінюється, він здатний до кардинальних перетворень і перерозподілу балансу сил та цінностей. У такій ситуації вагомою запорукою збереження статусу лідера на міжнародній арені для Сполучених Штатів є їхній вірний союзник — Велика Британія. “Особливі відносини” Вашингтона і Лондона зберігають певний запас міцності. Вони в тій чи іншій формі існуватимуть ще довгий час. Перспективи цього унікального партнерства багато в чому залежатимуть, насамперед, від міжнародної стабільності, а також від стану американо-західно-європейських відносин, темпів зближення Великої Британії з ЄС, внутрішнього розподілу політичних сил в обох країнах, налагодження співпраці з іншими великими державами. Англо-американські відносини трансформувалися у співпрацю такого рівня, яка найбільш оптимально гарантує забезпечення зовнішньополітичних інтересів як США, так і Великої Британії.

ВИСНОВКИ

Головним союзником Британії в роки Другої світової війни стали Сполучені Штати Америки. Завдяки союзу зі США Велика Британія вийшла переможницею з боротьби проти Німеччини та її сателітів і, незважаючи на втрату колишньої імперської могутності, змогла зайняти гідне місце у новій конфігурації сил повоєнного світу. Близькість поглядів політичних еліт обох держав на пріоритетні завдання їх зовнішньополітичних курсів, де на перший план висувалось протистояння поширенню комуністичної ідеології та радянській експансії, сприяла подальшому стратегічному зближенню двох найбільших держав західного світу. Протягом десятків років до моменту розпаду СРСР і комуністичного блоку США і Велика Британія пліч-о-пліч виступали гарантами демократії, свободи, західних цінностей і способу життя. Сьогодні вони несуть значний тягар відповідальності за стан міжнародної безпеки і ведуть нелегку боротьбу з міжнародним тероризмом, що став найзагрозливішим викликом сучасному світові.

Феномен англо-американської співпраці, відомої як “особливі відносини”, привертає увагу не лише з огляду на своєрідність і високу ефективність, а й в контексті взаємної підтримки обома сторонами “джентльменської угоди”, на основі якої США і Велика Британія користуються вигодами свого партнерства впродовж останніх кількох десятків років. З 1940 р., коли до влади у Британії прийшов У. Черчилль, який разом з американським президентом Ф. Рузвельтом започаткував англо-американські “особливі відносини”, і дотепер Сполучені Шта-

ти Америки і Велика Британія узгоджено виступають на міжнародній арені. Спільну позицію обох держав з більшості питань міжнародного життя їхні лідери, політики, дипломати, вчені, а також представники засобів масової інформації пояснюють стандартною фразою — “особливі відносини” між країнами. Двох слів — “особливі відносини” — досить для аргументування майже безумовної взаємної підтримки Вашингтона і Лондона на міжнародній арені. У цих словах закладена сутність історичного феномена — унікального явища, яке спостерігається лише у відносинах США і Великої Британії. Військово-політичне та економічне партнерство, що зародилося між Сполученими Штатами і Британією під час Другої світової війни, переросло у дружню співпрацю і триває досі, відрізняється від співпраці між іншими країнами у цих сферах, по-перше, глибиною взаємозалежності у відповідних галузях співпраці, по-друге, безпрецедентно високим рівнем довіри між партнерами і, по-третє, суб’єктивним чинником, тобто впливом керівних посадових осіб на відносини між державами. Крім цього, рівень англо-американського співробітництва у сфері ядерної політики, розвідки і дипломатії є прикладом тісних взаємовідносин для інших країн.

Весь комплекс міждержавних зв’язків США і Великої Британії здійснюється на основі спільності мови, історії, традицій, культурних і духовних чинників, що об’єктивно зближує американський і британський народи та визначає життєву потребу в їхніх двосторонніх відносинах. Обидві сторони ще з часів Другої світової війни зрозуміли взаємну вигоду такої співпраці: Сполучені Штати допомогли Великій Британії витримати натиск гітлерівських військ і здобути перемогу у війні, а Велика Британія, своєю чергою, спонукала США вийти з добровільної ізоляції на міжнародну арену і допомогла посісти місце світового лідера. Ситуація того часу склалася так, що життєво важливі інтереси обох держав

виявилися взаємопов'язаними, а це стало поштовхом до розвитку їхнього партнерства. Наведені характеристики показують “особливість” відносин Сполучених Штатів Америки і Великої Британії. І, головне, феномен англо-американських “особливих відносин” полягає в тому, що вони не були задекларовані в жодних міждержавних документах, ніде не визначалося конкретних меж, сфер діяльності чи властивостей таких стосунків, а також не вказувалося відповідних прав чи зобов'язань держав одна стосовно одної в цих стосунках. Тим не менше, ефективність їх залишається надзвичайно високою. “Особливі відносини” між США і Британією існують на основі “неписаної джентльменської угоди”, укладеної ще Ф. Рузвельтом і У. Черчіллем завдяки їхній тісній дружбі, глибокому взаєморозумінню і довірі, які виявилися більш “сильнодіючими засобами”, ніж офіційні міждержавні договори та угоди.

Отже, сутність “особливих відносин” Сполучених Штатів Америки і Великої Британії можна визначити через такі складові, як:

- глибока взаємозалежність держав у різних галузях співпраці;
- високий рівень довіри між партнерами;
- особистий вплив керівників держав на двосторонні відносини;
- унікальна співпраця в галузі ядерних технологій;
- взаємодопомога і координація зусиль дипломатичних і розвідувальних служб;
- спільність мови, історії, традицій, культурних і духовних чинників;
- взаємопов'язаність національних інтересів обох держав і взаємовигідність співпраці для їх реалізації;
- формальна незадекларованість цих відносин.

Ці характеристики виокремлюють англо-американські відносини з-поміж звичайних міждержавних відно-

син і підносять їх на якісно вищий рівень двосторонньої співпраці.

“Особливі відносини” США і Великої Британії, розвиваючись, удосконалювалися і набували нових властивостей. Ф. Рузвельт і У. Черчилль безпосередньо внесли вагомий елемент особистого впливу в англо-американські відносини, чим визначили їхню “особливість” і на майбутнє. Події повоєнних років засвідчили, що коли лідерів обох держав не пов’язувала міцна дружба чи хоча б взаємна прихильність, “особливі відносини” не мали сприятливого середовища для поглиблення і вдосконалення, внаслідок чого їхній розвиток гальмувався.

Для англо-американських “особливих відносин”, які зародилися під час війни і вивели Лондон і Вашингтон переможцями з неї, критичним періодом було перше повоєнне десятиріччя. Саме в цей час Сполучені Штати Америки стають світовим лідером, а Велика Британія не може змиритися з втратою своєї імперської могутності. Раптове припинення з боку США поставок по лендлізу, жорсткі умови англо-американської угоди про позику, закон Макмагона про завершення спільної програми створення ядерної зброї, — все це свідчило про те, що Сполучені Штати, керуються, насамперед, власними інтересами і, цілком логічно, намагаються скористатися послабленням Британії. Лондон був змушений піти на поступки американській адміністрації, оскільки відбудувати країну без підтримки Вашингтона не міг. Це поглиблювало залежність Великої Британії від США і поступово переводило її в ранг “молодшого партнера” в англо-американському союзі. Найважче для Лондона було остаточно відмовитися від своїх імперських амбіцій і визнати першість Сполучених Штатів у світі, що давало йому змогу як найближчому союзнику Вашингтона зберігати вплив Великої Британії на міжнародній арені.

Після Суецької кризи стало зрозуміло, що Британія вже не може проводити свою зовнішню політику, якщо

її цілі не узгоджено з цілями США. Суецька авантюра Лондона стала критичною точкою в англо-американських відносинах, однак до того часу тісна співпраця у всіх життєво важливих сферах зробила обидві країни настільки взаємозалежними, що навіть відкритий конфлікт у стосунках був ними подоланий. Лондон погодився на роль “молодшого партнера” в англо-американському союзі. Критичний період у відносинах США і Великої Британії завершився. Зазнавши всіляких випробувань, апогеєм яких стали суецькі події, “особливі відносини” Америки і Британії врешті утвердилися як феномен, унікальність якого полягає в тому, що, незважаючи ні на що, Вашингтону і Лондону вигідніше залишатися разом, оскільки тільки так вони можуть найповніше реалізувати пріоритетні інтереси своїх держав.

З часу Суецької кризи Велика Британія невідступно слідувала у фарватері зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки. Завдяки невтомним зусиллям британського уряду на чолі з Г. Макмілланом Лондону вдалося відновити “особливі відносини” з Вашингтоном у попередньому обсязі. Активний розвиток “особливих відносин” був тимчасово призупинений на початку 70-х рр. ХХ ст., коли обидві сторони декларативно відмовилися від своїх привілейованих стосунків, назвавши їх “звичайними”. Цей політичний маневр спрямовувався на полегшення вступу Британії до Європейського економічного співтовариства, що було вигідно і для США. Лондон дистанціювався від Вашингтона і демонстрував прихильність і готовність до співпраці з “об’єднаною Європою”, поставивши її на перше місце у своїй зовнішній політиці. Після здобуття Британією членства в ЄЕС її відносини з Америкою знову стали називатися “особливими”, хоча насправді вони такими і залишалися. Можна відмовитися від терміна “особливі відносини”, але не від самих відносин, оскільки це невигідно жодній зі сторін.

“Особливі відносини” США і Великої Британії досягли вершини свого розвитку в період перебування при владі Р. Рейгана і М. Тетчер. У повному обсязі характер англо-американських привілейованих стосунків виявився під час Фолклендської війни, коли Сполучені Штати підтримали Британію в боротьбі з Аргентиною всупереч своїм зобов’язанням перед країнами Південної Америки, закріпленим у міжамериканських договорах. Це свідчило про те, що як для Лондона, так і для Вашингтона англо-американські відносини, здійснювані на основі “неписаної угоди”, є пріоритетними. Сьогодні “особливі відносини” для США і Великої Британії мають не менш важливе значення. Обидві країни пліч-о-пліч борються проти основного виклику сучасності — міжнародного тероризму. Військові дії англо-американських союзників в Іраку показали, що Вашингтон і Лондон не потребують відповідних резолюцій ООН чи згоди інших країн на здійснення своєї політики. Нині наддержава — Сполучені Штати — разом з вірним союзником Великою Британією диктують світові свої умови.

Дослідивши англо-американські “особливі відносини” впродовж їхнього розвитку, виділимо основні властивості цього феномена:

- “особливі відносини” ефективно розвиваються за умови взаємної прихильності і дружніх стосунків між лідерами обох держав;
- “особливі відносини” — це нерівноправне партнерство, в якому США відіграють провідну роль, а Велика Британія добровільно задовольняється статусом “молодшого союзника”;
- стосунки США і Великої Британії в межах “особливих відносин” характеризуються асиметричною залежністю, оскільки слабша від США Британія більше потребує підтримки і прихильності Сполучених Штатів, ніж навпаки, тому Лондон всіляко

- намагається зберегти ці привілейовані відносини, а Вашингтон використовує “молодшого союзника” для підтримки власних дій на міжнародній арені;
- “особливі відносини” пов’язують і узалежнюють обидві держави настільки, що, незважаючи ні на що, найповніше реалізувати свої національні інтереси вони можуть лише разом;
  - “особливі відносини” функціонують навіть тоді, коли обидві держави офіційно їх заперечують. Такі відносини можна тимчасово завуалювати, але не розірвати, позаяк це призвело б до непоправних наслідків у всіх важливих сферах життєдіяльності американського і британського суспільств;
  - неофіційні “особливі відносини” мають пріоритет перед зобов’язаннями США і Великої Британії, офіційно закріпленими в міжнародних договорах. “Особливі відносини” поступаються лише першочерговим національним інтересам кожного із союзників;
  - “особливі відносини” прирівнюють діяльність Вашингтона і Лондона, навіть якщо вона не схвалюється іншими країнами, до діяльності міжнародної спільноти, позаяк США є її безсумнівним лідером, а Велика Британія — однією з провідних держав світу.

Таким чином, “особливі відносини” є не просто поняттям, яке характеризує англо-американські стосунки, а очевидною реальністю, яка чинить вагомий вплив на розвиток двосторонньої співпраці між державами. Кожен новий американський чи британський уряд, що приходить до влади, формуючи зовнішню політику держави багато в чому керується традиційними англо-американськими “особливими відносинами”. Якщо раніше Вашингтон і Лондон будували і поглиблювали ці взаємо-

вигідні відносини, то тепер саме останні значною мірою визначають напрями зовнішньополітичних курсів обох держав на міжнародній арені. І привабливішої альтернативи ні США, ні Велика Британія поки що не мають.

Випробувані історією англо-американські “особливі відносини” продовжують ефективно функціонувати. Їхнім підґрунтям залишаються спільність політичних поглядів та ідеологій обох держав, взаємовигідність співпраці в економічній, військовій, ядерній та інших важливих галузях, намагання найбільш вдало реалізовувати власні національні інтереси. Відносини між Сполученими Штатами і Великою Британією постійно поглиблюються і вдосконалюються. Саме завдяки властивостям, набутим у процесі еволюції, вони стоять вище від будь-яких інших форм міждержавної співпраці. Це унікальний тип відносин між країнами, який не має аналогів у світі. Жодна держава поки що не користується таким рівнем відкритості у взаємозв’язках з іншою, як це відбувається між США і Британією. Надзвичайно високий рівень довіри між Вашингтоном і Лондоном є вирішальним чинником успішного функціонування їхнього партнерства.

“Особливі відносини” Сполучених Штатів Америки і Великої Британії існуватимуть ще довгий час. Цей взаємовигідний зв’язок між державами, що простежується у всіх важливих сферах життєдіяльності їхніх суспільних систем, а також виявляється у вигляді узгоджених дій на міжнародній арені внаслідок реалізації спільних інтересів, залишатиметься стійким доти, доки Вашингтон і Лондон будуть сповідувати однакові цінності і поділятимуть шляхи їх захисту і дотримання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Документи

1. Відносини Великобританії і США на сучасному етапі. — Довідка Міністерства Закордонних Справ України. II Територіальне управління. — № 49/26. — 1997. — Червень.

2. Зовнішня політика Великої Британії. — Довідка Міністерства Закордонних Справ України. II Територіальне управління. — 2000. — Липень.

3. Стислий аналіз статті Кондолізи Райс “Виборча кампанія 2000 — забезпечення національних інтересів” (Foreign Policy Magazine. — Vol. 19. — № 1). — Довідка Міністерства Закордонних Справ України. IV Територіальне управління. — 2001. — Січень.

4. Щодо ключових пріоритетів у зовнішній політиці нової адміністрації США (за виступом К. Пауелла у сенатському Комітеті з міжнародних відносин). — Довідка Міністерства Закордонних Справ України. IV Територіальне управління. — 2001. — Січень.

5. Agreement for the Use and Operation of the United States Bases. — Roosevelt’s Foreign Policy 1933—1941. Franklin D. Roosevelt’s Unedited Speeches and Messages. — N. Y.: Wilfred Funk, Inc., 1942. — P. 352—369.

6. Atomic Energy Act of 1946. — <http://www.rosenbergtrial.org/docatomact.html>

7. Britain and Missile Defence. US-UK Cooperation on Missile Defence. — <http://www.cnduk.org/pages/binfo/mdrole.html>

8. Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers. Europe 1944. Vol. 4. — Washington, D. C.: Government Printing Office, 1966. — 1473 p.

9. Joint Declaration by the President and the Prime Minister. August 12, 1941. — Churchill W. S. The Second World War, 6 vols. — Boston: Houghton Mifflin, 1948—1953. — Vol. 3. The Grand Alliance. — P. 443.

10. Lend Lease Act, 11 March 1941. — <http://www.history.navy.mil/faqs/faq59-23.htm>

11. Peace and Justice. Selected Addresses of Dwight D. Eisenhower. — N. Y.: Columbia University Press, 1961. — 273 p.

12. Plan Morgenthau. Top Secret. — <http://www.aaarghinternational.org/fran/revu/jhr/jhr9/jhr9kubek.html>

13. Press Remarks with British Foreign Secretary Robin Cook (Revised). Released by the Office of the Spokesman. February 6, 2001. — <http://www.state.gov/secretary/rm/2001/index>

14. Roosevelt's Foreign Policy 1933—1941. Franklin D. Roosevelt's Unedited Speeches and Messages. — N. Y.: Wilfred Funk, Inc., 1942. — 634 p.

15. *Stark H. R.* Memorandum for the Secretary. Op-12-CTB. — <http://www.fdrlibrary.marist.edu/psf/box4/a48b01.html>

16. The Constitution of the United States. — <http://www.law.cornell.edu/constitution/constitution.overview.html>

17. The Marshall Plan. — National Archives and Records Administration. — <http://www.nara.gov/exhall/featured-document/marshall/marshall.html>

18. The Nassau Agreement. Statement on Nuclear Defence Systems. December 21, 1962. — <http://www.presidency.ucsb.edu/site/docs/pppus.php>

19. The Quebec Conference: Agreement Relating to Atomic Energy. — <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/wwii/quebec/q002.htm>

20. The State of Our Union. January 30, 2002. President's Annual Address to the Nation. — <http://www.pbs.org/newshour/extra/features/jan-june02/union.html>

21. Thor Missile Deployment in the UK. — Carpetbagger Aviation Museum. Harrington, Northamptonshire. — <http://www.harringtonmuseum.org.uk/ThorUK.htm>

22. Winston Churchill's Iron Curtain Speech. — <http://history1900s.about.com/library/weekly/aa082400a.htm>

23. Winston Churchill's Secret Session Speeches / Ed. by Charles Eade. — N. Y.: Simon and Schuster, 1946. — 114 p.

Мемуари

1. *Клинтон Х. Р.* История моей жизни: Пер. с англ. — М.: ОЛМА — ПРЕСС, 2003. — 542 с.

2. *Ball G. W.* The Past Has Another Pattern. Memoirs. — N. Y.: W. W. Norton & Company, 1982. — 527 p.

3. *Bohlen C. E.* Witness to History 1929—1969. — N. Y.: W. W. Norton & Company, Inc., 1973. — 594 p.

4. *Byrnes J. F.* Speaking Frankly. — N. Y.: Harper & Brothers Publishers, 1947. — 324 p.

5. Churchill. Taken from the Diaries of Lord Moran. The Struggle for Survival 1940—1965. — Boston: Houghton Mifflin Company, 1966. — 877 p.

6. *Churchill W. S.* The Second World War, 6 vols. — Boston: Houghton Mifflin, 1948—1953. — Vol. 2. Their Finest Hour. — 751 p.

7. *Churchill W. S.* The Second World War, 6 vols. — Boston: Houghton Mifflin, 1948—1953. — Vol. 3. The Grand Alliance. — 903 p.

8. *Churchill W. S.* The Second World War, 6 vols. — Boston: Houghton Mifflin, 1948—1953. — Vol. 5. Closing the Ring. — 587 p.

9. *Churchill W. S.* The Second World War, 6 vols. — Boston: Houghton Mifflin, 1948—1953. — Vol. 6. Triumph and Tragedy. — 619 p.

10. *Eisenhower D. D.* The White House Years. Mandate for Change: 1953—1956. — N. Y.: Doubleday & Company, Inc., 1963. — 650 p.

11. *Harriman W. A., Abel E.* Special Envoy to Churchill and Stalin 1941—1946. — N. Y.: Random House, Inc., 1975. — 595 p.

12. *Kennan G. F.* Memoirs 1950—1963. — Vol. 2. — Boston; Toronto: Little, Brown and Company, 1972. — 368 p.

13. *Kissinger H.* White House Years. — Boston: Little, Brown and Company, 1979. — 1521 p.

14. *Nicolson H.* The War Years 1939—1945. Diaries and Letters. — N. Y.: Atheneum, 1967. — 511 p.

15. *Reagan R.* An American Life. The Autobiography. — N. Y.: Simon and Schuster, 1990. — 748 p.

16. The Memoirs of Anthony Eden Earl of Avon. The Reckoning. — Boston: Houghton Mifflin Company, 1965. — 716 p.

17. The Memoirs of Cordell Hull, 2 vols. — N. Y.: The Macmillan Company, 1948. — Vol. 2. — P. 919—1804.

18. The Memoirs of Richard Nixon. — N. Y.: Grosset & Dunlap, A Filmways Company Publishers, 1978. — 1120 p.

19. *The Memoirs of Richard Nixon*. — Vol. 2. — N. Y.: Warner Books, Inc., 1978. — 704 p.

20. *Truman H. S. Memoirs*, 2 vols. — Garden City, N. Y.: Doubleday & Company, Inc., 1955. — Vol. 1. Year of Decisions. — 596 p.

21. *Wilson H. A Personal Record. The Labour Government 1964—1970*. — Boston: Little, Brown and Company, 1971. — 836 p.

Дослідження

1. Актуальные проблемы Европы. Американско-европейские отношения на современном этапе (1999—1): Проблемно-темат. сб. — М., 1999. — 169 с.

2. Американская историография внешней политики США 1945—1970 гг. / Под ред. Г. Н. Севостьянова. — М.: Наука, 1972. — 403 с.

3. Американские президенты: 41 исторический портрет от Дж. Вашингтона до Б. Клинтона / Под ред. Ю. Хайдекинга. — Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. — 640 с.

4. *Басараб М.* На противагу російському впливу. Роль ЄС і США у формуванні майбутньої системи євроатлантичної безпеки та місце України у цьому процесі // Політика і час. — 2003. — № 5. — С. 70—75.

5. *Бжезінський З.* Велика шахівниця. — Львів; Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. — 236 с.

6. *Быков О. Н.* Международные отношения: Трансформация глобальной структуры / О. Н. Быков; Ин-т МЭМО. — М.: Наука, 2003. — 573 с.

7. *Буш Дж., Скоукрофт Б.* Мир стал другим: Пер. с англ. — М.: Междунар. отношения, 2004. — 504 с.

8. *Варивода Я. О.* Інформаційна політика США в кризові періоди на прикладі антитерористичної операції //

Актуальні пробл. міжнар. відносин: Зб. наук. пр. — Вип. 36. — Ч. I. — К.: Вид-во КНУ, 2002. — С. 114—119.

9. *Воронцов Г. А.* США и Западная Европа: новый этап отношений. — М.: Междунар. отношения, 1978. — 344 с.

10. *Воронцов Г. А., Уткин А. И.* Атлантические союзники: новые тенденции в соперничестве. — М.: Междунар. отношения, 1983. — 240 с.

11. Всемирная история: В 10 т. / Под ред. В. В. Курасова. — М.: Мысль, 1965. — Т. 10. — 727 с.

12. Вторая мировая война: Два взгляда. — М.: Мысль, 1995. — 557 с.

13. *Гончар Б., Яковенко Н.* Сполучені Штати в системі зовнішньополітичних пріоритетів Великої Британії — еволюція “особливості” // Дослідження світової політики: Зб. наук. пр. — Вип. 13. — К.: ІСЕМВ, 2000. — С. 3—12.

14. *Громыко А. А.* Внешняя экспансия капитала: история и современность. — М.: Мысль, 1982. — 494 с.

15. *Грицай С.* Перемога лейбористів у Великобританії // Нова політика. — 2001. — № 3. — С. 34—36.

16. *Давыдов В. Ф., Оберемко Т. В., Уткин А. И.* США и западноевропейские “центры силы”. — М.: Наука, 1978. — 287 с.

17. *Давыдов Ю. П.* Расширение зоны ответственности атлантического мира // США — Канада: экономика — политика — культура. — 2000. — № 3. — С. 12—30.

18. *Данилов Д. А.* Строительство второй опоры Европейского Союза: использование новых технологий // Актуальные проблемы Европы. ЕС на рубеже веков. — 2000. — № 3. — С. 30—53.

19. *Датт Р. П.* Кризис Британии и Британской империи. — М.: Из-во иностр. л-ры, 1959. — 738 с.

20. *Дмитриев Б. Д.* Внешнеполитические доктрины США. — М.: Знание, 1972. — 64 с.

21. *Дмитриев Б.* США: политики, генералы, дипломаты. Четверть века политики “с позиции силы”. — М.: Междунар. отношения, 1971. — 351 с.

22. *Дудко І. Д.* Національні інтереси США у постбіполярному світі. — К.: КНЕУ, 2003. — 208 с.

23. *Дюрозель Ж.-Б.* Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. — К.: Основи, 1995. — 903 с.

24. *Загоруйко Ю.* Європа в очікуванні Буша // Дзеркало тижня. — 2001. — № 7 (331).

25. *Зуев М.* США, Великобритания и СССР: генезис военно-политической конфронтации в Европе (1945—1949) / Россия, СССР и междунар. конфликты первой половины XX в.: Сб. науч. тр. / Под ред. М. Горского. — М., 1989. — С. 157—183.

26. *Иванова И. М.* Концепция “Атлантического сообщества” во внешней политике США. — М.: Наука, 1973. — 280 с.

27. *Иноземцев Н. Н.* Внешняя политика США. — М.: Знание, 1960. — 48 с.

28. *Іден Д.* До атлантичного співтовариства нового типу // Політична думка. — 1995. — № 2—3. — С. 89—95.

29. *Киссинджер Г.* Ядерное оружие и внешняя политика. — М.: Из-во иностр. л-ры, 1959. — 508 с.

30. *Киссинджер Г.* Дипломатия / Пер. с англ. В. В. Львова. — М.: Ладомир, 1997. — 848 с.

31. *Козак Т.* Велика Британія: національна специфіка входження до загальноєвропейського інтеграційного простору // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. міжнар. відносини. — Вип. 2. — Л., 2000. — С. 85—89.

32. *Козин В.* Косово на распутье // Международная жизнь. — 2002. — № 3. — С. 74—86.

33. *Колосов Г. В.* Военно-политический курс Англии в Европе. — М.: Наука, 1984. — 240 с.

34. *Корнилов Г. В.* США и югославский кризис (1991—1997) // США — экономика, политика, идеология. — 1998. — № 4. — С. 67—77.

35. *Кортунов С.* Становление нового мирового порядка // Международная жизнь. — 2002. — № 6. — С. 77—94.

36. *Красильников А. Н.* Внешняя политика Англии и лейбористская партия (1951—1964). — М.: Наука, 1968. — 435 с.

37. *Крушинський В. Ю.* “Бермудський трикутник” для “залізної леді” (Маргарет Тетчер і Європейське Співтовариство) // Актуальні пробл. міжнар. відносин: Зб. наук. пр. — Вип. 33. — Ч. II. — К.: Вид-во КНУ, 2002. — С. 196—201.

38. *Крушинський В. Ю.* Британська Європа чи європейська Британія. Великобританія в європейських інтеграційних процесах. — К.: Видавничо-полігр. центр “Київський університет”, 2003. — 214 с.

39. *Купренюк Т.* Старі узи і нові виклики. Трансатлантичне партнерство в концепціях і системі національної безпеки США // Політика і час. — 2003. — № 12. — С. 33—43.

40. *Лебедев А.* Очерки Британской внешней политики (60—80-е годы). — М.: Междунар. отношения, 1988. — 304 с.

41. *Лемин И. М.* Англо-американские противоречия после Второй мировой войны. — М.: Из-во АН СССР, 1955. — 487 с.

42. *Лундестад Г.* Восток, Запад, Север, Юг. Основные направления международной политики. 1945—1996: Пер. с англ. — М.: Весь мир, 2002. — 360 с.

43. *Любецкий В.* Эволюция ядерной политики США в 1989—2000 гг. // *Мировая экономика и международные отношения.* — 2001. — № 9. — С. 18—26.

44. *Люттвак Е. Н.* Європейська ініціатива не повинна послаблювати НАТО // *День.* — 2000. — № 229 (1009).

45. *Макаренко С. А.* Глобальна інформаційна безпека: нові виклики і нові стратегії // *Актуальні пробл. міжнар. відносин: Зб. наук. пр.* — Вип. 28. — Ч. I. — К.: Вид-во КНУ, 2001. — С. 222—248.

46. *Макаренко С. А.* Особистість і зовнішня політика (гендерні аспекти проблеми) // *Актуальні пробл. міжнар. відносин: Зб. наук. пр.* — Вип. 39. — Ч. I. — К.: Вид-во КНУ, 2003. — С. 3—6.

47. *Маклэйн Д.* Внешняя политика Англии после Суэца. — М.: Прогресс, 1972. — 461 с.

48. *Мальський М. З., Мацях М. М.* Теорія міжнародних відносин. — Л.: Вид-во ЛНУ, 2002. — 392 с.

49. *Мартинов А. Ю.* Спільна зовнішня й оборонна політика Європейського Союзу в умовах боротьби проти міжнародного тероризму // *Вісн. Київ. міжнар. ун-ту. Сер. міжнар. відносини.* — Вип. 1. — К.: Правові джерела, 2002. — С. 61—80.

50. *Матвеев А. В.* Белом доме // *Международная жизнь.* — 1999. — № 7. — С. 36—39.

51. *Международные отношения в Западной Европе / Под ред. Д. Е. Мельникова.* — М.: *Международ. отношения,* 1974. — 303 с.

52. *Милин Н.* “Третий путь” Тони Блэра // *Международная жизнь.* — 1999. — № 7. — С. 40—54.

53. *Миронова М. А.* Роль Конгресу США в еволюції трансатлантичного співробітництва // *Актуальні пробл.*

міжнар. відносин: Зб. наук. пр. — Вип. 34. — Ч. II. — К.: Вид-во КНУ, 2002. — С. 20—23.

54. *Мирский Г.* Новый поворот в судьбе Ирака // Мировая экономика и международные отношения. — 2003. — № 9. — С. 79—89.

55. *Михайлов С. А.* Иракский фактор в трансатлантических отношениях // США — Канада: экономика — политика — культура. — 2004. — № 10. — С. 37—54.

56. *Михеев В.* Новые подходы в европейской политике Вашингтона // США — экономика, политика, идеология. — 1993. — № 2. — С. 23—31.

57. *Мороз Ю.* Західноєвропейський союз: пошук місця в новій архітектурі європейської безпеки // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. міжнар. відносини. — Вип. 2. — Л., 2000. — С. 45—48.

58. *Николаев П. А.* Политика США, Англии и Франции в германском вопросе (1945—1954). — М.: Наука, 1964. — 390 с.

59. *Овинников Р. С.* Зигзаги внешней политики США. От Никсона до Рейгана. — М.: Политиздат, 1986. — 400 с.

60. *Овинников Р. С.* Хозяева английской политики. Финансовая олигархия и внешняя политика Англии после Суэца, 1957—1966 гг. — М.: Междунар. отношения, 1966. — 432 с.

61. *Овчаренко А. О.* Зовнішньополітична стратегія адміністрації Р. Рейгана (1981—1988). — К.: Т-во “Знання”, 2000. — 87 с.

62. *Олбрайт М.* США обговорюватимуть свої плани щодо обмеженої Національної ПРО з Україною та Росією // День. — 2000. — № 5 (786).

63. *Павлов С. Е.* Вендетта по-американски: Об углублении противоречий между США и странами Западной Европы. — Беларусь, 1985. — 190 с.

64. *Перегудов С. П.* Антивоенное движение в Англии и лейбористская партия (1957—1968). — М.: Наука, 1969. — 247 с.

65. *Поздеева Л. В.* Англо-американские отношения в годы Второй мировой войны 1939—1941 гг. — М.: Наука, 1964. — 454 с.

66. Политический портрет П. Каррингтона: Науч. аналит. обзор. АН СССР (Ин-т науч. информации по общественным наукам). — М., 1988. — 44 с.

67. *Попов В. И.* Маргарет Тетчер: человек и политик (взгляд российского дипломата). — 2-е изд., доп. — М.: Междунар. отношения, 2000. — 464 с.

68. *Попова Е. И.* Внешняя политика США в американской политологии. — М.: Наука, 1987. — 208 с.

69. *Пядышев Б.* В Вашингтоне и Нью-Йорке после взрывов // *Международная жизнь*. — 2001. — № 9, 10. — С. 3—16.

70. *Рузвельт Э.* Его глазами / Пер. с англ. А. Д. Гуревича, Д. Э. Куниной. — М.: Из-во иностр. л-ры, 1947. — 255 с.

71. *Сакс Дж.* “Час Клінтона” і процвітання Америки, або Політика в потрібному місці у потрібний момент // *День*. — 2000. — № 122 (903).

72. Система, структура и процесс развития современных международных отношений / Отв. ред. В. И. Гантман. — М.: Наука, 1984. — 422 с.

73. *Скляренко Д. В.* Концепція гегемонії в зовнішньополітичній стратегії США по закінченні холодної війни та її європейська складова // *Актуальні пробл. міжнар. відносин: Зб. наук. пр.* — Вип. 34. — Ч. I. — К.: Вид-во КНУ, 2002. — С. 66—72.

74. США: курс на военное превосходство / В. В. Серебрянников, Е. И. Рыбкин, И. П. Сливин и др. — М.: Воениздат, 1985. — 111 с.

75. *Трофименко Г. А.* Новый передел мира? // США — экономика, политика, идеология. — 1998. — № 3. — С. 17—29.

76. *Трухановский В. Г.* Английское ядерное оружие. Историческо-политический аспект. — М.: Междунар. отношения, 1985. — 230 с.

77. *Трухановский В. Г.* Антони Иден. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Междунар. отношения, 1983. — 416 с.

78. *Трухановский В. Г.* Внешняя политика Англии в период Второй мировой войны 1939—1945 гг. — М.: Наука, 1965. — 638 с.

79. *Трухановский В. Г.* Внешняя политика Англии после Второй мировой войны (краткий очерк). — М.: Политиздат, 1957. — 335 с.

80. *Трухановский В. Г.* Уинстон Черчилль. Политическая биография. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Мысль, 1977. — 460 с.

81. *Тэтчер М.* Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира: Пер. с англ. — М.: Альпина Паблишер, 2003. — 504 с.

82. *Уткин А. И.* Американская футурология международных отношений в XX веке. — М.: Наука, 1990. — 176 с.

83. *Уткин А. И.* Дипломатия Франклина Рузвельта. — Свердловск: Из-во Урал. ун-та, 1990. — 544 с.

84. *Уткин А. И.* США — НАТО — ЕС (Вашингтон проводит реформу НАТО) // США — Канада: экономика — политика — культура. — 1999. — № 10. — С. 13—28.

85. *Фарнен Р. Ф.* США та Європейський Союз: позитивне минуле і невизначене майбутнє // Політична думка. — 1996. — № 3—4. — С. 110—122.

86. *Феденко О. В.* Оцінка впливу геостратегічних концепцій НАТО на воєнно-політичну ситуацію у Європі //

Вісн. Львів. ун-ту. Серія міжнар. відносини. — 2000. — № 2. — С. 61—72.

87. Федченко С. Що видно у вікно можливостей? Близькосхідна політика Ізраїлю та США після війни в Іраку // Політика і час. — 2004. — № 2. — С. 55—62.

88. Хьюз Э. Визит Макмиллана в Советский Союз. — М.: Из-во иностр. л-ры, 1959. — 187 с.

89. Черкасова Е. Испания: политика безопасности и иракский кризис // Мировая экономика и международные отношения. — 2003. — № 10. — С. 70—81.

90. Шаклеина Т. А. Внешняя политика США: консенсус между правительством и общественностью? // США — Канада: экономика — политика — культура. — 2000. — № 11. — С. 54—68.

91. Шервуд Р. Рузвельт и Гопкинс. Глазами очевидца: В 2 т.: Пер. с англ. / Под ред. В. И. Павлова. — М.: Из-во иностр. л-ры, 1958. — Т. 1. — 680 с.

92. Шервуд Р. Рузвельт и Гопкинс. Глазами очевидца: В 2 т.: Пер. с англ. / Под ред. В. И. Павлова. — М.: Из-во иностр. л-ры, 1958. — Т. 2. — 680 с.

93. Яковенко Н. Л. Британське головування в ЄС — випробування лідерства // Актуальні пробл. міжнар. відносин: Зб. наук. пр. — Вип. 33. — Ч. I. — К.: Вид-во КНУ, 2002. — С. 54—63.

94. Яковенко Н. Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство. — К.: Наук. світ, 2003. — 227 с.

95. Яковлев Н. Н. США и Англия во Второй мировой войне. — М.: Учпедиз, 1961. — 271 с.

96. Ambrose S. E. Rise to Globalism. American Foreign Policy Since 1938. — N. Y.: Penguin Books, 1991. — 413 p.

97. *Ambrose S. E.* The Presidency and Foreign Policy. — Senior Seminar in International Relations. A Foreign Affairs Custom Anthology. — N. Y.: W. W. Norton & Company, 1996. — P. 23—40.

98. An Outline of American History / Ed. by H. Cincotta. — Washington: United States Information Agency, 1994. — 407 p.

99. *Arthur P.* Special Relationships. Britain, Ireland and the Northern Ireland Problem. — Belfast: The Blackstaff Press, 2000. — XII, 334 p.

100. *Binnendijk H.* The Emerging European Security. — U. S. Foreign Policy after the Cold War / Ed. by B. Roberts. — Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1992. — P. 35—49.

101. *Burns J. M., Peltason J. W.* Government by the People. The Dynamics of American National, State, and Local Government. — 6th Edition. — Englewood Cliffs, New Jersey, USA: Prentice-Hall, Inc., 1966. — 943 p.

102. *Caro R. A.* The Path of Power. The Years of Lyndon Johnson. — N. Y.: Alfred A. Knopf, 1982. — XXIII, 882 p.

103. *Chmaj M., Zmigrodzki M.* Wprowadzenie do teorii polityki. — Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2001. — 256 s.

104. *Churchill W. S.* The Birth of Britain. A History of the English-Speaking Peoples. — Toronto, Canada: McClelland & Stewart Limited, 1956. — XXII, 521 p.

105. *Compton J.* The Swastika and the Eagle. Hitler, the United States, and the Origins of World War II. — Boston: Houghton Mifflin Company, 1967. — 297 p.

106. *Eisenhower J.* Allies: Pearl Harbor to D-Day. — N. Y.: Doubleday & Company, Inc., 1982. — XXV, 500 p.

107. *Evans R., Novak R. D.* The Reagan Revolution. — N. Y.: E. P. Dutton, 1981. — 257 p.

108. Flummoxed by Foreigners // The Economist Review. — 1997. — September 6.

109. *Guelke A.* The United States, Irish Americans and the Northern Ireland peace process // International Affairs. — Vol. 72. — № 3. — 1996. — July. — P. 521—536.

110. *Hale D. D.* Picking up Reagan's Tab // Foreign Policy. — № 74. — 1989. — Spring. — P. 145—167.

111. *Horne A.* Harold Macmillan. Volume II: 1957—1986. — N. Y.: Penguin Books, 1991. — 731 p.

112. *Ignatius D.* Reagan's Foreign Policy and the Rejection of Diplomacy. — The Reagan Legacy / Ed. by S. Blumenthal, T. B. Edsall. — N. Y.: Pantheon Books, 1988. — P. 173—212.

113. John Major: Prime Minister / Ed. by J. Jenkin. — London: Bloomsbury Publishing Limited, 1990. — 206 p.

114. *Kennedy P.* The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000. — London: Fontana Press, 1988. — 898 p.

115. *Langer W. L., Gleason S. E.* The Challenge to Isolation 1937—1940. The World Crisis and American Foreign Policy. — N. Y.: Harper & Brothers Publishers, 1952. — 795 p.

116. *Leuchtenburg W. E.* Franklin D. Roosevelt and the New Deal. 1932—1940. — N. Y.: Harper & Row, Publishers, 1965. — 390 p.

117. Major Problems of United States Foreign Policy 1952—1953. — Washington: The Brookings Institution, 1952. — 412 p.

118. *Manchester W.* The Last Lion. Winston Spencer Churchill. Alone (1932—1940). — Boston; Toronto; London: Little, Brown and Company, 1988. — 756 p.

119. *Mathias C.* Ethnic Groups and Foreign Policy. — Senior Seminar in International Relations. A Foreign

Affairs Custom Anthology. — N. Y.: W. W. Norton & Company, 1996. — P. 85—108.

120. *Maynes C. W.* Coping with the '90s // Foreign Policy. — № 74. — 1989. — Spring. — P. 42—62.

121. *McCauley M.* The Origins of the Cold War 1941—1949. — 2nd edition. — N. Y.: Longman Inc., 1995. — 153 p.

122. *McCullough D.* Truman. — N. Y.: Simon & Schuster, 1992. — 1117 p.

123. *Mee C. L.* Meeting at Potsdam. — N. Y.: Dell Publishing Co., Inc., 1975. — 317 p.

124. *Miller M.* Plain Speaking. An Oral Biography of Harry S. Truman. — N. Y.: Berkley Publishing Corporation, 1973. — 448 p.

125. *Neff D.* Warriors at Suez: Eisenhower Takes America into the Middle East. — N. Y.: The Linden Press / Simon & Schuster, 1981. — 479 p.

126. *Newhouse J.* U.S. Troops in Europe. Issues, Costs, and Choices. — Washington, D.C.: The Brookings Institution, 1971. — 177 p.

127. *Nixon R.* Seize the Moment. America's Challenge in a One-Superpower World. — N. Y.: Simon & Schuster, 1992. — 322 p.

128. *Patterson J. T.* America in the Twentieth Century. A History. — N. Y.: Harcourt Brace Jovanovich, Publishers. — 2nd edition, 1983. — 516 p.

129. *Robinson J.* The End of the American Century. Hidden Agendas of the Cold War. — London: Simon & Schuster Ltd., 1997. — 429 p.

130. *Sampson A.* Anatomy of Britain. — N. Y.: Harper & Row, Publishers, 1962. — 662 p.

131. *Savoie D. J.* Thatcher, Reagan, Mulroney: in Search of a New Bureaucracy. — Toronto: University of Toronto Press, 1994. — 414 p.

132. *Schieffer B., Gates G. P.* The Acting President. — N. Y.: E. P. Dutton, 1989. — 397 p.
133. *Schlesinger A. M.* A Thousand Days: John F. Kennedy in the White House. — Boston: Houghton Mifflin Company, 1965; Cambridge: The Riverside Press, 1965. — 1087 p.
134. *Schlesinger A. M.* The Cycles of American History. — Boston: Houghton Mifflin Company, 1986. — 498 p.
135. *Schlesinger A. M.* The Imperial Presidency. — Boston: Houghton Mifflin Company, 1973. — 505 p.
136. *Sewell J. W.* Foreign Aid for a New World Order. — U. S. Foreign Policy after the Cold War / Ed. by B. Roberts. — Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1992. — P. 181—191.
137. *Sharp P.* Thatcher's Diplomacy. The Revival of British Foreign Policy. — London: Macmillan Press LTD, 1997. — 269 p.
138. *Sherrow V.* Bill Clinton. — N. Y.: Dillon Press, 1993. — 72 p.
139. *Shogan R.* Promises to Keep. Carter's First Hundred Days. — N. Y.: Thomas Y. Crowell Company, 1977. — 300 p.
140. *Sidey H.* John F. Kennedy, President. — N. Y.: Atheneum, 1964. — 365 p.
141. *Sorensen T. C.* Kennedy. — N. Y.: Harper & Row, Publishers, 1965. — 783 p.
142. *Stein A.* Domestic Constraints, Extended Deterrence, and the Incoherence of Grand Strategy: The United States, 1938—1950. — The Domestic Bases of Grand Strategy / Ed. by R. Rosecrance, A. Stein. — N. Y.: Cornell University Press, 1993. — P. 96—123.
143. *TerHorst J. F.* Gerald Ford and the Future of the Presidency. — N. Y.: The Third Press, 1974. — 245 p.

144. *The Bush Presidency. First Appraisals* / Ed. by C. Campbell, B. Rockman. — Chatham, New Jersey: Chatham House Publishers, Inc., 1991. — 308 p.

145. *The Cold War 1945—1991. Leaders and Other Important Figures in the United States and Western Europe* / Ed. by B. Frankel. — Detroit; Washington, D. C.; London: Gale Research Inc., 1992. — Vol. 1. — 535 p.

146. *The Cold War 1945—1991. Resources: Chronology, History, Concepts, Events, Organizations, Bibliography, Archives* / Ed. by B. Frankel. — Detroit; Washington, D. C.; London: Gale Research Inc., 1992. — Vol. 3. — 354 p.

147. *The Real F. D. R.* / Ed. by C. Kinnaird. — N. Y.: The Citadel Press, 1945. — 122 p.

148. *UK 2003. The Official Yearbook of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland.* — London: TSO, 2002. — 514 p.

149. *Wapshott N., Brock G. Thatcher. The Major New Biography.* — London: Futura, 1983. — 287 p.

150. *Wooten J. Dasher: The Roots and the Rising of Jimmy Carter.* — N. Y.: Summit Books, 1978. — 377 p.

ХРОНОЛОГІЯ ПОДІЙ

Січень 1938

Телеграма президента США Ф. Рузвельта до прем'єр-міністра Великої Британії Н. Чемберлена з пропозицією організувати зустріч європейських лідерів у Вашингтоні для обговорення їхніх позицій щодо Німеччини.

1 вересня 1939

Напад Німеччини на Польщу. Початок Другої світової війни.

3 вересня 1939

Велика Британія оголосила стан війни з Німеччиною.

5 вересня 1939

США проголосили нейтралітет щодо війни в Європі (за Законом про нейтралітет від 1 травня 1939).

4 листопада 1939

Оновлений закон про нейтралітет дозволяв воюючим проти Німеччини державам замовляти необхідні товари в США за принципом "cash & carry".

Вересень 1939 — травень 1940

Період "дивної війни", коли Велика Британія офіційно перебувала у стані війни з Німеччиною, але фактично не вела бойових дій.

11 вересня 1939

Перший лист Ф. Рузвельта до міністра військово-морського флоту Великої Британії У. Черчилля, початок їхнього тривалого листування.

Лютий-березень 1940

Місія держсекретаря США С. Уеллеса в Європу з метою пошуку і вивчення можливостей зближення ворогуючих сторін, а також засад, на яких вони погодяться укласти мир.

10 травня 1940

Вторгнення гітлерівських військ у Нідерланди, Бельгію, Люксембург, завершення "дивної війни". Падіння кабінету Н. Чемберлена, створення нового уряду на чолі з У. Черчиллем.

10 червня 1940

Вступ Італії у війну на боці Німеччини. Заява Ф. Рузвельта про готовність США надати допомогу воюючим проти Німеччини державам.

22 червня 1940

Капітуляція Франції у боротьбі проти Німеччини.

Серпень 1940

Переговори у Вашингтоні американських і британських вчених і військових з питань розробки атомної зброї. Організовано взаємний обмін технічною інформацією щодо створення нового виду зброї.

2 вересня 1940

Англо-американська угода про передачу Великій Британії 50 американських есмінців. Початок відходу США від політики нейтралітету.

27 вересня 1940

Підписано угоду про обмін таємною науковою інформацією між Великою Британією, Сполученими Штатами і Канадою щодо створення атомної зброї.

5 листопада 1940

Ф. Рузвельт вперше в історії США продовжив свої президентські повноваження на третій термін.

7 листопада 1940

Згідно з меморандумом щодо національної оборони Сполучених Штатів Америки, Ф. Рузвельт відкрито заявив, що Велика Британія для боротьби проти Німеччини отримає половину військового обладнання, що виробляється в США.

8 грудня 1940

Лист У. Черчилля до Ф. Рузвельта з оцінкою воєнного положення Великої Британії. Один з найважливіших листів, який

спонукав американського президента шукати нових способів надання допомоги Великій Британії.

29 грудня 1940

Ф. Рузвельт у своїй “розмові біля каміна” закликав Сполучені Штати Америки стати арсеналом демократії і зробити все можливе для підтримки Великої Британії у боротьбі проти Німеччини.

Лютий 1941

Створення у Лондоні представництва Національного дослідницького комітету оборони США для передавання у Вашингтон інформації про результати досліджень англійських учених зі створення атомної бомби.

11 березня 1941

США прийняли закон про ленд-ліз, який передбачав умови поставок союзникам у боротьбі проти Німеччини озброєнь та необхідних матеріалів у позику і в оренду, без безпосередньої оплати.

27 березня 1941

У Вашингтоні завершилися таємні англо-американські переговори представників військових штабів, під час яких затверджено “план АВС” (American — British Conversations), що визначав загальні принципи спільної стратегії США і Великої Британії у війні.

27 березня 1941

У Лондоні У. Черчілль та американський посол Дж. Вайнант підписали угоду про надання Сполученим Штатам в оренду на 99 років військово-морських і військово-повітряних баз у британських володіннях в Атлантичному океані згідно з угодою про обмін баз на есмінці від 2 вересня 1940 р.

Квітень 1941

Ф. Рузвельт оголосив Північну Атлантику нейтральною зоною і віддав наказ військово-морському флоту США про її патрулювання; початок будівництва американських військових баз у Північній Ірландії і у британських володіннях у Тихому океані.

Ф. Рузвельт уклав угоду з урядом Данії, яка дозволяла американським збройним силам зайняти військові бази у Гренландії.

22 червня 1941

Напад Німеччини на СРСР.

12 липня 1941

У Москві підписано британсько-радянську угоду про спільні дії у війні проти Німеччини; початок створення антигітлерівської коаліції.

Липень 1941

Військово-морські сили США висадилися на базах в Ісландії.

Серпень 1941

Перша за війну зустріч Ф. Рузвельта і У. Черчілля на борту американського військового корабля "Огаста" в гавані Арджентія (о. Ньюфаундленд). Початок особистих дружніх стосунків між двома лідерами. Підписано "Атлантичну хартію", що містила загальні принципи майбутнього світового порядку.

Жовтень 1941

Звернення Ф. Рузвельта до У. Черчілля з пропозицією розробляти атомну бомбу спільними зусиллями обох країн.

7 грудня 1941

Напад Японії на американську військово-морську базу Перл-Харбор на Гавайях.

8 грудня 1941

США і Велика Британія оголосили Японії війну. 11 грудня Німеччина та Італія оголосили війну Сполученим Штатам Америки.

22 грудня 1941 — 14 січня 1942

Англо-американська конференція у Вашингтоні (кодова назва "Аркадія"). Створення Виконавчого комітету начальників штабів США і Великої Британії, який у березні був перетворений на Об'єднаний комітет і проіснував до 1949 р. Підготовано Декларацію Об'єднаних Націй — початок процесу створення

універсальної міжнародної організації. Розробка військової операції “Джимнаст”.

1 січня 1941

Підписання у Вашингтоні Декларації 26 держав про боротьбу проти Німеччини та її союзників (Декларація Об'єднаних Націй).

8 квітня 1942

Візит американської делегації на чолі з Г. Гопкінсом і Дж. Маршаллом до Лондона з метою узгодження планів наступу на Німеччину. Розробка військових операцій “Болеро — Раундап” і “Следж-хеммер”.

17 червня 1942

Візит У. Черчілля у Вашингтон з метою коригування військового курсу союзників. Британський прем'єр-міністр погодився на головування американців в атомному проекті “Манхеттен” з огляду на значні успіхи союзників у розробці нового виду зброї.

24 липня 1942

Друга місія Г. Гопкінса і Дж. Маршалла до Лондона. Операцію “Джимнаст” перейменовано на “Торч” і призначено її здійснення на 30 жовтня 1942 р.

Липень 1942

Візит У. Черчілля та А. Гаррімана до Москви з метою узгодження позицій держав антигітлерівської коаліції щодо відкриття другого фронту в Європі.

22 вересня 1942

Нарада за участю У. Черчілля представників військових штабів США і Великої Британії у Лондоні, вирішено перенести операцію “Торч” на 8 листопада. До кінця 1942 р. організаційний механізм англо-американського військового союзу був повністю відрегульований.

14—25 січня 1943

Конференція Ф. Рузвельта і У. Черчілля в Касабланці (Марокко) (кодова назва “Символ”). Вирішено відкласти операцію “Ра-

ундап” і здійснити вторгнення англо-американських військ у Східну Європу через Балкани. Проголошено принцип “безза-стережної капітуляції”.

Березень 1943

Нарада Ф. Рузвельта і міністра закордонних справ Великої Британії Е. Ідена у Вашингтоні. Визначення позицій обох держав щодо Франції, обговорення методів підготовки зустрічей між урядами Об'єднаних Націй для розгляду питань повоєнного устрою світу.

12—25 травня 1943

Конференція Ф. Рузвельта і У. Черчілля у Вашингтоні (кодова назва “Трайдент”). Вирішено підготувати до 1 травня 1944 р. вторгнення англо-американських військ у північно-західній частині Франції (операція “Оверлорд”). Спільний лист до Й. Сталіна з роз'ясненням причин затримки відкриття другого фронту в Європі.

Липень 1943

Висадка англо-американських військ на о. Сіцилія.

14—24 серпня 1943

Конференція Ф. Рузвельта і У. Черчілля у Квебеці (кодова назва “Квадрант”). Остаточо вирішено здійснити операцію “Оверлорд” 1 травня 1944 р., а в разі капітуляції Німеччини до того часу — негайне вторгнення на європейський континент (план “Рекінг”). Підписано таємну англо-американську угоду про взаємну співпрацю в галузі розробки і створення ядерної зброї.

6 вересня 1943

Виступ У. Черчілля у Гарварді, штат Массачусетс, з нагоди отримання почесного вченого ступеня. Прем'єр-міністр Великої Британії наголосив на необхідності продовжувати і поглиблювати англо-американську співпрацю після війни.

11 вересня 1943

Конференція представників Об'єднаного комітету начальників штабів, а також американських і британських офіційних осіб, скликана У. Черчіллем, у Білому домі для обговорення

поточного стану справ на фронтах. Свідчення близьких взаємовідносин між США і Великою Британією і високого рівня взаємодовіри між лідерами обох держав.

22—26 листопада 1943

Конференція Ф. Рузвельта, У. Черчілля і Чан Кайші у Каїрі (кодова назва “Секстант”). Досягнуто домовленостей щодо повоєнного світового розвитку.

28 листопада — 1 грудня 1943

Конференція Ф. Рузвельта, У. Черчілля та Й. Сталіна у Тегерані (кодова назва “Евріка”). Обговорено питання майбутньої долі Німеччини та її сателітів, розроблено план створення універсальної організації Об’єднаних Націй, затверджено рішення про відкриття другого фронту у травні 1944 р.

3—6 грудня 1943

Друга Каїрська конференція Ф. Рузвельта, У. Черчілля і президента Туреччини І. Іненю. Турецька сторона відхилила англо-американську пропозицію про вступ у війну на боці союзників.

6 червня 1944

Американські, британські і канадські дивізії висадилися на узбережжі Франції (операція “Оверлорд”), відкривши таким чином другий фронт війни проти Німеччини в Європі.

15 серпня 1944

Англо-американський наступ на півдні Франції (операція “Дрегун”).

13—16 вересня 1944

Друга конференція Ф. Рузвельта і У. Черчілля в Квебеці (кодова назва “Октагон”). Підписано меморандум стосовно повоєнної Німеччини, досягнуто домовленості щодо продовження дії програми ленд-лізу для Великої Британії протягом війни з Японією.

Вересень 1944

Ф. Рузвельт і У. Черчілля підписали пам’ятну записку про співпрацю обох держав у здійсненні атомного проекту для воєнних і комерційних цілей після війни.

1 лютого 1945

Зустріч Ф. Рузвельта і У. Черчілля на Мальті. Вирішено надати Франції зону окупації в Німеччині. Узгоджено позиції обох держав щодо основних питань, які планувалося обговорити з Й. Сталіном в Ялті.

4—11 лютого 1945

Конференція Ф. Рузвельта, У. Черчілля і Й. Сталіна в Ялті (кодова назва “Аргонавт”). Обговорено плани майбутнього світового порядку, ідею створення французької зони окупації в Німеччині. Конференція позначила перші розходження щодо питань повоєнного облаштування світу між США і Великою Британією з одного боку, та СРСР — з іншого, що згодом вилилося у тривале протистояння між державами, відоме в історії як “холодна війна”.

12 квітня 1945

Після смерті Ф. Рузвельта президентом США став Г. Трумен.

8 травня 1945

Англо-американські союзники святкували день перемоги над Німеччиною та її сателітами в Європі.

16 липня 1945

Успішне випробування першої в історії атомної бомби на полігоні військово-повітряної бази США в Аламогордо, штат Нью-Мексико.

17 липня — 2 серпня 1945

Конференція Г. Трумена, У. Черчілля (з 28 липня — К. Егтлі) і Й. Сталіна у Потсдамі (кодова назва “Термінал”). Узгоджено сфери впливу в Європі, визначено зони окупації Німеччини і розміри репарацій. Конференція засвідчила початок ідеологічного і політичного протистояння між США та СРСР.

28 липня 1945

США, Велика Британія і Китай оголосили ультиматум Японії з вимогами беззастережної капітуляції. Японія відхилила вимоги союзників.

10 серпня 1945

Імператор Японії оголосив про припинення війни після атомних бомбардувань Сполученими Штатами міст Хіросіми (6 серпня) і Нагасакі (9 серпня).

28 серпня 1945

Г. Трумен відмінив дію закону про ленд-ліз, мотивуючи це завершенням війни і зникненням мети, задля якої закон був розроблений.

2 вересня 1945

Підписання акта про беззастережну капітуляцію Японії.

6 грудня 1945

У Вашингтоні підписано англо-американську фінансову угоду про надання Великій Британії позики у розмірі 4400 млн дол.

5 березня 1946

Виступ У. Черчїлля у Вестмінстерському коледжі (м. Фултон, США). Заклик об'єднати зусилля США і Великої Британії для захисту демократичних цінностей у світі. Введення у політичний обіг терміна "особливі відносини", який стали застосовувати для характеристики стосунків між США і Великою Британією.

1946

Конгрес США схвалив проект закону, запропонований сенатором Б. Макмагоном, за яким заборонялося передавати інформацію про американські дослідження в галузі ядерних озброєнь будь-яким країнам, у тому числі і Великій Британії.

2 грудня 1946

У Нью-Йорку держсекретар США Дж. Бірнс і міністр закордонних справ Великої Британії А. Бевін підписали угоду про економічне злиття американської і британської зон окупації в Німеччині і створення "Бізонії".

Січень 1947

Уряд Великої Британії прийняв рішення про розробку і виробництво власної ядерної зброї.

21 лютого 1947

Нота британського уряду із закликом до Сполучених Штатів надати допомогу грецькому уряду для захисту від можливої комуністичної експансії з боку СРСР.

12 березня 1947

Виступ Г. Трумена перед обома палатами конгресу з обґрунтуванням пріоритетів зовнішньої політики США. Формулювання основних засад “доктрини Трумена”.

5 червня 1947

Промова держсекретаря США Дж. Маршалла у Гарвардському університеті. Проголошення основних тез проекту надання економічної допомоги для відновлення промисловості західноєвропейських держав, так званого плану Маршалла.

Грудень 1947

США і Велика Британія прийняли рішення про продовження військово-оперативної співпраці, призупиненої після війни.

Квітень 1948

Затвердження конгресом США “плану Маршалла”.

Липень 1948

Англо-американська угода про впровадження “плану Маршалла” на території Великої Британії.

Липень-вересень 1948

Розміщення на британських аеродромах американських бомбардувальників з ядерною зброєю на борту.

4 квітня 1949

Створення Організації Північноатлантичного договору (НАТО) — військово-політичного союзу Західної Європи і Північної Америки.

12 травня 1949

Завершилася блокада Берліна, що засвідчило рішучість англо-американських союзників обстоювати свої позиції у протистоянні СРСР.

Червень 1950 — липень 1953

Участь США і Великої Британії у війні в Кореї.

6 січня 1950

Велика Британія, на відміну від США, визнала Китайську Народну Республіку.

Грудень 1950

На зустрічі Г. Трумена і К. Еттлі у Вашингтоні досягнуто домовленостей щодо розробки програми переозброєння країн НАТО, заснування посади верховного головнокомандувача збройних сил НАТО в Європі, накреслено конкретні заходи продовження війни у Кореї.

1951

Створення Тихоокеанського пакту безпеки (АНЗЮС). США відсторонили Велику Британію від участі в цій організації.

3 жовтня 1952

Велика Британія успішно випробувала свою першу атомну бомбу біля островів Монте-Белло (південно-західне узбережжя Австралії).

Березень 1953

Англо-американські переговори у Вашингтоні щодо розширення будівництва американських військових баз на території Великої Британії.

Січень 1954

Підписано англо-американську угоду про спільне фінансування американських військових баз, розміщених на території Великої Британії.

Квітень 1954

Відмова британського уряду на пропозицію США здійснити англо-американську інтервенцію у В'єтнам для захисту французьких інтересів.

8 вересня 1954

В Манілі укладено договір про колективну оборону Південно-Східної Азії (СЕАТО). США і Велика Британія разом з Фран-

цією і країнами регіону створили цей пакт за взірцем Північно-атлантичного союзу.

Лютий 1955

На Близькому Сході створено Багдадський пакт — оборонну організацію, пов'язану з НАТО шляхом членства в обох Великій Британії і Туреччині.

Липень 1956

США і Велика Британія відкликали свою пропозицію щодо фінансування будівництва греблі в м. Асуані (південно-східна частина Єгипту) з огляду на активну співпрацю між Каїром і Москвою.

5 листопада 1956

Англо-французька інтервенція на територію Єгипту, спричинена проголошенням націоналізації Суецького каналу. Вже 7 листопада Велика Британія і Франція припинили вогонь на вимогу США, які не підтримали інтервенцію, а до 22 грудня — вивели свої війська із зони каналу. Критична точка англо-американських “особливих” відносин.

Березень 1957

Зустріч на Бермудах президента і держсекретаря США Д. Ейзенхауера і Дж. Ф. Даллеса з прем'єр-міністром і міністром закордонних справ Великої Британії Г. Макмілланом і С. Ллойдом. Налагодження відносин між обома країнами, погіршених унаслідок Суецької кризи. Досягнуто домовленості про надання Великій Британії американських балістичних ракет “Тор”, що стало першим кроком на шляху формування англійської системи “стримування”.

Літо 1957

Д. Ейзенхауер переконав Г. Макміллана відновити участь Великої Британії у програмі розвідувальних польотів літаків “У-2”, яка не здійснювала таких операцій з 1953 р.

Жовтень 1957

Переговори у Вашингтоні Д. Ейзенхауера і Г. Макміллана. Підписано Декларацію про спільні цілі, що передбачала реалізацію

принципу “взаємозалежності” і відновлення двосторонньої співпраці у використанні ядерної енергії у військових цілях.

Серпень 1958

Підписано англо-американську Угоду про співпрацю у використанні ядерної енергії з метою взаємооборони — одна з найбільш взаємовигідних домовленостей, будь-коли досягнутих у мирний час між цими двома державами. Акт Макмагона втратив чинність щодо Великої Британії.

1958

США і Велика Британія ввели війська в Ліван та Йорданію з метою допомогти цим країнам протистояти тиску прорадянських держав Єгипту та Сирії.

Лютий-березень 1959

Візит Г. Макміллана до Москви, спроба відіграти роль посередника в американо-радянських відносинах.

Серпень 1959

Візит Д. Ейзенхауера до Лондона в рамках свого світового турне. Спільний виступ на телебаченні з британським прем'єром, в якому наголошувалося на давній дружбі між обома лідерами і підкреслювалася нова якість “особливих відносин” між США і Великою Британією.

Вересень 1959

Зустріч Д. Ейзенхауера і М. Хрущова у Кемп-Девіді для розв'язання необхідних питань у міждержавних стосунках без посередників. Попередні спроби Г. Макміллана не мали успіху.

Грудень 1959

Зустріч у Вашингтоні Д. Ейзенхауера і Г. Макміллана за свідчила відновлення англо-американських “особливих” відносин у попередньому обсязі.

28—29 березня 1960

Зустріч Д. Ейзенхауера і Г. Макміллана у Кемп-Девіді. Досягнуто домовленості про продаж Великій Британії американських ракет “Скайболт”. Початок нового етапу англо-американської співпраці в ядерній галузі.

Травень 1960

Зрив саміту глав держав США, Великої Британії, Франції, СРСР через інцидент з американським шпигунським літаком "У-2".

Березень 1961

Зустріч Г. Макміллана і президента США Дж. Кеннеді на Бермудах — пролог до формування тісних стосунків між обома лідерами. США заручилися підтримкою Великої Британії у врегулюванні ситуації в Лаосі.

Квітень 1961

Зустріч Дж. Кеннеді і Г. Макміллана у Вашингтоні. Американська адміністрація підтримала наміри Лондона приєднатися до Європейського економічного співтовариства (ЄЕС).

Травень 1961

Зустріч Дж. Кеннеді з президентом Франції Ш. де Голлем. Президенту США не вдалося переконати колегу погодитися на вступ Великої Британії до ЄЕС.

Червень 1961

Зустріч Г. Макміллана і Дж. Кеннеді у Лондоні. Узгодження позицій щодо проблеми Західного Берліна, питання про заборону випробувань ядерної зброї, врегулювання ситуації в Лаосі.

31 липня 1961

Г. Макміллан зробив офіційну заяву про наміри Великої Британії приєднатися до ЄЕС.

3 вересня 1961

Звернення Дж. Кеннеді і Г. Макміллана до М. Хрущова з пропозицією припинити випробування ядерної зброї в атмосфері, однак після того, як американська система стеження засвідчила, що СРСР продовжує випробування, Дж. Кеннеді заявив про відновлення американських випробувань.

21—22 грудня 1961

Зустріч Дж. Кеннеді і Г. Макміллана на Бермудах. Досягнуто домовленості про взаємне сприяння і допомогу у проведенні випробувань ядерної зброї.

Квітень 1962

Візит Г. Макміллана до Вашингтона. Демонстрація не лише дружніх відносин між президентом і прем'єром, а також "особливих відносин" між США і Великою Британією.

25 квітня 1962

Сполучені Штати Америки відновили ядерні випробування в атмосфері на о. Різдва — британській колонії в Тихому океані.

Жовтень 1962

Карибська (Кубинська) криза. Стала незаперечним свідченням британської лояльності до США і доказом англо-американських "особливих відносин".

11 грудня 1962

Переговори міністрів оборони Великої Британії і США П. Торнікромфта і Р. Макнамари у Лондоні щодо скасування американською стороною розробки ракет "Скайболт". Загроза погіршення англо-американських "особливих відносин".

18—21 грудня 1962

Зустріч Дж. Кеннеді і Г. Макміллана на Багамських островах. Врегульовано непорозуміння щодо ракет "Скайболт". За підписаною угодою Велика Британія отримала в США краці ракети "Поларіс" і на вигідніших умовах. Криза, що розпочиналася у стосунках між Вашингтоном і Лондоном, завершилася зміцненням англо-американського партнерства.

Січень 1963

Ш. де Голль наклав вето на заяву Великої Британії приєднатися до ЄЕС, мотивуючи своє рішення її неєвропейською орієнтацією та "особливими відносинами" зі США.

Серпень 1963

Підписано Договір між США, Великою Британією та СРСР про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою.

Грудень 1964

Переговори президента США Л. Джонсона і прем'єр-міністра Великої Британії Г. Вільсона у Вашингтоні щодо подальшої англ-

ло-американської співпраці. Вільсон відмовився підтримати політику американської адміністрації у Південному В'єтнамі і заявив, що Велика Британія може виступити лише як посередник у врегулюванні конфлікту.

15 квітня 1965

Зустріч Л. Джонсона і Г. Вільсона у Вашингтоні. Узгоджено поділ функцій обох сторін: США продовжуватимуть політику у В'єтнамі та наполягатимуть на британській військовій присутності в регіоні і водночас підтримають будь-які дії Великої Британії, спрямовані на ініціювання мирних переговорів між сторонами конфлікту.

Грудень 1965

Переговори Л. Джонсона і Г. Вільсона у Вашингтоні. Британський прем'єр заручився підтримкою американської адміністрації стосовно своєї політики щодо Родезії.

Листопад 1967

Франція вдруге використала право вето на заяву Лондона про вступ до ЄЕС.

1967

Невдалі спроби Г. Вільсона виступити миротворцем у В'єтнамській війні.

Лютий 1969

Візит президента США Р. Ніксона до Лондона. Г. Вільсон і Р. Ніксон підтвердили стан "особливих відносин" між обома країнами, обговорили проблеми здобуття Лондоном членства в ЄЕС, погодилися щодо необхідності розрядки у світі і початку переговорів з СРСР про обмеження стратегічних озброєнь.

25 липня 1969

Виступ президента США на о. Гуам (Філіппінське море). Формування "доктрини Ніксона", яка втілювала першочергове завдання американської адміністрації — зменшити ризик безпосереднього втручання США у збройні конфлікти в різних географічних районах, особливо у ті, які загрожують зіткненням з СРСР. США почали виведення своїх військ з В'єтнаму.

Січень 1970

Візит Г. Вільсона у Вашингтон. На запрошення Р. Ніксона британський прем'єр разом з послом Великої Британії у США Дж. Фріменом взяли участь у засіданні Ради Національної Безпеки США. Ніксон підтвердив наміри підтримати Велику Британію в її прагненні приєднатися до ЄЕС.

Червень 1970

Прем'єр-міністром Великої Британії став Е. Хіт, який назвав відносини зі США "звичайними", обмежуючи їх традиційними історичними аспектами. Свідоме применшення ролі англо-американських відносин і певне дистанціювання від США на міжнародній арені було вигідним політичним маневром для полегшення вступу Великої Британії до ЄЕС.

Грудень 1970

Переговори Р. Ніксона та Е. Хіта у Вашингтоні, присвячені питанням військової співпраці. Узгоджено позиції сторін щодо військових зобов'язань у районі "на схід від Суецу" стосовно стратегічного значення Африки, оголошено про плани будівництва на о. Дієго-Гарсія (Індійський океан) англо-американської військово-морської бази і центру зв'язку.

Грудень 1971

Переговори Р. Ніксона і Е. Хіта на Бермудах з питань економічної співпраці, а також її майбутнього розвитку за умови вступу Великої Британії до ЄЕС.

1 січня 1973

Вступ Великої Британії до ЄЕС.

Січень 1973

У Парижі між представниками США, Північного і Південного В'єтнаму, а також Фронту національного визволення В'єтнаму підписано угоду про припинення війни у В'єтнамі.

Травень 1973

Лист колишнього прем'єр-міністра Великої Британії Г. Макміллана до Р. Ніксона у період ескалації Уотергейтського скандалу з висловленням підтримки американському президентові.

Безсумнівний доказ “особливого” характеру відносин не лише між обома державами, а й між їхніми лідерами.

Березень 1974

Зовнішньополітична заява британського уряду на чолі з Г. Вільсоном щодо невід’ємної участі Сполучених Штатів у розвитку атлантичної спільноти. Велика Британія відкидала такий шлях зміцнення ЄЕС, який проходив би через конфронтацію зі США. Відновлення англо-американських “особливих відносин” у повному обсязі.

Серпень 1974

Р. Ніксон подав у відставку через загрозу імпічменту внаслідок Уотергейтського скандалу. Президентом США став віцепрезидент Дж. Форд.

Осінь 1975

Два візити лідера консервативної партії і британської опозиції М. Тетчер до Вашингтона. Переговори з президентом США Дж. Картером, запевнення у беззастережній лояльності до Сполучених Штатів.

Грудень 1979

Зустріч Дж. Картера і прем’єр-міністра Великої Британії М. Тетчер у Вашингтоні. Узгоджено плани військово-політичної співпраці обох держав у межах НАТО, зокрема щодо розміщення на території Великої Британії американських ракет “Першинг II”.

Липень 1980

Укладено англо-американську угоду у вигляді обміну листами, за якою Сполучені Штати зобов’язувалися постачати для атомних човнів Великої Британії нові ракети “Трайидент I” замість ракет “Поларіс”.

Лютий 1981

Візит М. Тетчер до Вашингтона. Президент США Р. Рейган і британський прем’єр-міністр дійшли згоди в оцінці світових подій та аналізі міжнародних відносин і підтвердили прагнення обох держав продовжувати співпрацю у справі захисту демократичних цінностей.

1981

Велика Британія разом з партнерами по ЄЕС з фінансових міркувань не підтримала економічні санкції США, застосовані до СРСР за його недемократичну політику в Польщі.

Березень 1982

Англо-американська угода про заміну ракет “Поларіс” системами “Трайдент II” з ракетами “Д5”, замість систем “Трайдент I”, про які було домовлено 1980 р.

Квітень-червень 1982

Фолклендська війна. США відкрито стали на бік Великої Британії, незважаючи на свої союзницькі зобов’язання щодо Аргентини, передбачені Міжамериканським договором про взаємну допомогу 1947 р. (пакт Ріо-де-Жанейро). За допомогою США Великій Британії вдалося відновити контроль над Фолклендськими островами.

Літо 1982

Візит Р. Рейгана до Лондона засвідчив цілковиту згоду між Р. Рейганом і М. Тетчер щодо політичних питань, насамперед у відносинах Схід — Захід, а також тісні дружні стосунки між обома лідерами. Розквіт англо-американських “особливих відносин”.

1982

Велика Британія разом з партнерами по ЄЕС виступила проти додаткових тарифів, введених Сполученими Штатами на імпорт сталі з європейських держав, що змусило США взяти назад свої претензії.

23 березня 1983

Р. Рейган у виступі на телебаченні закликав Американське наукове співтовариство розробити засоби для створення системи оборони проти балістичних ракет. Формування програми стратегічної оборонної ініціативи (СОІ), відомої під назвою “зоряних воєн”.

Вересень 1983

Зустріч Р. Рейгана і М. Тетчер у Вашингтоні в рамках візиту з нагоди вручення нагороди від Фонду імені У. Черчілля. Підтвердження статусу “особливих відносин” між обома державами.

25 жовтня 1983

Інтервенція Сполучених Штатів Америки на Гренаду. Загроза серйозного погіршення англо-американських “особливих відносин”, оскільки США здійснили вторгнення на територію члена Британської Співдружності націй — держави, главою якої є англійська королева, без попередніх консультацій з її урядом, чим нанесли образу Британській короні.

Грудень 1983

Велика Британія стала першою західноєвропейською державою, яка почала розміщувати на своїй території американські крилаті ракети “Томагавк”, а також балістичні ракети “Першинг II”.

1983

Підписано англо-американську таємну угоду на випадок надзвичайних ситуацій, яка передбачала надання армії Сполучених Штатів контролю над військовими і багатьма цивільними об'єктами на території Великої Британії, якщо радянський десант здійснить висадку на Британських островах. Про цю угоду стало відомо лише восени 1985 р.

1984

Велика Британія не підтримала Сполучені Штати щодо вторгнення у Ліван, а приєдналася до партнерів по ЄЕС, зайнявши нейтральну позицію. Певне дистанціювання від Вашингтона спричинене негативними для англо-американських відносин подіями на Гренаді.

Грудень 1984

Заява М. Тетчер, в якій у безпрецедентній формі висловлювалася лояльність британського уряду до США.

Лютий 1985

Візит М. Тетчер до Вашингтона з нагоди 200-річчя налагодження дипломатичних відносин між Сполученими Штатами Америки і Великою Британією. Тетчер виступила перед обома палатами

конгресу США і висловила союзницьку солідарність з широкого кола політичних питань.

1985

Американський і британський міністри оборони К. Уайнбергер і М. Хезелтайн підписали "Меморандум про взаєморозуміння", який визначав умови участі Великої Британії в програмі "зоряних воєн". Велика Британія стала першою країною, яка офіційно приєдналася до COI.

1986

Велика Британія не підтримала США стосовно економічного бойкоту Лівії, хоча пізніше дозволила Сполученим Штатам, на відміну від решти їхніх західноєвропейських союзників, використати бази військово-повітряних сил на своїй території, звідки американські літаки здійснювали бомбові удари по Лівії.

1987

У ході ірано-іракської війни Велика Британія під тиском США погодилася надати свої бойові кораблі на допомогу американським, які здійснювали патрулювання у Перській затоці.

Листопад 1988

Зустріч президента США Дж. Буша і М. Тетчер у Вашингтоні. Британський прем'єр висловилася на підтримку політичної програми Буша і підкреслила наявність тісних зв'язків між Великою Британією і Сполученими Штатами.

Грудень 1989

Вторгнення американських військ у Панаму з метою повалення диктаторського режиму генерала М. Нор'єги. М. Тетчер перша з усіх західних лідерів підтримала Сполучені Штати, показуючи, що Вашингтон не має вірнішого союзника, ніж Лондон.

2 серпня 1990

Агресія Іраку проти Кувейту. 28 серпня іракський лідер С. Хусейн проголосив Кувейт дев'ятнадцятою провінцією Іраку, незважаючи на резолюції Ради Безпеки ООН.

Листопад 1990

Вихід М. Тетчер у відставку. Дж. Буш нагородив М. Тетчер медаллю Свободи — найвищою у США нагородою для цивільних осіб.

Листопад 1990

Нарада з питань безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ), на якій прийнято Паризьку хартію для нової Європи, що засвідчила завершення епохи конфронтації у відносинах країн регіону.

16 січня 1991

Багатонаціональні сили під керівництвом США почали операцію “Буря в пустелі” з метою визволення Кувейту. Операція завершилася 27 лютого. Ірак беззастережно прийняв усі вимоги ООН.

Березень 1991

Промова Дж. Буша до обох палат конгресу, яка засвідчила формування концепції “нового світового порядку”.

Весна 1992

Початок громадянської війни у Боснії та Герцеговині.

Лютий 1993

Зустріч президента США Б. Клінтона і прем'єр-міністра Великої Британії Дж. Мейджора у Вашингтоні. Англо-американські відносини залишалися “особливими”, в чому погодились лідери держав, однак особистих дружніх стосунків між ними обом не склалося.

Червень 1994

Візит Б. Клінтона до Лондона з нагоди святкування 50-ї річниці висадки союзних військ у Нормандії. Президент США наголосив на історичній пов'язаності Америки з Європою, передусім з Великою Британією, і підкреслив, що саме ці зв'язки залишаються основою світової безпеки.

31 серпня 1994

Припинення вогню між католиками і протестантами у Північній Ірландії завдяки дипломатичним зусиллям адміністрації Б. Клінтона. Втручання США у конфлікт викликало певне незадоволення з боку Великої Британії.

3 грудня 1995

У Мадриді президент США Б. Клінтон, голова Європейської Комісії Ж. Сантер, голова Європейської Ради Ф. Гонсалес підписали нову Атлантичну хартію, яка засвідчила прагнення Сполучених Штатів та Європи до співпраці у сфері політики безпеки, в економічній, культурній і науковій галузях, а також містила план дій стосовно поглиблення трансатлантичного партнерства між сторонами.

1995

Бомбардування об'єднаними силами НАТО сербських позицій у Боснії, що змусило ворогуючі сторони сісти за стіл переговорів (Дейтонський процес). Велика Британія активно підтримувала дії США, спрямовані на врегулювання конфлікту, беручи участь у розробці мирних домовленостей між ворогуючими сторонами.

Травень 1997

До влади у Великій Британії прийшли лейбористи на чолі з Т. Блером, який, як і М. Тетчер, схилився до найтіснішого союзу зі США.

29 травня 1997

Одноденний візит Б. Клінтона до Лондона. Президент США назвав англо-американські відносини "унікальним партнерством". Новий етап поглиблення "особливих відносин" між США і Великою Британією.

Серпень 1998

С. Хусейн оголосив про відмову допускати на територію Іраку інспекторів ООН, які мали здійснювати нагляд за дотриманням санкцій, введених після війни у Перській затоці.

3—4 грудня 1998

У Сен-Мало (Франція) підписано франко-британську декларацію щодо військової співпраці між країнами у межах європейської оборонної ініціативи (EOI).

Грудень 1998

Спільні англо-американські бомбардування Іраку, спричинені недотриманням Багдадом санкцій, введених після війни у Перській затоці.

Січень 1999

Сполучені Штати запропонували Росії як правонаступниці СРСР розглянути можливість внесення поправок до Договору про обмеження систем протиракетної оборони (ПРО), підписаного між США та СРСР у 1972 р. Це стало свідченням намірів американської сторони розвивати програму розгортання системи Національної протиракетної оборони (НПРО).

24 березня — 10 червня 1999

Широкомасштабні військові акції НАТО проти Югославії (криза в Косово). Серед європейських партнерів США Велика Британія займала найактивнішу позицію в питанні подолання кризи за допомогою зброї, незважаючи на відсутність рішення ООН.

Квітень 1999

У Вашингтоні відбулося святкування 50-річчя створення НАТО. При формуванні нової концепції організації позиція Великої Британії повністю солідаризувалася з позицією США, що свідчило про поглиблення англо-американських “особливих відносин”. Ці привілейовані стосунки допомагали Великій Британії відігравати роль мосту між США і Європейським Союзом (ЄС).

23 липня 1999

Б. Клінтон підписав закон “Про національну протиракетну оборону”, чим підтвердив наміри здійснити розгортання системи ПРО на території країни.

1999—2000

Об'єднана авіація США і Великої Британії здійснювала бомбові удари по командних пунктах іракської протиповітряної оборони, коли була змушена гарантувати безпеку своїх патрулів у заборонених для іракських літаків зонах (на північ від 36-ї паралелі і південніше 32-ї паралелі).

Лютий 2000

В Європі набула розголосу справа, пов'язана з американською розвідувальною системою “Ешелон”, яка виявила тісні англо-американські відносини у розвідувальній сфері.

Лютий 2001

Переговори між держсекретарем США К. Пауеллом і міністром закордонних справ Р. Куком у Вашингтоні. Сторони узгодили свої позиції щодо розгортання ЄОІ “під егідою” НАТО і формування системи європейської безпеки, обговорили американські плани з розгортання НПРО, домовилися про подальші спільні зусилля у врегулюванні ситуації на Близькому Сході (конфлікт між Ізраїлем і Палестиною) і в протистоянні режиму С. Хусейна, який відмовлявся виконувати санкції ООН. Підтвердили важливість ефективного функціонування “особливих відносин” для обох країн.

Лютий 2001

Зустріч президента США Дж. Буша і прем'єр-міністра Великої Британії Т. Блера у Кемп-Девіді. Готовність до порозуміння і співпраці між обома лідерами стала основою сучасних англо-американських “особливих відносин”.

11 вересня 2001

Терористичні акти в Нью-Йорку і Вашингтоні. Загибло близько трьох тисяч людей, а завдані американській економіці збитки оцінювалися у сотні мільярдів доларів. Т. Блер одним з перших висловив співчуття Дж. Бушу і заявив про готовність Великої Британії допомогти американському народу у боротьбі з міжнародним тероризмом.

Жовтень-грудень 2001

Війна антитерористичної коаліції на чолі зі США проти афганського режиму “Талібан” з метою виявити лідерів організації “Аль-Каїда”, відповідальної за теракти 11 вересня, які перехувалися в Афганістані.

8 листопада 2001

Зустріч Дж. Буша і Т. Блера у Вашингтоні. Лідери обговорили подальшу стратегію діяльності антитерористичної коаліції в Афганістані, результати дипломатичних зусиль і роз'яснювальної роботи британського прем'єра на Близькому Сході, низку гуманітарних питань, а також перспективи створення нового уряду в Кабулі.

Листопад-грудень 2001

Мирна конференція по Афганістану, яка відбувалася під егідою ООН в Бонні (Німеччина). Затверджено склад тимчасового уряду в країні на чолі з Х. Карзаєм, який почав діяти з 22 грудня 2001 р., а також програму відновлення Афганістану.

11 грудня 2001

Переговори Т. Блера і міністра закордонних справ Великої Британії Дж. Стро з держсекретарем США К. Пауеллом у Лондоні. Домовлено, що міжнародні миротворчі сили, які перебували на території Афганістану згідно з мандатом ООН, перші шість місяців очолюватиме Велика Британія.

Січень 2002

У зверненні до американського народу Дж. Буш назвав Ірак, разом з Іраном і Північною Кореєю, які вороже ставляться до США, намагаються оволодіти зброєю масового знищення, а також підозрюються у сприянні терористичним угрупованням, державами "осі зла". Водночас британська версія "осі зла" майже співпадала з американською і налічувала чотири країни: Іран, Ірак, Лівію і Північну Корею.

10 березня 2002

Візит віце-президента США Р. Чейні до Лондона під час десятиденної поїздки країнами Європи і Близького Сходу. Сторони узгодили плани формування антиіракської коаліції для проведення військових операцій проти режиму С. Хусейна.

Квітень 2002

На прохання Вашингтона Лондон направив до Афганістану 1700 британських військових для здійснення необхідних операцій з нейтралізації бойовиків "Аль-Каїди".

Червень 2002

Велика Британія передала Туреччині командування міжнародними миротворчими силами в Афганістані.

31 січня 2003

Зустріч Дж. Буша і Т. Блера у Вашингтоні. Узгоджено остаточний план дій щодо Іраку. Переговори лідерів напередодні війни

з Іраком засвідчили, що “особливі відносини” Сполучених Штатів і Британії великою мірою були визначальним чинником для політики обох держав на міжнародній арені.

17 березня 2003

Зустріч на о. Терсейра (одному з Азорських островів) Дж. Буша, Т. Блера і глави уряду Іспанії Х.-М. Аснара. Прийнято декларацію “Про Ірак”, що містила останнє попередження С. Хусейнові: уникнути війни можна лише шляхом негайного роззброєння або зречення влади.

20 березня 2003

США і Велика Британія (без санкцій ООН) почали військові операції проти Іраку. 9 квітня війська союзників увійшли в Багдад і до середини місяця бойові дії завершилися. Режим С. Хусейна було повалено, а його самого заарештовано у середині грудня. Стабілізація ситуації в країні під керівництвом окупаційних військ на чолі зі США.

Липень 2003

Створення Вищої керуючої ради Іраку, залучення іноземних компаній до відновлення провідних галузей економіки країни.

19 листопада 2003

Візит Дж. Буша до Лондона. Президент США наголосив, що Сполучені Штати і Велика Британія мають спільну місію у світі, яка виходить за межі принципу балансу сил і реалізації власних інтересів. Відкрите пояснення “особливого” характеру англо-американських відносин.

Квітень 2004

Спротив діяльності окупаційних військ на території Іраку переріс у жорстоку війну. Збройну боротьбу з військами США та їх союзників ведуть бойовики “Армії Махді” під керівництвом радикального шіїтського лідера Муктади аль-Садра і близько десяти інших повстанських угруповань.

8 червня 2004

Резолюція № 1546 Ради Безпеки ООН визначила план політичного переходу Іраку до повного суверенітету: вибори до перехідної Національної асамблеї не пізніше 31 січня 2005 р. і створення

конституційно обраного уряду Іраку (замість Тимчасового уряду, що діє з червня 2004 р.) до 31 грудня 2005 р. Термін перебування окупаційних військ на території Іраку обмежено до 31 грудня 2005 р.

31 січня 2005

Демократичні вибори в Іраку завершилися перемогою Об'єднаного Іракського Альянсу, сформовано нові органи влади.

BRIEF CONTENTS

The monograph is dedicated to the complex investigation of the "Special Relationship" of the USA and Great Britain. Fruitful Anglo-American cooperation is a matter of current interest considering modern situation on the international arena. The USA and Great Britain face together against international terrorism which is the most serious threat to global security.

Great Britain is one of the United States' closest allies, and London's foreign policy emphasizes close coordination with Washington. The bilateral cooperation reflects common ideas and democratic practices of the two nations. The relations were strengthened by Britain's alliance with the USA during the World War II and its role as a founding member of the NATO. Washington and London continually consult on foreign policy issues and global problems and share major foreign and security policy objectives.

Not only concerted political interests and common ideology, cooperation in economic, military and nuclear fields, mutual assistance in secret services, common historical past, traditions, values, but also personal relations between the leaders of the two countries have greatly contributed to the development of bilateral partnership (F. Roosevelt — W. Churchill, D. Eisenhower — H. Macmillan, J. Kennedy — H. Macmillan, R. Reagan — M. Thatcher, B. Clinton — T. Blair). The "Special Relationship" of the USA and Britain has had many contradictions and

---

misunderstandings, but the allies maintain it as it has always been of mutual advantage for each country.

The evolutionary process of Anglo-American partnership has been changeable. During the World War II relations between the two countries were very close. The United States helped Britain to survive at that time and to become the war winner. After the USA, Britain and the USSR had defeated Germany and its satellites, Anglo-American partnership got worse, because Washington wanted to consolidate its leading position in the world by means of the weakening the British Empire. A real conflict in the "Special Relationship" took place in 1956 during the Suez crisis, when the USA refused to help Britain to keep its influence in the region of the Canal. That incident proved that London was not able to pursue independent foreign policy when Washington objected to it. During H. Macmillan premiership the bilateral partnership with the USA was restored. In Anglo-American union Britain did not play its own role, but followed the U. S. course.

Some troubles arose in the 1960s, when H. Wilson refused to send British troops to Vietnam on the U. S. demand. Britain joined other European countries in their view on that matter. The early 1970s were marked by some coolness in the "Special Relationship", because Britain wanted to demonstrate its eagerness to be involved into the European integrational process aiming at joining the European Economic Community. After Britain had become a member of the EEC in 1973, it began to intensify its relationships with the USA. By the end of the 1970s mutual cooperation was even deeper than before. The 1980s may be characterized as a peak of the "Special Relationship", despite the 1983 Grenada's "offence", when the USA intruded into the traditional sphere of British interests without notifying London about its plans. M. Thatcher's

personal friendly relations with R. Reagan and their common ideology and political views on international problems made Anglo-American partnership much closer. London continued supporting Washington in the early 1990s, when they acted together in the Iraqi-Kuwaiti conflict (1990—1991). During the presidencies of G. Bush (1989—1992) and B. Clinton (1993—2000) Washington changed its foreign strategy and political goals and was looking for its appropriate place in the new international situation. Britain was of great importance for the U. S. foreign course as a loyal ally and the “American representative” in Europe. Washington intended to strengthen its cooperation with the EU through London. When T. Blair came to power in 1997, Anglo-American partnership was deepened by his personal friendly relations with President B. Clinton. The British Prime Minister also successfully gets along with the American President G. Bush-Jr.

The “Special Relationship” between America and Britain has never been an equal partnership, and the USA has done a lot to weaken its once strong competitor. Britain’s loss at leading position after the World War II didn’t mean that America began to pay little attention to their bilateral relations. Both countries were united by such a system of ties, in which even the stronger partner was in many questions dependent on the weaker one. The Anglo-American relations were full of contradictions, but despite all misunderstandings the ruling circles of Britain tried to enlist the United States’ aid to ensure their national interests and at the same time aspired to avert those American actions, which could interfere with the British purposes.

The phenomenon of the Anglo-American relations is that they have not been declared in any document and there have been no rights or obligations determined for each country in exercising its foreign policy. Not being concretised and restricted by any frames these relations have been much more reliable and efficient, than cooperation

---

among countries carried out as a result of signing different treaties and agreements. This is the example of a higher level partnership based on confidence and mutual respect between countries. The Anglo-American "Special Relationship" will go on until Washington and London share common rights and values and means of their maintenance and preservation.

Наукове видання

ПІК Світлана Мирославівна

**США — ВЕЛИКА БРИТАНІЯ:
“ОСОБЛИВІ ВІДНОСИНИ”**

Монографія

НБ ПНУС

695859

Підп. до друку 07.12.2005. Формат 84×108^{1/32}.
Папір офс. Друк офс. Гарнітура SchoolBook.
Умов. друк. арк. 15,12. Обл.-вид. арк. 12,39.
Тираж 1000 прим. Зам. № 6-2

Видавництво “Знання”

01034, м. Київ-34, вул. Стрілецька, 28.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 1591 від 03.12.2003.

Тел.: (044) 234-80-43, 234-23-36.

E-mail: sales@znannia.com.ua

<http://www.znannia.com.ua>

ЗАТ «ВІПОЛ», ДК № 15
03151, Київ-151, вул. Волинська, 60